

АПСНЫ АТЦААРАДЫРРАҚӘА РАКАДМЕИА
Д.И. ГӘЛИА ИХЪЗ ЗХУ АПСУАТЦААРАТӘ
ИНСТИТУТ

В. Б. АГРБА

**Б. ШЫНҚӘБА ИПОЕЗИЕИ
АЖӘЛАР РҒАҘЫЦТӘ ХӘАМҘАҚӘЕИ**

Акәа 2014

АИ

ББК 83.3. (5Абх) 6

А 22

УДК 821 35.0

Агрба В.Б.

Б. Шынкэба ипоезии ажэлэр рсапыцтэ хэамтқәеи. – /В. Б. Агрба; Апсны Атцаарадыррақәа Ракадемия Д. И. Гәлиа ихыз зху Апсуатцааратэ ин-т. – Акәа Акыыцхь асны, 2014 – 187 д. – Г/р 978 – III – 45-09014.

Атцаарадырратэ редактор афил. тцаарақәа ркандидат Ашэба А. Е.

Арецензент афил. тцаарақәа родоктор Кәазәания В. А.

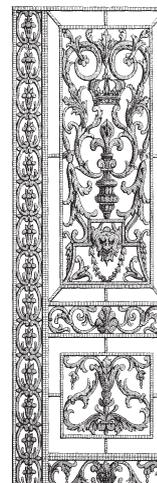
Ашэкәы «Б. Шынкэба ипоезии ажэлэр рсапыцтэ хэамтқәеи» азкуп Апсны жэлэр рпоет ирџиамтқәа рџы, чыдала ипоезиаџы ажэлэр ражэарџиара тџыц иааннакыло, апоет ирџиара аизха-зыџьарей иказарей рџы иалиаз, иџымтқәа рџы рольс инанагзас анализ азура. Хаз-хазы ирзаатџьылоуп апоет илирика, ибалладақәа, иепикатэ џымтқәа, ахэычқәа ирызку апоезиа.

Б. Шынкэба ирџиамтқәа раццараџы ажэлэр рсапыцтэ хэамтқәа рсахьаркыратэ лишарақәа, рацхьаза иаџицаз иажэеинраалақәа инадыркны ацыхэтэантэи иџымтқәа ркынза, ртџыц кыр итџбаауп. Апоет илшеит каза дук иахасабала ажэлэр ражэарџиара иатэу асиужетқәеи, амотивқәеи, асимволқәеи, асахьаркыратэ цыхраагзақәа ирманишаланы рхархэара, икыбаџ ду абзоурала иеџибааит арт аџ-рџиаратэ дунеиқәа иртэу рсахьаркыратэ лшарақәа.

Ашэкәы рзырхоуп ацсуа сахьаркыратэ литература иазџьымхау зегъы: арцаџцәа, ацаџцәа, астудентцәа, иара убас ацсуа сахьаркыратэ литература ацхьаџцәа зегъы.

© Владимир Агрба 2014.

АЦХЪАЖӘА

Асахьаркыратэ литература атцааџцәа зэырџы ишазгэартахьоу еицп иарбанзаалак амилаатэ литература аирей, аџиарей, ашыакэгыларей рџы жэлэр рсапыцтэ хэамтқәа ирыцаркуа атыц шыарда итџбаауп. Урт рказшыакәа рчыдарақәа, рылшарақәа еилыхха иубартахартэ, угэынкыллара ртэыртэыртэ иаапшусит Апсны жэлэр рпоет ду Б. Шынкэба ирџиараџы. Апоести жэлэр рсапыцтэ хэамтқәеи ицаулоу, интқаааатқаау, ицсабаратэу реимадара еиусицшыим аганқәа, аспектқәа рыла иаапшусит.

Ганкахьала, Баграт Шынкэба апсуа жэлэр рсапыцтэ хэамтқәа иналукааша рытцааџцәа дреиуоуп, еизгаоуп, кыпцхьоуп, даса ганкахьала уи ажэлэр ражэарџиара ажанрқәа зегъы кәџиарала зхатэы литературатэ ццамтқәа рџы каза дук иахасаб ала зхы иазырхэо арџиаџцәа дреиуоуп.

Арт аџ-ганк рџы ажәа азказа илиршаз кырза ирапэоуп, аган рапәа шытыркаауеит, аихызара шыахәқәагъы имоуп.

Апоести ажэлэр ражэарџиарей реимадара-реиџаара азцаара автор ирџиара адуней атцаараџы, иаццамтқәа ридеиатэ-тематикатэи, рказарей рыхәшыараџы алитературатцаараџы ихадоу апроблемақәа ируакуп.

«Афольклор зымдыруа ашәкәыџџы – ибаргәу пәыкәыџџым. Ажэлэр рсапыцтэ хэамтқәа рџы ицәахуп пџа змам абеиарақәа... Аброуп ахатэы бызшәа ахьцатәу», – абас иџуан А.М. Горки 1904 шықәсазы В.И. Анучкин изиџыз ашәкәаџы. Уи анаџсан, еицырдыруа усуп аурыс шәкәыџџу ду асовет шәкәыџџоңәа I реизара ду аџы дыкәгылланы, жэлэр рсапыцтэ хэамтқәа ирызкны иихәаз ажәақәа. Еихаракгъы арака хара хахшыџу изахшытуазар ауп А.М. Горки апсуа шәкәыџџоңәа рыхыз ала 1934 шықәсазы иаишпытыз ашәкәы.

Ари ахтыс игәаларшәо Б. Шынкэба иџымтқәа реизга, х-томкны итыптыз, ирыцу астатиа «Ашыкәсқәа рышытә» аџы иџеит: «Санмачъыз инаркны жэлэр рсапыцтэ хэамтқәахь абзиабара исымаз иахагъы иарцаулсит хара хлитературазы икаимату хтыск. 1934 шықәсазы апсуа драматургиа ашыатакџы С. Чанба дхацхьейт ашәкәыџџоңәа

шыз, уи апоет иказара аизхаразы рольс инанагзо азцаарақәа кон-
кретла интқааны иахыалацәажәо В. Ацнариа иусумтақәа роуп.

Б. Шьынқәба иоымта ду «Ахра ашәа» афольклортә-этнографиатә
контекст иазкны уао дзызелымхахаша астатиа лкьыцхьит ацарауао,
Нхыц Кавказ ажәларқәа рлитературеи рфольклори рытцааоы У.
Далгат.

Ус иага иказаргы, иазгәатазар ахәтоуп хәа хгәы ианагоит, Б.
Шьынқәба ипоезиа ажанрқәа зегы аидкылань, хаз-хазы интқааны
ажәлар рсацыптә хәамтақәеи дарей реизыказаашыа апроблема иахыа
уажәраанза хаз чыдала азәгы дпаламцәажәац. Апоет иреиамтақәа
жәлар рсацыптә поезиа атрадициақәа шаныцшыз, хархәашыас ироуз,
арсааоы иказарафы цхыраарас икарцаз азцаара атеориатә цакы змоу
проблемоуп. Убри акнытә Б. Шьынқәба ипоезиа жәлар ражәарсаиара
аказшыақәа шышьтнахыз, уи апоет иказара ипашнархаз аарцшра,
иоымтақәа абри азцаара аганахыала анализ рзура аинтерес згым
литературатцааратә проблемоуп. Уи ихалнаршоит апоет иажәсин-
раалаоышыа аформақәа раарцшра, постк дызлаисцшым азгәатара;
иреиаратә лабораториа цқьа халацшны иахбартә еицш алшарақәа
хнатоит. Иахгәалахаршәап аурыс шәкәыоо ду М. Горки иажәақәа:
«Ажәа аказара ахы ахыцнахуа жәлар рсацыптә реиамтақәа реы ауп».
Ус анакәха, ари ахыцхырта ацаки атыци дарбан шәкәыоозаалак изы
хәы змам қәаарыхыртоуп, уи агәалашәара есқьынгы ицзароуп ажәа
азказахара занаатс иалызхыз ауаоы.

Б. Шьынқәба ацсуа литература атоурьх асы дцәырцит 30-тәи
ашықәсқәа рзы. Ускантәи аамта ацсуа литературазы даара ин-
тересыз периодын. Ишықкәыназгы, алитература анысхьан уао
дзызелымхахашаз амоа, иалшахыз рацән. Алитература ашьата-
кыоцәа ирывагта иаарывагылахьан ацхьакатәи алахьынца, ацеицш
бзиаэтәышаз асар. Ицәырцхьан ускан шамахамзар алитература
ажанрқәа зегы. Атрадициақәа мачзаргы, шыта ацхьака инеицызх-
шаз ашәкәыооцәа-сарацәа мачымкәа иацагылахьан.

Б. Шьынқәба диит, ихәычра ашықәсқәа ихигейт Цлоу ақыта. Рац-
хьаза ила анхитыз инаркны, кыр еиликаауа данналага нахыс, иаа-
икәыршан иказ ақыта цстазаара анырра инамтар каломызт. Хәара
атахым, егырт хпостгәа дукәа реицш, рацхьазатәи университетс
Б. Шьынқәба изы иказ иара ацсуа қыта ацстазаара акәын. Хынәа-
жәижәаба-цшыноажәа шықәса рацхьа ацсуа қыта аказшыа, асәтәи

ажәытәи «реицынхара», уи ацстазаара иацыз ауадаорақәа ртәы
бзианы ихәоит автор хыхь зызбахә ххәаз игәалашәарафы: «Ацсны
аеаоа қытақәа реы рацхьаза агалстук кацшь зыхәда иартаз апио-
нерцәа среиуан сара. Алахтра... Ашкол... Апионерра... Даеа ганка-
хьала амшац... Акәтагь кацшь... Сабду иныхәарақәа. Ускан асәтә
иаха-иаха игәгәахон, аха ажәытәрагы ус ицсыеымызт, сцом хәа ае-
ырххара иасын».⁴ Абартқәа инарываргылань нак-нак ипостхашаз
ачкәын даныхәычыз нахыс дналагылоит ацсуа жәлар рсацыптә хәа-
мтақәа рдуней.

Б. Шьынқәба данхәычказ нахыс ажәа синраала аинтерес икуа дала-
гейт. Иара аракагы афольклор ауп рацхьаза игәаеы ицысыз, апое-
зиа абзиабара зыреыхазгы.

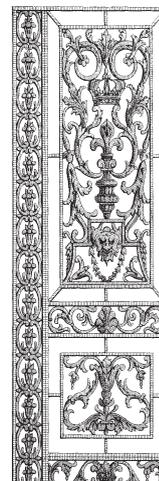
Апоет ихәычра шықәсқәа раан, нак-нактәи иреиара зегь азы
ихтысны икалейт Иуа Коғониа ипоезиеси иарей реибадырра. Абар Б.
Шьынқәба ишигәалаиршәо ари ахтыс: «Ацсуа шәкәыооцәа рахьтә,
Д. Гәлиа иажәсинраалақәа раамышьтахь, Иуа Коғониа иоымтақәа
роуп рацхьаза избаз. Уи калейт 1928 шықәсазы. Коғониаа ирыуаз,
Лиза хәа хгәыла цхәыск, Иуа дыцсит хәа анырхәа аены, ишәкәы лы-
мцацаны дшақәцәыуаз гәастейт...

Уи ашьтахь мышқәак цхьаны хгәыла цхәыс слыхәан, хымш аеҳәара
лытаны, илымсхит И. Коғониа ишәкәы... Сара сымацара сакәым,
хтаацәа зегы урт ахымш уи ашәкәы ала рыпсы тан. Хәылбыехала
агәылацәагы ааиуан уи иазызырәырц. Сара избон ргәы шытгәыр-
гъаауаз, рхақәа шылашоз ашәкәы ианыз апраҳауаз...

Абас ауп, хадала исымбацыз, Иуа Коғониа ишәкәы рацхьаза ишы-
сыхьашәаз. Машәыршәа ишсыднагалаз, сара сыцстазаракны уи
хтысны икалейт. Урт амшқәа рзы сара сидызбалейт алагырзи ашә-
кәи, ахәы ҳаракырей ахацарей, ашәацшыи, ажәоан цамцами, ашә-
кәи азызырәоцәа ргәырғарей. Икалап, уи ашәкәы иснархазар ацс-
шәа ахаара, иснарбазар еицамкуа апоезиатә сахьақәа. Икамлари уи
ашәкәы иабзоурань, схәычы хшыо азпазар, ажәлар афатә шыртаху
еицш, апоезиагы шыртаху!»⁵

Арсаао иреиаратә лабораториа иазкны игәаанагарақәа: иоышыа,
иусушыа апроцесс, иоымтақәа реибытарафы, рацпарафы цхыраагз-
ақәас иоуз, иреиаратә хықкәы ахасабшыақәа дрылацәажәахьазар,
ажәак ала, иусура-иреиаразы игәаанагарақәа акьыцхь рбахьазар
иара иацпамтақәа ирыхцәажәо рзы хәы змам матәахәуп. Уи агана-

хьала Б. Шьынқэба ипэкэқэа ирыцу ацхьажэақэеи истатиақэеи рсы дызлацэажэахьоу алитературацпаафы изы, лымкаала иара ирсиара тызцаауа рзы кыр имоақэцагоуп, рывсра иашахом. Хьхь иаахгаз апоет иацхьажэа ацитатақэаггы уи шыақэдыргэгэоит.

I. АЛИРИКА

Б. Шьынқэба рацхьаза аора даналага инаркны маакырак ахасабала цхыраагзара изыруан ажэлар рсапыцтэ хэамтақэа, иманшэаланы ихы иаирхэон урт рсиужетқэа, рмотивқэа, рформақэа, рпостика. Акэа, арцафратэ институт дантала нахыс, ашьтахь аинститут асы ицарашықэсқэа раан дырзааигэахоит апсуа литература знапы алакыз апэкэыооцэа, апоетцэа. Ускан ауп иара силикаауа даналага ажэлар рашэақэа ирсырцшны мацара аора шысиара иашамыз. Уи нахыс ауп Б. Шьынқэба, иара иажэақэа рыла иаххэозар, «ибжы тганы ажэлар рашэақэа ирхаршалан акэымкэа», иара ихатэы жэсинраалақэа рацпара даналага. Урт макьана ихысхан ганкахьалаггы, аха дзышыцылаз, ибзианы иидыруз ажэлар рашэақэа рцэа рхан.

Ажэытэ иатэу, аха асатэ азы ихэартгоу аформа алшарақэа, асыц-аизхара, агьацара иашьашэалоу, уи аарцшра зылпаша – абарт аобаггы реиласарафсы, реинрааларафсы Б. Шьынқэба ицышэа иацанакуа рацэоуп апсуа поезиа нак-нактэи аизхара аус асы, настгы аформа мацарафгы акэымкэа. Апоет иацхьа икэгылаз ахасабтэ-аформацшаара азцаара, ахэтакахьала, акэсиарақэа иамаз аныцшит рацхьаза данычкэынзас итижыыз апэкэы «Ацхьатэи апэақэа» (1938). Ари аизга ианылаз ажэсинраалақэа ирнубаалоит апсуа поезиафсы дышгылаз арсиарафсы даесазэ иеицшым, зхатэ моа алхра иазықэцо, зхатэ бжы змоу апоет.

Апсуа жэлар реапыцтэ реиара апоетика ихы иархэаны, атрадиция ду змоу аешьаратэ литературакэа рцышэала иеиыбааны (сихарак аурыс литература ацышэа), апоет ихатэы моа (ганкахьала, апсуа поезиа зеггы азы иахьа итрадицияхаз) алхра шилшоз аныцшит рацхьазатэи иажэсинраалақэа сидызкылаз ари апэкэы.

Уи ашьтахь итыцыз апоет ипэкэы («Ажэсинраалақэеи апоемақэеи», 1956 ш.) ацхьажэафсы Хэ. Бгажэба иазгэеитейт: «Б. Шьынқэба апсуа жэсинраала аисартэышьа ирманшэалеит, иртбааит, хьбызшэа иамоу азакэанқэа қэнагала иазгэатаны уи ишьақэиргылт иара ихатэуп хэа иуцхьазаша, илахсыху, сихшэа-сизшэа икоу аритм,

арифмагы иара убасцэка. Абас ажэа разаны, абырцкал икылхны аора ашэкэыоо инаршэ архиоит».⁶

Хэарада, Б. Шьынкэба иказара, иажэартэара ахаракыра икыбао иабзоуроуп, аха уи мацара акагь алшом, избанзар, аказара дупцэка иацзароуп ацабаа ду, ацара, ажэа лымкаала аус адулара. Апост ибзиазаны ипеит, иара наунагза рцаоцэас иицхьазо апсуа поезиа ашытатаоцэа Д. Гэлиси И. Когониси рыреиаратэ цышэа.

Баграт Шьынкэба иреиарамоа атоурых иалацэажэо давымсроуп даеа факткгы. Чыдала иаххэозар, лымкаала апост иажэеинраалеи жэлар рпоезиеи реицаара атэы проблема хадас изыкэгылоу атцааоы дазаатгылар ахэтоуп Б. Шьынкэба ажэлар реацыцтэ хэамтакэа реизгареи, акыпцхь разырхиареи, ркыпцхьреи, тцааоык иахасаб ала рыхцэажэареи рзы иибяхьоу ацабаа азцаара. Уи неиоымсрада ихэартоуп апост жэлар ражэареиара иара иоымтакэа реы ихы ишаирхэо аказшыа аарцшразы.

Хыхь ишаххэахьоу сицш, Б. Шьынкэба данкэыпцшыз аахыс бзиа ибон, дрыдхэалан, ақбаад ахь ииаигон асацыцтэ поезиа ареиамтакэа. Аха хыкэкылацэка ари аус нап анаиркы ипаракэа данрылга ашытахь ауп. Апост аспирантура далганы апсуа бызшэа аганахь ала акандидаттэ диссертация анихьча, Қартынтэ дхынхэуеит Акэака. Ари калеит 1945 шыкэсазы. Иара уи ашыкэс азы аусура далагеит Апсуа институт акны. Егьырт иусқэа инарываргыланы (Апсуа бызшэа азцааракэа рытцаара, апсуа литература ахрестоматиакэа ашколкэа рзы реикэыршэра, апсуа жэеинраала ашыақэгылашыа атцаара) Б. Шьынкэба инеицынкыланы абри нахыс ашэкэы анцара далагеит ажэлар реацыцтэ хэамтакэа, лымкаала апоезиа ажанркэа.

Абри нахыс Б. Шьынкэба ма ихала, ма Апсуа институт имоацнагоз аекспедициақэа дрыланы дныкэон ақытақэа рахь. Ирацэаоны дрыкэшэон ажэабжхэаоцэа, ашэахэаоцэа, ацхьарцархэаоцэа, ачамгэырархэаоцэа. Ианипон ақбаад жэлар ражэареиара иеиуаз ажанркэа, сихарак апоезиа. Абас мацара Б. Шьынкэба иеизигеит имацымкэа Нартаа рашэакэа, атоурыхтэ-фырхацаратэ ашэакэа, ахзыртэрақэа, «Шьаратыни», «Аибаркыреи», «Аураашьси» ирыцырхэоз ашэакэа ртекстқэа, атэхэакэа убас ицегыгы.

Б. Шьынкэба арт сизигаз жэлар рпоезиатэ реиамтакэа сиқэиршэеит, рацхьаза акэны аклассификация рзуны, 1959 шыкэсазы хаз шэкэны итижыит. Уи ашэкэы ианымлаз мацки, нас сизигақэази сид-

накылеит 1990 шыкэсазы Акэа итыпцыз ажэлар реацыцтэ хэамтакэеи аетнографиятэ материалкэеи знылаз ишэкэы «Ахьырцэацэа».

Хэарада, Б. Шьынкэба ажэлар реацыцтэ поезиа анцареи акыпцхьреи реы ацабаа ду ибеит, иара ихэан сицш, ари, абицарақэа рзы иус дуу, кыр аамтеи агэамчи аитеит, даеа ганкахьалагы ажэлар ражэареиара анцара, аиқэыршэара, атыжьра, атцаара апост реиаоык иахасабала инатаз рацэоуп. Ажэлар ражэареиара иара иреиамтакэа анырра ирыртаз, хымцада, иоымтакэа аказара аганахьала рыхэ иаха ихаранакит. Уи анаосан, фольклористк иахасаб ала ақытақэа дахьрылаз, ажэлар дырзааигэанатэит, урт рыцстазаара ганрацэала иаха далацшыны игэеицеит, инарцауланы дагэылацшыртэ сицш алшарақэа иоуит.

Кыр аамта ажэлар реацыцтэ поезиа хатала аизгара ацабаа адызбалаз, сиқэзыршэаз, итызцааз апост, урт рзы имоу агэаанагара қэа рызхьацшра хэартара рылоуп иара ипоезиеи ажэлар реацыцтэ реиамтакэеи реизыказаашьа апроблема ацаразы мацаразгы акэымкэа, иреиаратэ ус зегы аказшыа чыдақэа раарцшразы, иара убас алитературатэ процесс зегы аказшыақэа рцаразы.

Апост дызэыз ари аус инарбеит апоезиа ахыпцхьрта азыхь, иара иажэакэа рыла иаххэозар, инатеит наунагза жэлар ражэа абзиабара, ибеит жэлар ражэа шака амч амаз, дазааигэанатэит уи асахьаркыра амаза. Апост иказара амилат апоезиа ачыда казшыа, абызшэа алшарақэа ухэа ицегыгы азцаарақэа рзы Б. Шьынкэба иазгэеицеит: «Даараза акрацанакуа икоуп интцааны ахатэы фольклор адырра, сихаразакгы ашэкэоыратэ традиция ахыкам алитературақэа реы».

Абра иаахгаз апост игэаанагара мацарагы ибзианы ианыпцшусеит уи шака рыхэ харакны ишыоз жэлар ражэареиаратэ традициақэа.

Б. Шьынкэба ипоезиацы ирацэаны атыц ааныркылоит афольклор ахьтэ иаагоу асиужетқэа (иаххэап, атоурыхтэ-фырхацаратэ ашэакэа, алегендақэа, ахзыртэрақэа, агара ашэа, ахэычтэы фольклор, ажэлар рлика...), аформулақэа уи иреиаразы акырцьара ихы иаирхэоит, иара убас афольклор апостика алшарақэа, ажэа артэашьа сиуеицшым аформақэа. Арт зегы сихарак цьабаада ауао илацш ицашэоит, чыдала шыақэыргэгэара ртахны хэа иказам.

Аха абарт сиқэацхьазаз афактқэа инрываргыланы апост аус ду иусит афольклор асахьаркыратэ арсенал акнытэ иауа амацэахэкэа

рхархэараеҕы. Апост жэлэр реапыцтэ реиара аискаашыа, ажэа артэашыа, аинраалашыа, аформақэа ырманшэаланы «аус дирусит» ипоезиаеҕы. Ажэакала, арт ажэытэ формақэа рцэа итеигзоит иеҕы ахшыоцакқэа. Урт ирцэажэоит ажэа ыҕыла, ирзицшааит афольклор иазымдыруа асахьаркыратэ казшыақэаҕы.

Апост иобымтақэа рсиужетқэеи, рмотивқэеи, рформи, жэлэр реапыцтэ поезиа асиужетқэеи, амотивқэеи сиеҕырцшыны рытцаара апоезиа афольклоризм апроблема иацанакусит. Уи излацэажэатэу зцаароуп. Аха, убри инавартылыны, иаха ахшыо азышытэууп жэлэр реапыцтэ реиара апоестикатэ лпарақэа апрофессионалтэ каза ихы ишаирхэаз, ыҕы ирылсехэаз, реиасык иахасаб ала кыр ацицоу, иа-цимцоу, иара иобымта шака иажыны-иацэаны изыкацыз азцаара. Избанзар, абракоуп иахыкоу арсиара иашацэкыа, абракоуп иа-хыцшаатэу арсиао иусураеҕы иқэеиази иқэымеиази. Абракоуп ажэлэр реапыцтэ казара ду аказшыақэа рстетикатэ ган сихаразак иахьаапшуа, рхыцхырта ахыкоу. Ари злацэажэара кыр иуадаоу, аха высшыа змам проблемоуп атцаабы изы, чыдала апост иреиамта жэлэр реапыцтэ поезиа астетикатэ лпарақэа шаныцшыз азцаара алацэажэараеҕы.

Ари азцаара алитературеи афольклори реизыказаашыа анаоҕы иацанакусит иара алитература атоурыхи атеориеи рпроблемақэаҕы.

Б. Шынкэба даеа жанрк ахь аиасра дахымццакзеит. Рацхьазатэи иажэеинраала 1930 шықэсазы акыыцхь абсит, инеицыху, асиужет змоу аобымта – апоема «Аоныка» аора далаҕеит 1940 шықэсазы.

Уи данхэычыз инаркны, дызлияаз, школс имаз, ажэлэр ражэареиараеҕы сихарак иахауаз, иара ишазгэеитэ еицш, ашэақэа, ахьыртэрақэа, ажэакала, згэынкылара мариаз ашэа кыақэа, формала ибзианы иеиҕааз, шэага-загала ажэеинраала аформа иазаа-игэаз, аоны, агэылара иахьааилатэоз ачамгэыр ма ацхьарца ианцаны иадырхэоз алаф ашэақэа, ашэа кыақэа ракэын. Урт иара иаха изааигэан, апост кэыцш инапэсы аагараҕы иаха изыманшэалан, иахьеи уахси сихарак иахауазгы урт ракэын, хыцхьазаралаҕы иаха ирацэан. Арт зегь, хэарада, апост аора даналаҕоз ихы иаимырхэар каломызт, уи иреиараеҕы анырра зыканацызгы уи азы акэхеит.

Ажэакала, иаххэар аусит, Б. Шынкэба ацсуа литературеҕы лирик цкыак иахасабаллоуп ацхьаоцэа реы дышцэырцыз. Рацхьазатэи, иқэыцшра иадхэалоу ацшпэарақэа инадыркны ацыхэтэан-

тэи ашыкэсқэа рзы иапицаз иажэеинраалақэа реизгақэа «Ацхын», «Ажэа» ркынза сгырт, ақэеиара дукэа ахьааирцшыз, ажанркэа (аепос, адрама, апроза) инарывартылыны, уи алирика дамеиҕеит, игэы азтоуп, каза дук иахсабала, ацсуа лирика ахьтэы фонд иалеи-галейт зейҕыатам алирикатэ ццамтақэа.

Кэаста (Владимир) Ацнариа Б. Шынкэба изкны ииоыз, зегь рыла ихатэроу, апост иреиаратэ моа адунеи шыахэла ахцэажэара ахь-лиршаз истатиа неицых «Амилатэ поет ду» аеҕы иоусит: «Хацэым-шэо иаххэар халшоит ацсуа милацтэ поет Б. Шынкэба ихатаҕы, иреиамта амехак злакоу ала, иналукааша хэынтқарратэ поступ хэа. Иара ихата такэы аамта ахэынтқарратэ мапура ду дахьаагылаз азы мацара акэым ари зхысхэаауа. Ахэынтқарратэ усура иара изы имашэырымхеит, уи ипоезиатэ лацшхэаа артбааит, ацстазааратэ цыпшэа инаҕеит, аха иара исахьаркыра-уаажэлартэ хэыц-ра азеицш милацтэ, ажэлартэ, нас ахэынтқарратэ казшыа аман ианакэзаалак».⁷

Арака апост иреиара ачыдарақэа ирылацэажэо астатиа автор дхэынтқарратэ поступ хэа анихэо иаанаго Баграт жэлэр зегьы ир-зеицшу, рыпстазаара аган рацэа исахьаркны аарцшра зылшаз, урт ринтересқэа рызхьацшра, рзыргара хыкэкы хадас изоуз, ахьчара зылшаз иакэхеит.

Б. Шынкэба ихэынтқарратэ хаера иага ацанакуазаргы, иаххэа-мырштроуп уи зегь рацхьа иргылыны дышпосту. Уака сидкылоуп Б. Шынкэба иуаораҕы, иус хадаҕы, игэыграҕы, илахьынцаҕы. Убри азын акэхап иреиара иазку ианцамтак аеҕы изихэо: «Сара апое-зиа ехьынцас исымамызт, сахьцалак сгэы надхэаланы исыман. Ац-хацэыры саныкэлоз, саабрыр азы исцэагоит хэа аарцэ ишытацаны ацха сыкэымлеит, абадара цэгьа санасалоз, исцэыхьантахоит хэа спшэаны ашыакыастараеҕы ишытацаны скыдымлеит. Амапура харак ахь саннеиуаз, ара саныкэцуа иаашьтысхып хэа ашэ аеҕы ишытацаны сыономлеит. Уи сыпстазаара ахата акэны, иареи сареи сикэыгтахшыа хамамызт».⁸

В. Ацнариа ииашаны ишазгэеитэ еицш Б. Шынкэба иреиамта жанрла амехак иага итбаазаргы, чыдала азхьацшра ахэтоуп иара илирика. «Апост иреиара амоа злалихыз алирикалоуп, уакоуп цхь-раара ду изызуз ажэлэр ражэареиара асахьаркыратэ чыдарақэа, зегь рацхьа акэны иреиара аихахара, азха-зыцгара ахьаацшыз. Уи

хэы змамьз малхейт, уасхырхейт апоет нак-нактэй ирсеиратэ био-
графиязы. Апоет илирика ианыцшит ацсуа жэлэр рмилаттэ дуней
зегьы, ртоурых, рыхныкэгашьа, рказшьа; ауафьы ицэаныррақэа, иб-
зиабара, игэынамзара, иуафьра, игэхьаакэа, игэыргъара, игэыцра,
ицеицш. Абарт ауафьытэыосатэ цэаныррақэа, хэыцрақэа ресизыр-
кит апоет ихы-игэафьы «илирикатэ субъективтэ дуней афьы».⁹

«Пушкин изкыз... истатиафьы Гоголь иазгэейтоит апоет ду ихата-
ра ифымтақэа ирылацэахуп хэа. Убаспэа исыдскьлоит сара Б.
Шьынқэба ипоезиафьы иара ихатара – уи ифымтақэа зегьы акакала
урыцхьаны, ухы-уцсы иртагзаны уанрызхэыцлак ауп иара ихатара
аура-шоуроу усацхьа ианаацэырпуа, хаз-хазы игоу ифымтақэа рфьы
уи тахэцэоуп поезиатэ хафьсахьала, избанзар апоет игэтахэыцрақэа
рейхаразак иара ацсабаратэ хафьсахьақэа идирхэоит, избанзар ацса-
бара ахата иара изыкалейт ажэлэр рыцстазаара инаваргьланы иха-
дазоу поезиатэ зьхтартаны, хьцхьртаны».¹⁰

В. Ацнариа абрака иааиго афраза «ацсабаратэ хафьсахьақэа» ирыц-
аркуа ахшыфьоцак иаха акыр ицаулоуп, итбаауп, уи ацсабара арсеифьы
ионудкатэй игэтахэыцрақэагьы ирыдхэалоуп, уи илацшхэаа ициго
цсабара мацарам.

Ихадароу абрака акы: апоет идуней азфьыдарей икьыбафь дуи, лым-
каала, блацарыла икэша-мыкэша икоу рныррей ирыбзоураны ихау-
ит апоезиа цкьа, апоезиа иашацэкьа. Убри азы ауп апоет ицэахэ-
ақэа ирыцхьаз ацсуа сахьаркьиратэ литература здыруа зегьы урт Б.
Шьынқэба ишиацтамтоу зырдыруагьы.

Хэарас иатахузеи, дарбанзаалак шэкэыфьозааит, постзааит ирсеира
зегьы хьцхьртас ирымоу ижэлэр рыцстазаарей изкэынхо адгьы-
ли – рыцсадгьыли, ацсабара иаарыкэыршаны икоу акэхоит, уа ауп
арсеифьы ифымтақэа ацстазаара ахьроуа, иахьейо. Ажэа азказа ифь-
мтақэей дызлияаз, иахьызхаз атыци (ацсадгьыли) еилыхра рымам-
кэа сидхэалоуп. Хымцада, ифымтақэа ишьтыркаауейт илацшхэаа
иацанакуа ацсабара аказшьақэагьы. Ацсынтэылла Кавказ иахэта-
куп. Ауафьытэыоса дахьиз ацсабара аказшьақэа ихэаакэырцоит
иара иказшьақэагьы. Ацсуа ихэыцрафьы афьадара, ахаракьыра иацана-
куа рацэоуп. Уи дызпаз ацсабара – ашьхара ахаракьыра ихэыцрафьы
ичьдоу, ихадоу атыц ааннакьлоит. Хэара атахума, Ацсны ацсаба-
ра хкы рацэала еилагзоуп, ара иахьылазом инейейицш – еизадоу
ацэцхэыра-каршэра дукэа, ашьха цэхэы мацарақэа, икоуп амшын

еишьыл ду, иацэала ихкьоу анаарақэа, адэеиужькэа, ахэқэа, ацшза-
ра иакны иаго абнаккарақэа, азия иапэақэа згэыцаку афьхаа блахкьы-
гақэа, ашьха цагь-цагькэа. «Аха убарт рахьтэ ихадазоу, символра
зуа апоезиатэ хафьсахьа хазьырцысуа арбан хэа азцаара ыкэгьылазар,
«ашьха, ахра» хэа хайцэакны иалахкаауейт, «гей-шьхей» хэа ажэак-
ны ишахэофьы, ихадазоу амилаттэ хэыцра ахьрхартагьы ахаракьыра
иадахьылоит».

Машэыршақэ икамлазейт Б. Шьынқэба ирсеимтақэа рфьы ашь-
хей афьадарей, ахаракьрей ичьдоу атыц ахьааннакьылаз. Урт апоет
иацйцаз, ихадоу ахафьсахьақэа рыгэта иалагьылоуп. Иаахгап иажэ-
инраалақэаки иеипикатэ фьмтақэей рыхьзкэа: «Ахра иалиааз»,
«Ахра иафьахаз», «Ахра ашэа», у.б.и.ц. Ахаракьрей, ахрей, афьадарей
ихафьсахьа чьдақэоуп ирсеира зегь азы. Машэыршақэ имхэейт апо-
ет игэы-ицсы здйцаз афьырхаца изы абас: «...ахра иалиааз ахрейицш
дыгэгэоуп, мчы дазынкьылом, гэылла дыцьбароуп». Интканы ианыц-
шит апоет ирсеиратэ кредо иажэейинраала ахафьсахьа бзиазақэа иру-
аку, ипрограмматэ фьмтоуп ззухэаша еицьырдыруа ажэейинраалафьы
иахьыло ацэахэақэа:

Есымпшааира ашьха скьдуп,
Афьадара уалны исыдуп,
Уахь сызцозар са сейбытоуп,
Мыц зымхэазо абцьар сытоуп.
Ажэоуп уи, нас, ажэа хьысгоуп,
Уи лабашьоуп, ахрафьысгоуп,
Ихэырбгьыцуп, игэырдьысгоуп,
Итоурьхуп, шыатамырзгоуп.
Ажэа хьыцрта кацэароуп,
Жэоан иацэароуп, имфьацэароуп...
Иара гэыхьуп, иара хьхьуп.
Ажэа – жэцысуп, гэыргьафьхэашоуп,
Дасазныхгьы лагьырзышоуп...
...Ажэа амалқэа зегьы ирмалуп,
Зны ихарамуп, зны ихалалуп,
Зны инасьшуп, зны иацьалуп,
Зегь еизызго уи саркьалуп!

Есымшаaira ашьха скыдул,
Аадара уалны исыдул,
Уахь сызцозар са сеибытоул,
Зегь иреицгу абцар сытоул.

Ари ажэсинрааласы икоул ахассахьа рацаа, апоет игэтыхей, игэ-
ыгрей, игэадурей здихэало агэаанагарақэси агэтахэыцрақэси.
«Ажэсинрааласы икоул идгьылтэул ззухэаша сахьақак: азыхь, ам-
шын, алабашьа, ахэырбгьыц ухэа, аха ахшыоцпак хадаза зыдхэалоу
ахассахьақэа зегьы адгьыл ахьтэ ажэан ахь, цакантэ хыхь узырц-
шуа, алакэыра акнытэ ахаракырахь иухо роул: аадара, ахра, ажэц-
ыс, ажэан, амса, ахауа.

Ажэакала, апоет идуней аадара хыхь ашьхарахь, ажэан ахь, цэо-
анцэыка ахы хоул. Уи иреиаратэ дуней дызлиааз, дахьыз-дахьааз
апсабара аказшьа аказшьоул. Ишьхақэа, ижэан рысазара ихэыц-
ра иалоул, аха арахь – идгьыл ахьгы дхьапшуейт, апшэышықэсақэа
рдунейгы, ижэлэр ржэытэ тоурыхгы игэыцайгоит.

Абас, апоет иреиарасы ресидыркылт апсуа жэлэр ржэытэи рэатэи,
рхэыцрей, рфилософиси. Апоет иреиамтасы дызлацэажэо, сйха-
рак игэынкыланы имоу дызхаану аамтэи ижэлэри роул, аха иара
игэынкыларасы, ихэыцрасы атыц нызкылаз дызлагылоу акнытэ
аидеалтэ цстазаарахь ихьапшуейт, ахаракырахь аадака ахы хоул.
«Апсуа поезиасы ари адоухатэ жэантэра ахы акуейт И. Коғониа
асцақэа жжаза иеибазыркыз исубиктивтэ лирикасы». (В. Атнариа
«Аша еца»). Арака ихэатэу И. Коғониа илирика мацарагы акэым-
кэа иепикатэ оымтақэа рэгьы гэгэала иаапшит аадарей, ахаракы-
рей, ашьха цыо-цыоқэа рхассахьақэси («Ашэарыцао ашьха», «Хмыц
шэарыцао ныкэаоы», «Наоси Мзаучи» уб. ит.). Изобьдоу, аидеалтэ
цстазаара ауабытэыоса ихараку иказшьақэа ракэзэми ирныцшуа
ипоема мзанрақэа «Абатаа Беслан», «Ашэаныуа Мырзакан» уб.егь.

Абра хазлацэажэаз ахшыоцпакқэа рганахь ала И. Коғониси Б.
Шьынкэбаи рыреиаратэ дунейкэа милаттэ казшьалеи, хырхарталей
шьарда цыара сйцааусейт, исизааигэоул. Б. Шьынкэба данхэычыз
инаркны Иуа иреиара анырра инатази уи ипоезиа дшазгэыкыз, ихэ-
ракзаны ахэ шишьаз атэы кырынтэ дазаатгыланы далацэажэахьейт.
Дырмити Иуси Б. Шьынкэба нцэахэқэак реицш дрыхэапшуан. Урт
рыреиамтақэа Баграт поетк иахасабала ишьақэгьыларасы икарцаз
анырра шыардаза итбааул, ицаулоул.

Апоет иреиамтақэа зегьы аидкыланы хэаэапшуазар Б. Шьынкэ-
ба ипоезиси ипрозеи апсуа жэлэр зегьы рзы исахэхэагоул, хзыргаго-
ул, шыатамырзгоул ххэар аиашахата акэхойт.

Б. Шьынкэба ипоезиа, иейтаххэап, уасхырс иаиуит апсуа жэлэр
рпоезиа ххэар халшоит. Уи асахьаркыратэ лшарақэей, асиужетқэей,
амотивқэей кыр цыара ихы иаирхэейт, еыц бжыыла ирцэажэейт, уи
аформа апак еыц адгаланы ипоезиа дупэка асазара акынза ихай-
галейт. Каза дук иахасабала уи иеицабааит ажэытэ формей, жэлэр
рпоезиатэ поетикей, апрофессионалтэ литература иахьатэи айхьза-
рақэей.

Б. Шьынкэба рацхьаза аора нап шаиркыз ажэлэр рашэақэа ақьа-
ад ахь риагаралоул. Уи хыхьгы иазгэахьейт. Ускан иара ихьшу-
ан 10-11 шықэса. Акыпцхь збаз рацхьазатэи иоымтақэагы афоль-
клортэ поезиа ипахьлтшпэтроу аарцшра удаоны иказам. 13 шықэса
зхьтыз Б. Шьынкэба 1930 шықэсазы ииоыз ажэсинраала «Ажэытэ-
тэи агара апэа» иацаиоусейт «Ажэлэр рхэамтақэа иасырцшуп» хэа.
Апоет иацаимбыргьы, апсуа жэлэр рсапыцтэ реиара, мацк адамхар-
гы издыруа ибартоул ари аоымта хьлтшпэтрэс исеиуоу:

– Уа, абри арцыс дыцэоума?

– Игара-лас тынчума?

– Уа, дыцэами, дыцэоул,

– Ихам хэычы цыцэоул.

– Дыцэоу-дмыцэоу сыздыруам,
Аха усгы дцэыуам.

– Уа, рабнагэ игэыми,
Уа, рабнацэа дыцэами.

– Уа, абри арцыс дыцэазар,
Бара ишыбхэо дыказар,

Уа, исыхара базыцшыз,
Ала алыркьан, аса зшыыз,

– Уа, абри арцыс иакөымхой,
Шықәсык ала дхаңамхой!¹¹

Апоет илирикатә хаәсахьақәа (раңхьатәи иоымтақәа реихарак рҕы) жәлар ражәарҕиаратә традиция иаха ирныцшусит. Макьана аооы ҕа уи астихиа далоуп, иоымтақәа урт рхыцша ираңәаны ирнырусит. Хыхь иаахгаз ажәсинраалаҕы апоет ихы иаирхәоит, ажәлар ражәа алексикеи акомпозициеи, урт мыцхә ҕсахра рзимусит. Хәара ата-хым, аоымта аритмика-интонациатә шыақәгылашыагы уахынтә ауп иахьаауа, аха ара ауаоы ибартоуп апоет афольклортә материал аус шадиуло, сиқәыршәоу, алитература иашьашәалоу логикак ахь ишкылиго, афольклортә гарашәасы иказам сишьтагыланы, иах-хәап, ахтысқәа рымҕапысра, ари ашәа ахықәкы – ахыгы ирңәара ауп. Апоет иажәсинраалаҕы уи аформеи аиҕартәыпшыеи ихы иаир-хәазаргы, иоымта аҕакы иаха иеипихусит, иртбааусит.

Афольклор формулақәа: «Ала алыркьан, аса зпшыз»; «Уа, раб-нагә игәыми, уа, рабнаңәа дыңәами», ухәа уб.иц. инарываргыланы ажәсинраалаҕы иахылоит аиндивидуалтә рҕиара иахыцшытроу аңәахәақәагы, иаххәап: «Уи иҕыхара базыцшыз», уб.иц.

Ари ажәсинраалаҕы ахыгы ирңәара анаосангы апоет нак-нактәи иҕеицш, илахынца хазхьаирцшусит. Арака ашәа аҕакы иртбааит, дааа хырхартак аиҕеит ххәар ауртә акынза.

Алахынцси анасың лапсеи рмотив Б. Шьынқәба кыр иажәсинраалақәа рҕы иахылоит, сиҕаракгы афольклортә маңәахыи ихы иа-хьаирхәо иоымтақәа рҕы.

Ахыгытәи фольклор аформа (ахамаррақәа) ихы иаирхәсит апоет иара убас иажәсинраалақәа «Сара сгәыртҕоит, сара сыцоит», «Зыркәи» рҕы.

Абарт ажәсинраалақәа рҕы уаоы ибартоуп апоет-ҕа акыбао змоу, зацхьака аҕиараҕы ақәҕиара бзиақәа зыцш, аҕеицш змоу поетны ацсуа литература дшазгылаз. Апоет икәра зламачыз ала, иааиатәаумшпартә акара казарыла дақәшәсит ажәа аинраалара, уимоу, иажәсинраалақәа злеисикаауа, излеисқәиршәо афольклортә сиужетқәа, акомпозиция, амотивқәа, асахьаркыратә цхыраагзақәа рхархәашьа аҕышәа ду змоу рҕиаоык инапкымта рнубаалоит:

Сара сгәыртҕоит, сара сыцоит,
Шьта хылыцазуп, ашәшы хылоит.

Са стәазамыт иахьа тынч,
Са сизызгеит хамх акөынць!
Уара укәиа, уара учиа,
Сара иеиқәысцаз абарбанцьяи,
Хылыцы-сҕәа еицш нак хара,
Уаҕыз нас акаччара.¹²

Абри иаахгаз ажәсинраала ахыгықәа рыхәмарра-рашәахәара аритмика, амелодиа инақәыршәаны ауп ишәоу. Уеизгы-уеизгы арака иахылазом лабәба афольклор сиуоу формак («уара укәиа, уара учиа, сара иеиқәысцаз абарбанцьяи» атәи хамхәозар), аха иара злеисбарку апостика (имариоу, ҕба-ҕба цәахәа икоу, ахыгықәа рҕы цызеуа ашәақәа, ажәсинраалақәа иреицш), хьахәа-цахәада ажәлар ражәарҕиаратә поетика ишәиуоу ҕашьазом.

Б. Шьынқәба дазыманшәалоуп омашәа имариазаны афоль-клортә материал ахархәара. Уи зыбзоуруогы афольклор идунеи иагәыцхәу, иалаңәахыоу, ибзиазаны иидыруа, дызлиааз дунеины иахыкоу ауп.

Ажәсинраала «Зыркәи» асиужет змоу, ашәа иазааигәоу цамтоуп. Аформагы жәлар рашәахәаратә традиция аныцшусит ххәар аусит. Ажәсинраала аритмика ашәа амелодиа иазааигәоуп. Цакылагы символра зуа хәа, иузеилымкаауа сгыказам. Ажәсинраала алири-катә персонаж, азҕаб хыгы, Зыркәи азыркәикәа ркышья лирцо-ит. Иҕоуа азыркәикәа ирышьтоуп, ирыхьзаны иркусит, ма Зыркәи хыгы днаидыртәаланы ашәа ихәоит:

Аха угы урт хрыхьзон,
Рымцәыжәақәа неикәацсон,
Иааган снапы иансыртәалон,
Зыркәи хыгы дсыдсыртәалон,
Иара убасгы ашәа схәон:

– Уан даанза умцәуан,
Уаб даанза умҕыхан,
Урт анааилак, удырхиап,
Хышла-гәышла уркәабап.¹³

Илашоу циттэы мацарала сибарку, сыхышпешэ-сыхышпешэ, иара ашэа ахатейцш ауи ишыкоу ари ажэсинраала. Ацхьаф икэандаза инырусит абжыы хаа иахылцуа, уи, хымцада, изыбзоуруу апоет ажэлар реацыцтэ реиамта казарыла ихы иахьаирхэаз акэхоит. Ажэсинраала злахьыркешоу астрофа агарашэа аформала икапоуп, иара убри инакэыршэан ауи апоет ажэсинраалагыи шейсикааз. Афольклортэ реиамта аформа, асиужет, амотивкэа, апоетикатэ формулакэа рацэаны ихы иаирхэоит апоет ичкэынра дантагылаз иишыз ажэсинраалакэа зеггы реы. Урт иреиуоу оымтакэоуп ажэсинраалакэа: «Цэацэа» асиужет змоу посма хэычуп ззухэар ауа, амцхацара сацызеуа, абаодан изку «Махази азылани»; афольклортэ ашэа астилизацияла иаццоу ажэсинраала шьахэ «Агара ашэа» («Акармара ыцэан тынч, цшыаала...») уб. иц.

Атоурыхтэ-фырхацаратэ ашэа аформа (асиужет, акомпозиция) казарыла ихы иаирхэсит Б. Шьынкэба иажэсинраала «О, са Схьыкэыр, бааишь! – ихэсит» акны ареволиуция атемеи ахассахьей рарцшразы. Ареволиуция иалахэыз жэлар рхакэитразы икэпоз ахаца дызгарыз ахы икэшэсит. Уи ицшэма Хьыкэыр илиркусит иабцъар, аха ларгыи дтахэсит. Итахэсит роыцъагыи, аха баша ибжэамзит, дара ззыкэпоз ахакэитра ааргеит роыцэа. Ари ажэсинраалагыи апоет реиара хасабла дрызнейт афырхацаратэ ашэа аидеиеси аформей.

О, са Схьыкэыр, бааишь! – ихэсит,
Амхара акынза бааишь! – ихэсит,
Бхаца хэычы дхынхэит, – ихэсит,
Игэы бзиам, дбызхьит, – ихэсит.

Сацхьа шыкоу бааскэеишь, – ихэсит,
Быцхамшьакэа бнатэеишь, – ихэсит,
Ашья исылцуа цхзуп, – ихэсит,
Сара сзыхэа кэалзуп, – ихэсит.

.....

Абар, сабцъар аанкыл, – ихэсит,
Са сахькахаз бнагыл, – ихэсит.

Хэшэыс исымоу акоуп, – ихэсит,
Ахакэитра аагароуп, – ихэсит.

Хьыкэыр дахьцаз даанхэит, – ихэсит,
Ахакэитраз дтахэит, – ихэсит.
Аха роыны кьацтажэымхэит,
Аха ирхылцыз тынхадамхэит.

Ари ажэсинраалагыи апоет трансформация азиусит иаабахьоу иаадыруа жэлар рфырхацаратэ ашэа асиужети асахьаркыратэ цхыраагзакэси. Афольклор иахылцшыттроу апоет иажэсинраалагыи ахархэара зауа ажэсицааиракэа: «ашья исылцуа цхзуп» (иаехарцшып афольклортэ формула жэлар рашэа акынтэ «ашья илцыз цхызы цыишьейт»); афольклор аеы ауасиат иеицшу ацэахэакэа: «Абар сабцъар аанкыл, – ихэсит, Са сахькахаз бнагыл, – ихэсит». Ажэсинраала сеискаагас апоет ихы иаирхэоит арефрен – ажэа «ихэсит». Аспикатэ интонация, ахэоукэа рыртэашья – арт зеггы ирныцшусит апсуа жэлар рфырхацаратэ ашэакэа рсахьаркыратэ казшыа, рпостика. Ирныцшит, аха апоет арт атропкэа зеггы реиара хасабла иадигалт иажэсинраала, ажэытэ ашэа аформа зейгьатам ала цхыраара аусит ареволиуция иазку ажэсинраала аццаразы.

Хьых хзыхцэажэахьоу апоет рацхьатэи иреиара аперид азы ииоыз ажэсинраалакэа реы ишаабо, анырра карсит ажэлар рашэакэа рсиужеткэеи, рмотивкэеи, рсахьаркыратэ сеикаашьей. Аха уи иаанагом Б. Шьынкэба арт ажэсинраалакэа акьаад ахь ииаигаз шэакэоуп мацара хэа рызхэара.

Апоет иказара иазхацыцхьаза афольклор ахэтаа сицахоит ииоытэакэа реы, уи атыц ааннакыло иалагоит иара апоет иитэу, иоригиналу ахассахьакэеи, асинтаксиси, апоетикей. Ажэлар реацыцтэ хэамтакэа рхархэашья аказарагыи иаха апышэа аиусит, иаха ихаракхоит.

Апоет са илирикагыи ажэлар реацыцтэ хэамтакэа тыцс иааныркылои, иара автор уи аказара аганахьала ихы ишаирхэази ханалацэажэо, ыырцшы хасабла иаагазар аусит ажэсинраалакэа: «Ацхыз», «Исахаит ирхэамтан сабацэа», «Амхацъыраа ргара ашэа». Ацхьатэикэа оба апцан 1935 шыкэсазы, ацыхэтэантэи 1940 шыкэсазы. Арт ажэсинраалакэа ажэлар ражэарсеиара ишахылцшытракэоу, сихараз-

акгы апхьатэикэа, уи аматэахэ шакэу апоет иобымтақэа рапцараэы цхыраара ду изызуа шыақыргэғэара атахзам. Аус злоу – апоет ажэлар ргэаанагара (воззрение), рпатриархалтэ дуней иахылеиааз апоезиазы матэахэра шаируз акэхоит. Ажэсинраала «Апхыз» – иара ажэлар ржэытэ философия, рыбзаашыа ишырхылцшытроу моашыо икоуп, уи аилкаара цыбаа атахзам. Апоезия амэа цстазаара моас илзхыз апоет игэтыхақэа ацэа сискаа ркэынцданы интонациала ицшзаны, аха акэбцарагы рыгымкэа раарцшра иезикит. Уи аарцшраэы цхыраагзара азыруейт иара ибзианы иицахыоу, данхэычыз аахыс дызлаааз ажэлар ражэа артэашыа формақэа:

– Снеихуан сыхэа иацэак сақэтэаны,
Сан, измаанозеи, сан?

– Уахысит ухэычра хартэааны,
Уарцысра укэлейт ауп, нан.

– Сэы цон аадарак иасаланы,
Сан, уи змаанозеи, сан?

– Абзиара енагы иуадаарами,
Абзиара зцеицшхаша, нан.

– Штак асы сахынеиз ссыжэтрацы
Ацбар жэпа срылацшит, сан?

– Зегы иртахуп абзиа ултрацы
Уацсаха, сычкэын зацэ, нан.¹⁴

Ишаабо еицш, ари ажэсинраалаэы ажэлар рфольклортэ символика абымта амотив хадақэа ируакны иаацшусейт. Алирикатэ фырхаца ицхыз, асыхэа иацэа, аадара, (еитах аадара) ацбар рсы анеира – урт зегы рсемантикатэ цакы даса поетикатэ цакык ахь ииасуейт: асыхэа иацэа – анасыц лаша; аадара – цхыака ацара, аизхара; ацбар рылацшра – ауаохара, ажэлар рсы хызы змоу азэ иакэны икалара; ацыхэтэаны – урт дырцей иашаны изхара азгэышпыра. Арака апоет ажэлар ргэаанагара иахылцшытроу рфилософиатэ-еипикатэ зхэыцра, ртрадициатэ символика ахшыоцпак даса хырхартак айтеит. Уи, икацэкэоу ауабы игэтыха, ихықэкы, иацхыакатэи ицеицш иадихэа-

лоит. Апоет исахьаркыратэ зхэыцрақэа амифи апхызи рцэа рыкэницейт, аха ауабытэыюса дызтагылоу иаамтазтэи идуней иадихэалт, игэтыха аарцшразы максималла ихы иаирхэейт.

Абарт сикэхацхыазақэаз: жэлар ражэарейиаратэ символика, апхыз амотив, асыхэа иацэа, нас иара ажэсинраала акомпозиция (аиекаашыа) азцаарақэеи урт ртаки, астрофика (афольклор иатэышпытроу, формала аба-аба цэахэа иртагзоу ахшыоцпак) – зегы хыцхыртас ирымоу ажэлар ражэарейиара адуней ауп, аиекаашыагы уи апоетика иабзоурууп.

Ацыхэтэаны иазгэататэуп, апоет ари абымтаэы каиматла ихы иаирхэаз абызшэа шепикатэ бызшэоу. Уи бзианы иазгэейт Б. Шынкэба иреиамтақэа рытцаабы В. Ацнария.

Адунейтэ апоезиасы асцэа иахырхэаахыоу рацэазоуп. Ари ахаэсахыа иаиухэейт уи акара цсахра зымуа аказшыақэа, силкаауп иамоу ацакы, асахьаркыратэ лшарақэеи ахықэеки тышэынтэалахэейт.

Б. Шынкэба иажэсинраала, «Исахайт ирхэамтан сабацэа» ала харт ихайлиркаайт, аскабык апоетцэа «идыргэакхыаз», итрадицияхыоу асцэа ахаэсахыа ажэа азказэа макыана иазырхэаша шырацэоу, амала аус злоу уи зырцэажэо, знапаэы икоу шиакэу.

Апсуаа ржэытэ космогониятэ гэаанагара излахэо ала, адуней шака уаа ықэу акара ажэоангы асцэа кыдуп, сыц ииз ауабы ажэоан иецаэхэ кыдлоит. Ицсраны икоу иецаэхэ кыдшэоит. Асцэа шкыдшэо збаз ауабы «Сисцэахэ кыдуп, сисцэахэ кыдуп!» – хэа ихэароуп. Абри ажэлар рмифологиатэ гэаанагара асиужет ихы иаирхэейт апоет зынзаск даса хырхартак зауз ацакы агэылыршэаразы:

Исахайт ирхэамтан сабацэа:

– Уиецаэхэ кыднацы – умшэан!

Аха снацэа назкэыскыз асцэа,

Икыдшэейт, ацэарт еицш, иешэан.

Зиецаэхэ кыдшэаз, магиара зауз ажэақэа (сисцэахэ кыдуп!) рхэара ада даса лшарак изаарцшзом ауабы, ус ауп ишышыақыргэғэоу ажэлар ражэарейиаратэ идеологияэы.

Аха апоет уи агэаанагара иаиаиуа даса гэаанагарак избоит, амифология иахылеиааз ахшыоццара ихы иархэаны, зынза даса концепцияк ахь икылигоит иажэсинраала:

– Чоу! – хәа сөххәа иаңәа снаңкыан,
Адәышшара снықәлсит скаууа.
Иңон нақ аңлақәа сабыкыкыан,
Аңша цәгәа слымхәә ишәышәуан.

Снеиуан адәышшара ссеиуатәны,
Снеиуан, нақ шьхеи сәәси сырхыс
Сисцәәхә шаңшаңуа снаңаххны,
Икашәаанза снамңасны искырц!

Ари, инеиңыху аметафора зәаххәар ауа, астрофа зәиңгәатам ала ил-наршеит апоет иөымта аидеиа аарцшпразы.

Иңегь иазгәатазар ахәтоуп, ари ажәеинраалаҕы апоет иреиаратә хәыңшыа аепикатә хәыңшыа ишахылцшптроу. Хыхь ишаххәаз сиңш, апоет ажәлар рдоухатә дуней иахылцшптроу апңамта датәнатәит, уи исахьаркыгоу матәахәхсит зыңзаск дәса идеиа ҕыңк ачаңаразы, ашыақәыргәгәаразы.

Хәзлаңәажәо арт ао-жәеинраалак реы апоет ихы иаирхәоит жәлар ражәарәиаратә поетика ахыңнтә иаагоу асимволикатә хшыңоңак, уи апоет иаңиңо алирикатә хәсахьақәа рсахьаркыратә иаша ашыақәыргәгәаразы цыраагзара аусит, аөымтақәа рыхшыңоңак гәылнаршәоит, апңстазаара аиаша иаәагылазом, иханартәааусит.

Ажәакала, хзыхпәажәаз ажәеинраалаҕы, имаңымкәа апоет нақ-нақ ииоқәазгы реы кырынтә иманшәаланы ихы иаирхәоит афольклортә сахьаркыратә стихиа, уи уасхырхоит, қәаарыхыртахойт кырцъара иара иреиаразгы, иеыңу апңсуа милаңтә сахьаркыратә система апңараҕы.

Аңхьаө дзызелымхәааша, ишауланы дзырхәыңша атоурых амоуп апоет иажәеинраала «Амхәңыраа ргара ашәа». Трагизмла иңәу ари алирикатә жәеинраала аңиңеит апоет 1940 шықәсазы.

Амхәңырра атема иазхьамцшыз, өымтак азызымкың цсуа шәкәы-өөык, поетк дыказам шамахамзар апңсуа литератураҕы. Д. Гәлиа ипосема «Сара схәышңаара», Самсон Чанба идрама «Амхәңыр», И. Папаскыыр, З. Дарсалиа рповесткәа, Иуа Коғониа, Ш. Хокерба, Ан. Аңыңцбал, М. Лашәриа ражәеинраалақәа, убас ираңәаоны апңсуа поетңәа, ашәкәыөөңәа кыр өымта азыркхьейт XIX-тәи ашәышықәсазы апңсуа жәлар аиазаарей аиқәхарей ирыбжьазыргылаз атрагедиа

ду, амхәңырра. Б. Шыңкәба уи атема кырынтә иреиараҕы дәзаат-гылахьейт. Иахгәалахаршәоап кыр тәым бызшәахь исеиңагоу ироман «Аңыңцәарах». Аңыхәтәантәи иөымта ду «Ахәхә еиөса» адакыақәа реҕы иахцылоит уи иадхәалоу ахтыскәеи афакткәеи. XIX-тәи ашәышықәсәзтәи Апңни апңсуааи ртоурых зңо, уи аамта сахьаркны иаа-зырцшуа (алилитература, амузыка, аеыханңа) дарбанзаалак ари ахтыс ду высшыа имазам.

Апңсуа жәлар реаңыңтә хәамтақәа реҕы амхәңырра иадхәалоу уи иахылеииааз апңамтақәа хаз чыдала (атематика аҕанахь ала) иургылар калоит, жәлар рмузыкатә фольклор аеҕы ари ахтыс ду иахылеииааз, ажәлар иаңырцаз ашәәкәаҕы маңзам (Гаграа рымхәңырра ашәа, Цабалаа рымхәңырра ашәа, Далаа ржыжәга уб.иң.).

Иахьа илегендаһаз, итрагедиа тә хәамтақәаһаз, аимтаһара ду иахылеииааз апңстазаараҕы атың змаз, ажәабжыкәеи ашәәкәеи иахьаҕы иуахаусит Апңны, насгы Апңны антың икоу апңсуаа рыкнытәҕы (еи-харакгы Тьркәтәыла, Шьамтәыла уб. иң.).

Ажәеинраала «Амхәңыраа ргара ашәа» апоет иөит Қарт, Қыртгәылатәи Анаукақәа ракадемиа Абызшәадырра аинститут аспирантураҕы апара аниңоз. Уи аңара иңызңоз аспирант-атоурыхөөы Баз Бигәаа архивкәак реы ибеит амхәңырра иазкыз аматериалкәа раңәаны. Убарт аматериалкәа ирылан сахьатыхөык иты-хымта: мхәңыр цхәыск аҕбаеи лхәыңы дыңсны дылкуп, аскьарңәа ахәыңы длымхны амшын даларыжьусит. Иөыза ииңшааз аматериалкәеи игәытшәагаз асахьей даара ддырхәыңит. Игәниҕейт апоет, иара убасканңкәа иөит иахьазы Апңны антыңгы еиңырдыруа, иашәаһаз, милаңтә гимнк акара аемоциатә мчхара зауз, апңамта «Амхәңыраа ргара ашәа».

Ари ажәеинраала атоурых игәаларшәо Б. Шыңкәба иөусит: «Схатә өымтақәа раңцаразы зыңза имаңзан саамта (аспирантура дантазтәи аамтазы – В.) А. ... Схы амца аркызаргы аамта сымаз-амыңт. Аха уеизгы зыңзак ак смыңзаргы сылшомыңт. Аңкәыиңра стагылан, абзиабаратә лирика ажәеинраалақәа иаха исыманшәалан, егьызөит жәбака ркыңза. Иара убаскан ауп ианызөыз «Амхәңыраа ргара ашәа»... Қарт цьарак хәиңыңхон атоурых акәша итаз аспирант Баз Бигәааи сарей. Уи Апңны атоурых азы архивкәа реы аус ахьиуаз иңыхашәейт амхәңырра апңхәала матәаркәак. Урт ирхәон: аңглыз гбақәак амхәңыркәа Тьркәтәылака ргаразы аҕаҕа иа-

адгьлан, иазкуаз тартэаны амшын агэахы ианынаскьалак апалуба табгон, уа иакэтэаз зегьы амшын ацахь ипон. Агба сгькамлазашпэа џацхьа агаџа иаадгьлауан. Уи анаџс Б. Бигэаа иман сахьак: амхацьыр ан ипсыз лхэычы длымхны атыркэа мшынуаа амшын дшартаз унарбон. Абарткэа санрыцхьа, санрыхэапш ашьтахь ауп агарашпэа аџра нап анасыркы. Аха акьыпцхьра удаџохсит. Еихарак цьоукы рхы рыхнахит ацэаџэакэа:

Уандухалак, Амшын еиқэа
Урт уџныжэқэа имыззахьоу
Акарма рыкэных архышьнақэа,
Амца еиқэуцап ицэахьоу.

«Амхацьыраа урыцхьоит арахь, уи шэартуоп!» – рхэон урт. Саргьы уаџа сашьтамлеит, аха сажэеинраала азэык-џыцьяк ихџылааны ирыман, Ишыкалаз сыздыруам, ари аџымта ицыхьашпэсит ашэакэа рацэаџы Иван Лакрба. Игэы иахэазар акэхап, длатэан амузыка иџит. Апсны АССР ашэахэареи акэашареи рансамбль арепертуар иалеицарцгьы итахеит. Аха изхэартуџзеи, ашэа атекст шыакэыргэџам. Иван Лакрба игэы итеикит уеизгьы-уеизгьы абри ашэа ацэыргара.

Тагалан 1940 шықэсазы СССР Анаукақэа Ракадемия Қыртэылатэи афилиал, Апсуа институт аусзуџџагьы алархэны, Акэа имџапыргон ассессиа. Апсуа институт адиректор А. М. Чочуа икабинет аџы ирацэаны икан саси-пшэымеи, ассессиа иалахэыз ауаа, академик С. Цьанашьиа днарылацаны. Иван Лакрба ихы иаирхэсит абри аиқэшэара. Ичамгэыр иманы уахь дныџналеит. Зны дырзацхьсит ажэеинраала атекст, нас ачамгэыр ианцаны ирзихэсит.

Ашьтахь, иара И. Лакрба ипсеицхэаз ала, акабинет аџы иказ зегьы ргэы иахэсит, зылагьыз аахакэкэлақэазгьы калеит.

– Псыхэа амазми абри ашэа зегьы ираџартэ еицш ацэыргара? – днарыдгьлеит Иван.

«Амузыкагьы ажэеинраалагьы бзиоуп, сара сгэанала цырхага амууроуп!» – ихэсит зегь рацхьаза С. Цьанашьиа, ажэеинраала аимхны иихэаз ажэакэагьы наницеит, инапгьы лацаиџит. Егьырт иказгьы инакэдыргьзит. Иван Лакрба дгэыргьацэа, итабуп хэа нарахэаны дындэыпцит. Уи нахыс игэы итакыз анагзара мариахсит».

Абри аџоурых ду змоу ажэеинраала игэаларшэо апоет ихэоит дасацъарагьы: «1940 шықэсазы, сара 23 шықэса иртагьылаз, Қарт ақалақь Абызшэадырра аинститут аџы аспирантура стан. Апоезиеи анаукеи силасыгэоит хэа саџын. Апсуа бызшэеи апсуа жэлар рџоурыхи зныцшуаз шэкэык, документк саџсыжьуамызт.

Енак зны абиблиотекаџы исымпыхьашпэсит «Исторический вестник» захьзыз, 1891 шықэсазы итыцыз ажурнал. Уи адакьақэа реы икьыцхьын Николаи Ладариа истатиа «На заре моей жизни» хэа хыс измаз. Астатиа ахы инаркны апыхэанза 1876-1877 шықэскэа рзы икалаз амхацьырра акэын изыккыз. Николаи Ладариа дпыхэычзаз амхацьырра азхьыра баапс дацыхьашпэсит. Зызбахэ цэыраагаз астатиа, ари ихигаз амыкэмабарақэа аазырцшуа гэалашэароуп.

Абар аџадахьы зызбахэ цэыраагаз астатиа ацыпцэаха ихэанахэо: «... Над умирающими плакали не одни родители, но и все женщины и родственники. Матери кричали, рвали, на себе волосы... Трупы моллюток бросали в море, невзирая на отчаянное сопротивление матерей... Я помню, как одна мать ни за что не хотела, чтобы ее ребенка выбросили на море и долго скрывала его смерть. Абхазы знали об этом, но молчали. Она держала мертвого ребенка на руках, прижатого к груди, и когда кто-нибудь из турок проходил мимо, начинала разговаривать с ним, как с живым. Так скрывала она его до тех пор, пока на пароходе не начал распространяться трупный запах. Тогда сделали обыск, и нашли мертвого ребенка. Но мать и тут не хотела отдавать его. И тогда ребенка все-таки вырвали из ее рук, и бросили в море, она сама пыталась броситься за ним. Ее с трудом удержали, крик этой матери до сих пор раздается в моих ушах...»

Николаи Ладариа истатиа санацхьа, џымш роума хымш роума изуа, исхэо акы сақэымшэо, ахагацэа реицш, суада хэычы сыџнагьежьуан.

Нас снатэан изџит, иагьахьысцит «Амхацьыраа ргара ашэа». ... Ускантэи Апсны аиџабыра иалахэыз цьоукы ари ашэа азбахэ анраха, рхы аарыхнахит. «Амхацьыркэа Апсныка рырхынхэра ауп ари ашэа ихэанахэо! Изахьзузеи нас «уандухалак Амшын еиқэа ур...» Уи калашьас иамоузеи?» Абас иагьуа-ицсуа, ажэеинраала зџыз сара слацшықэцаны инасыпшталеит. Нас уи ашэа ацэыргара калозма, ицаркаца ашэқэа надырkit.

Аха тоурыхла ицабыргу ... цэахышьа амазам, мышк ахы, мышк ацыхэа иара иазалху атыц ааннакьлоит.¹⁵

Апост ари адымта апцарааы ишаабо еипш, ихы иаирхэсит атоу-рыхтэ материал. Иара айбытаразы иалихит ажэлар ргара ашэа аформа. Апост иажэеинраала, иара убас, иадигалт афольклортэ сахьаркыратэ цхыраагзакэа (акомпозиция, ашэа аформа, арэфрен). Арт афольклортэ матэахэкэа, хымцада, иаздырхаит ажэеинраала адинамика, алиризм.

Згэы шьтыцуа ацэкэырцакэа
Уа урцысуа урымами,
Ацша унырдоит апра шлакэа,
Аимцэао итба угарамы.

Шьышь, нани, шьышь, нани,
Уцэа сарцыс, уанани,
Рыоны укам уаби уани,
Амшын Еикэа уамами.

Уандухалак Амшын Еикэа
Урт, уоныжэкэа имыззахьоу,
Акарма рыкэных архнышьнакэа
Амца сикэуцап ицэахьоу!

Апост иреиаратэ тематика даара итбаауп, уи иажэеинраалакэа рзикуеит сиусицшым апсабарей ауааи рыонунцка иахьей-уахей икало, апстазаарааы атыц змоу ахтыскэеи афакткэеи. Аха апост илирикааы апсадгьыл атема сиха апдыжэара агоит. Абри хазлацэажэо ажэеинраалааы конкретла ани ацеи рхаесахьала иааирцшуагы апсадгьыл ауп, дызлацэажэогы уи алахьынцоуп:

Асаба ақэтата аоны архэараа,
Иубоит ахэа мөашьахуа,
Икных, икных! Уи ақэпарас,
О, изышпода иалшахуа.
.....
Нас уи ахэа уцсадкылаз,
Ахьыз зларгоз уабацэа,
Ахаца-ихаца, уцсадгьылаз
Рацхьа унагыл ақэпацэа!

Апсадгьыл абзиабара, ан лычкэын иахь илырхо ажэакэа – ипсадгьыл ахақэитразы дыкэцао дуны дкаларц азы – арт агэаанагаракэа эмоциала ицэгэахсит апост иманшпэаланы афольклор асахьаркыратэ лшаракэа ихы иахьаирхэаз иабзоураны.

Б. Шьынқэба иажэеинраалакэа кыр рэы ихы иаирхэоит сиусицшым афольклортэ формакэа, аспитеткэа, силагьахьоу афразиологиатэ сицааиракэа. Уи моу алирикатэ оымтакэа кыр хьызкэасгьы ирицоит афольклор асы иахцьло ажэеицааиракэа («Агара ашэа», «Кофта шкэакэа», «Цэацэа», «Шьардаамта»).

Ажэа «ашэа» апост иажэеинраалакэа рэы шьардацэара иахцылоит, уи ашэа апост лымкаала дызьыкоу ажэакэа ишыруаку оашьом; уи ала жэлар рашэеи ражэеи апост иажэеинраалей реиуара реигэыцхэра чыдала иазгэеитарц шитаху оашьом.

Б. Шьынқэба иакара апсуа жэлар рэацыцтэ хэамтакэа ражэартэашьей, рашэеи, рпоетикей, егьырт асахьаркыратэ цхыраагзакэеи зхы иазырхэаз, уи алшаракэа зырэиарааы казаралацэка сихазхаз рхьцхьазара мачуп.

Хаз чыдала иазаатгылатэуп 1941-1945 шыкэскэа ирыцанакуа аперид азы апост иаициаз Ацьынцэтэылатэ еибашьра иазикыз апоезиатэ оымтакэа. Ускантэи хэацсадгьыл ду ахьчара, айкэырхара хькэеи хадахсит Асовет хэынцқарра ажэларкэа зегьы рзы. Акалами абцэари анейкарартэуаз аамтазы Б. Шьынқэба иреиара ахьрхартагы асапсахьр акэхсит. Уи аамтазы апост иреиаразы зегьы иреихау ихадоу акэхсит Апсадгьыл ахьчара атема. Ари аимтахара ду иатахын иаарласны акэсытра. Уи шьтызхуаз ажанр, сихарак шэагаала еицыхым апоезиатэ оымтакэа ракэхон. Уи азы ицхыраагза духеит ажэлар рашэа асахьаркыратэ лшаракэагы. Апсадгьыл ахьчара айдеиа апост ибзиабара зобыда адиеит. Апсадгьыл ахь ареиааы имаз абзиабара аханатэ ирныцшуан иаццамтакэа, уи ацэанырра ицстазаара мөа еснагьгы иацын. Уи цэахэа лашаны иргэылсуеит иоымтакэа зегьы. Айбашьра иазку апост иажэеинраалакэа, ибалладакэа рагьырак реиекаарааы казара дула ихы иаирхэсит ажэлар рашэеи ражэеи рылшаракэа. Хьхь иазгэахтахьсит жэлар рэацыцтэ хэамтакэа апост иреиарааы атыц ду шааннакыло. Уи лассы-лассы иреиарамөа зегьы асы дрызхьацшуан апсуа жэлар хкы-хкыла рашэакэа, ртоурыхтэ-фырхапаратэ ашэакэеи ахэамтакэеи. Апсуа жэлар рашэеи ражэеи, рфырхапарей зныцшыз апцамтакэа ридеиеи ртемей цхыраагзара

русит апоет айбашьра иазикыз иобытқаа рағырак рацарағьы, ацсадгьыл ахьчащца рхассахьа агэылыртэаарасы.

Цьара-цьара апоет ацхьао дхьаирцшусит ижелар знысыз атоурых мсахь. Уи аганахь ала ичыдоуп Б. Шьынқэба иажэсинараала «Ацсуа сибашьца шэахь». Апоет ари иажэсинараала ажелар ртоурых ина-рцаулань дазхьацшусит, игэалаиршэоит зыцсадгьыл ахьзи ахьымз-ги зыхьчоз афырхацэақэа Кьагэа, Хацьарат – урт ьырцшыгахароуп иахьа ацсадгьыл бцьаршьтыхла изыхьчо айбашьца рзы.

Б. Шьынқэба Ацьынцьтэьлатэ сибашьра иазикит акымкэа-обамкэа ажэсинараалақэа, апоема, абаллада. Ацхьащца сицырдырусит апоет иажэсинараалақэа: «Айбашьоы ихэьцра», «Сталинград амцан», Асо-вет Еидгьыла афырхаца Владимир Харазиа изку ацикл, «Апартизан» уб.иц. Ацсадгьыл ашэарта гэгэа иантагьыла, аказаарей, акамзаарей хэа алахьынца азбараан, ақэьлащца абцьар кны ирсагьылоз ахацэа ирывагьылеит алитературей аказарей рхатарнакцэагьы.

Асеицш атагьылазаашьа аныкоу аамтазы, ишахьхэаз сицш, арсиащца реиҳараоык хьацшусит желар репикатэ традицияқэа рахь, уи аса-хьаркьратэ лшарақэа аепикатэ фьрхацэей кьрцьара рэымтэқэа ирыларгалоит. Аказара ахатарнакцэа оперативла ацстазаара аса-лархэразы рхы иадырхэоит аепос алшарақэа, ьырцштэьыс иааргоит ажелар репикатэ оымтэқэа рперсонажцэа рфьрхацара.

Б. Шьынқэба айбашьра ашықэсқэа рзы ииоыз ажэсинараалақэа рэгьы ихы иаирхэсит ацсуа желар рфьрхацаратэ эпос ачыдарақэа акьр. Еихарак апоет уи аамтазтэи иоымтэқэа ирыкэнуп аепос ацэа, иажэа цкоуп, ажелар рфьрхацаратэ ашэақэа рбызшэа рныцшусит, сихарак иажэсинараалақэа:

Ерцахэ нацшит асеицыхны,
Иқэоит абжы ьаца.
«Шэгьыл, сычкэьынцэа, шэабцьар шьтыхны,
Аға дызбоит ааигэаза!»¹⁶

Иахгэалахаршэап ажелар рфьрхацаратэ ашэақэа «Цшькьас-ица Манча», «Инацха Кьагэа» уб.иц. рэы иахцьыло абжьыргарақэа, мам-заргьы: «Шэнейбац, шэнейбац, ацсуаа рычкэьынцэа». Желар репос акнытэ дааизшэа ауп дышгьылоу Камсагэ. Зцазацэ дыштахаз захаз иага игэы ьнаказаргьы иахаз: «Митэ калама чкэьынак дтахазар, хьзы игарц ауп ахаца дзиуа!» – ихэсит.

В. Харазиа изку ацикл иалоу ажэсинараала «Аб» композициалагьы желар рфьрхацаратэ эпос иазааигэоуп: ашэацхьэацэа рааира, аб идырт иашта иаталаз зааиуа, аха иара иеиликаарц иицаху ица ита-хашьа (хьызла акэу, хьымзгла акэу) ауп; иихэо ажэақэагьы желар репикатэ идеология иахьытэи аит:

Ацэуара... О, мап, уи иатэам,
Лагьырзыла ахьыз кэабатэьм!
Ицэуатэу харт азэгьы дхамам,
Володия ацэуара итахзам!

Аобатэи ажэсинараала иара афырхаца хада Ахаразиа изкуп. Арака-гьы апоет иажэсинараала аепос ацкарақэа рыла ирхиоит. Дызгаша ахьымэас зыкэшэаз афырхаца ауасиат ажэа рзынижьусит иоызцэа. Ажэсинараала аепос ихараку казарала ихы иаирхэоит афоль-клор асахьаркьратэ лшарақэа, уи аформулақэа, ажэсицаишья, аиькаашья. Арака афольклор астилизация ауп сихарак иахцьыло, аха уи аказара ду иахьлцыз стилизацияоуп:

Жэабала атанкқэа амца рэьдыдуа
Анемсаа қэьыла идэькэьырцаз,
Драбашьын алэа хэашь рхылбыбуа,
Ицыххаа адэсиужь иқэьызцаз.

Ацсуа хаца Харазиа чкэьын,
Дызгаша ахьымэас иқэьымшэеи.
Иқэшақьо иқэлацэа изылакэьын,
Уара узы хэкоуп хэа иарымхэеи!

Атакгьы нарсихэсит дрыхэаччан:
– Ахахаи, ак сыхьыз цьышэьымшьян!
Шэнейха, нас айбашьца имшэазо,
Хацак абрака унымхароуп!

Владимир Харазиа афырхацара ду каицсит. Акымкэа-обамкэа ага итанкқэа атанкцэьыга бзарбзанла икэьыбаса иеилеицсит. Ацыхэтэ-аны иаргьы дтахсит. Апоет ацсуа сибашьоы илшаз ахацара аарцшра-

зы, афырхапачкыа икэнаго ажэа ахэаразы омашэа казарыла ихы иаирхэсит ацсуа жэлэр ражэарсиаратэ традиция, чыдала репикатэ традиция асахьаркыратэ матэахэқэа. Ахаразиа ихаэсахьа иугэалана-наршэоит Пшькыае-ица Манча ахацеи, Адыр-ица Данакаеи, Инацха Кыагэеи рхаэсахьақэа, ақэылаоцэа иреагыланы зыжэлэр зыхьчоз, уи зхы ақэызцаз афырхацэа. Урт реицш иарггы – иаххэап апоет иажэақэа рыла – «ичацеит ахьз ду хацала, айбашьра мцабз адэаеы»; дыкамкэа зкыта симырцэаз, хаха-хымш ныкэа ахьыбжыаз, шыбыжыанза ирыхъзаны, ақэылаоцэа рыхэта иақэыршэаны, зыжэлэр рхы иақэитызтэыз, аха уи айбашьраеы дызгапагы ахы зықэшэаз ахаца-ихаца иеицш.

Харазиа изку ацикл ацыхэтэантэи ажэеинраала «Афырхаца игэаларшэара», ахы ишахэо еицш, гэалашэара хасабла иоуп. Ари абымтаеы апоет ицирхырааит ажэлэр рашэа, чыдала аепикатэ ашэа, апоетикеи асахьаркыратэ лшарақэеи. Ацхэызба дылгэалашэеит айбашьра иалагаанза ақытан, ажэлэр реизараеы, рацхыза данцэырцыз илбаз арцыс. Хэхэацшып апоет ибымта афырхаца исахьа тыхшыс иеитэ:

Ус, дааталеит апта ацыхэа еыуабык, дааласын,
Ашэахэацэа даарыдххылт «чоу!» хэа дкэалаауа,
Қэралагы арцыс қэыцшып.
Нас дынесыжэцан уа,
Ихтырпашла ацша ацасуа, днықэлеит дкэашауа.

Еырцшы хасабла ара иаахгаз ажэеинраала ахэтагы мөашьарада иахнарбоит атекст асинтаксиси алексикеи жэлэр репикатэ ашэақэа рарсенал акнытэ ишаагоу («афырхаца игэалашэара», «ус, дааталеит апта ацыхэа еыуабык «чоу!» хэа дкэашауа», «нас дынесыжэцан» («Дыжэцит» имхэсит апоет), «ибжы нагеит нас акихэа, дцырзеит уи зынзас» уб.ип.). Иара убас ажэеинраала аекспрессия иацоу, аинтонация – зеггы ххьадырцшуеит жэлэр репикатэ традицияқэа рахь.

Ари ажэеинраала аобатэи ахэта аццараеы апоет чыдала ихы иаирхэсит ажэлэр рфырхацаратэ ашэа жанр, аформа, апоетика:

Узбахэ ирхыбыз хашьхақэа
Мроушэа ицхоит Ацсынра,

Ргэашьамх арцырит ашлақэа,
Ахьырпар гылт ушьоура.

Узлыпыз ацсуаа рхацара
Мцабзны иулан уи акэых.
Ажэйтэггы агацэгга ихьацара
Ихалшоз ануп ацоурых!

Иучацеит ахьз ду хацала
Айбашьра мцабз адэаеы.
Агацэгга днухуан мцабзла
Урыстэыла акаршэра агэаеы.

Зыцсадгыыл азы зхы иамеиггаз, уи аиқэырхара зхы ақэызцаз, зфырхацарала ахьз-ацша зчацаз Ахаразиа чкэын ажэлэр афырхацаратэ ашэа изырхэсит, уи дацсоуп хэа ирыцхьазеит.

Жэынгы-сангы зыжэлэр ирацхьагылаохаз, ацсадгыыл ашэарта иантагылаз аиқэырхаразы зхы иамеиггаз, ашья азказтэаз рашэа ацхьарцеи ачамгэыри ианцаны ирхэон.

Апоет ажэеинраалаеы ихы иаирхэсит афольклортэ епитетқэа: «ахаташэа», «агацэгга», «бжы гэыкыла», «ахьз ду», «цсра зкэым ахьз»; аицырцшрақэа: «лахэахзушэа ахцэы илыкэу», «узбахэ... мроушэа ицхоит», «жэоантэи хшыыцбацас»; иеилагыахьоу ажэеицааирақэа, асимволқэа: «зыцсадгыылаз зых иамеиггаз», «ахьз ду зчацаз», «дцырзеит уи зынзас» уб.ип.

Апоет ажэеинраала «Сыцшалас» иоит 1958 шықэсазы, аха тематикала Адындытэылатэ еибашьра ашықэсқэа рзы иибыз абымтақэа ирзааигэоуп, ирыцаркуеит.

Гэгэала ихэу, ацсра ааины изыдгылаз ахаца игэалашэоит ацсадгыыл, иахэшьа, иан, иаб. Ахаца ицсра алакта дантацшуагы, дышхацоу даанхоит – абри акэзар калап, мацк ирмарианы ихэазарггы, апоет иажэеинраала бзиақэа ируаку «Сыцшалас» аидеиа хада:

О, сыцшалас, са исызгэыку,
Аанэасрада амөа икэу,
Иумөатэны Ацсны ункыдгыл,
Сахэшьа хэычы дгэыдкыл-дхьдкыл,

– Башья-зацэы деибгоуп! – сызхэа,
– Ихэра шэартам, дааусит! – сызхэа.

О, сыпшалас, о, сыпшалас,
Апыхэтэантэи сапша улаз!
Унлыхэлачча сан ахцэышла,
Дымцэуалааит сан лабжышла.

О, ихьантами ан лгэыроа,
– Быцкэын деибгоуп, дааусит! – сызхэа.
О, сыпшалас, сухэоит насгы,
Саб ицэумзан сыштэхазгы;

– Хацсадгыыл ду амца анакыз,
Дыкэпон учкэын, дыкэпон азэыс,
Шэартак ныжыны дымцеит зымоа,
Уимырцхашьейт! – абрик сызхэа.

Уи ацсра асацхьаггы ихаштэом ауабытэыоца изы ицшыоу Ацсадгыылы дызлиааз ауааи.

Ацсадгыыл ахьчао дтахейт айбашьра адэаеы хацацас, дыкэпон уи идгыыл амца анакыз азэы хэа, ишьтахька дхьамцит, дызхылтыз имырцхашьейт. Ажэеинраала аидсеи-моралтэ цакы хдыркэшоит ацыхэтэантэи ацэахэакэа:

Шэартак ныжыны дымцеит зымоа,
Уимырцхашьейт! – абриак сызхэа.

Ари ажэеинраалаггы ажэлар рсапыцтэ традиция излазааигэоу рацэоуп. Рацхьаза иргылань: апоет арака ихы иаирхэейт хаесахьа хасабла ацшалас, ари хыцхыртас иамоу ажэлар рсапыцтэ сахьаркыратэ хэыцшыа аформоуп. Зааигэара уабытэыоца дыкам ауабы ацшалас шэацхэара изнаурц дахэоит (персонификация). Ажэеинраала апоетикаггы иахгэаланаршэоит адиалогтэ форма змоу ашэа. Айбашьоы дахэоит ацшалас хаз-хазы иахэшыей, иани, иаби итызшэа рызнанагаразы (арыцхэ хцаггы фольклортэ хыцхьазароуп). Уи анаосан, ажэеинраала рацхьатэи ацэахэа инаркны ацхьао ины-

русит ажэлар рфырхацаратэ ашэакэа рэы иахцыло, хырцашья змам атрагедиа амотив. Абымта аинтонацисей аритмикатэ процесси мацк иадамзарггы ирзааигэоуп ажэлар рфырхацаратэ ашэакэа рритмикей, ринтонацисей, рпоетикей.

1947 шыкэсазы апоет иоит аказара аганахьала 40-тэй ашыкэскэа рзтэй алирикатэ ццамтакэа иаарылыхэхэо икоу ажэеинраала «Ахэра ашэа».

Ари ашыкэс азы апоет инапы ицихыз абымтакэа зеггы амажортэ, гэышытыхга тонла иоуп («О-мракы», «Амоан», «Москва», «Уи гэадуроуп сара сзы», «Тынч ионыка дцон Шьаруан», «Ирахтап хабжы», «Еаанбзиала, ажь гырлейт», «Ахэыс»), рформаггы ашэеицш сихышэшэа-сихышэшэа ицоит. Шыкэскэак рацхьа абцьар зкыз, зыцсадгыыл ахы иакэйттэны зыоныка ихынхэыз, ацэмацэеи асагеи ирызгэышыуа анхара-анцыра нап азыркыз ацьяжэлар русрхэыс, рыгэтыха рныцшит ари ашыкэсазы апоет ииоыз ажэеинраалакэа зеггы.

Хэара атахым, ирацэоуп ари аамтазы апоет дзыргэыргэо ахтыскэеи афакткэеи: еилгейт айбашьра, ажэлар тынч анхара нап адырцит, урт рнапы ацсабараггы ианырит, ауаатэыоца рыцстазаара аигьтэразы ацья рбоит, алцшэа бзиацэаггы роуа иалагейт. Ари атагылазаашья ауабы ахэыцра бзиацэа иззырцысуа, аизхара амоа икэу, аинтэылар а иаеу цстазаароуп. Абарт, мацк иадамзарггы, хзыхцэажэази, ус хыхь еикэхацхьазази, айбашьрашьтахьтэй ашыкэскэа рзы атышэынтэалара иалагаз ацстазаара иазку ажэеинраалакэа зеггы неидкылань агэыргэара ргэылыжжусейт, ихараку апоет иоптимизм рныцшусейт. Зказара иаха-иаха аизхара-аинтэылар а иаеыз Б. Шынкэба арт иаццамтакэа даара рцакы иашьашэалоу аформаггы рзыцшаара илиршоит. Игэышытыхгоу, ашэа мелодия иазааигэоу ацэа рыкэницэоит (иаххэап: «Амоан», «Уи гэадуроуп сара сзы», «Ахэыс» уб.иц.).

Ажэакала, ари аамта атоурых апоет ирсеиамтакэа рыла тцаатэыс ихэуазар, дара рымацара ракэызтгы хыцхырта хадас икоу абри еицш икоу ацстазаара ахсаала хауан: тынчроуп, ажэлар кыкда-сыкда бзиа ирбо, иазагоу, ихырхагоу рускэа ирсеуп, ихандеиусейт, кырусейт, кырыфойт, иауан-иашэан зызбара уадаоу проблема ыказам рыонунца, еинтэылароуп, аикэшахатрей абзиабарей ахра русейт.

Аха адунеи икэынхо ауаатэыоца нацьнатэ аахыс ртоурых ацшышэа зынза дасакуп иханахэо. Иарбан аамтазаалак, иага ауаажэларратэ

пстазаара маншәалазаргы, хәычык иадамзаргы, урт рыжәәан зырхәашьуа, реизыказаашьа зрашо, ацстазаара мөапысра зпья-хауа, сицазкьо факторкәак камларц залшазом. Б. Шьынқәба арт ажәсинраалакәа аниоуаз аамтазы Ацсны ажәәан цстхәацкгы хыршәламкәа иаукахыз, аха апоет игәы ицаххны дзыршәахәаз, асовет жәлар зегь реицш, ацсуа жәларгы агәырәа цәгья рзаазгаз аибашьраә иахьиааиз, ауаа рыонкәа, ртаацәа рахь ихынхәны, тынч анхара-анцыра нап ахьадыркыз, енергия ыщла аизха-зыгьара, аинтәылара реахьазыркыз акәхоит. Амца блыра иалцны, иазгәышыны аитаәиара ө-напыкла изкыз, рацхьака рыцстазаара лашахарцаз, ацеицәа ак рыгымкәа сицаәы раазаразы ацхзы казтәаз ауаа дырзышәахәон апоет.

Хазлацәажәо ашыкәс азы апоет иапицаз ажәсинраалакәа, аформеи ацаки рганахьала иага иеиәкаазаргы, иажәа иага иртәазаргы, арака зызбахә ххәаз ажәсинраалакәа рыда уаха инапы акагы ыцимхызтгы, хәарада, иреиаратә биографиязы уиакара зпазкуаз аамтахомызт абынәажәатәи ашыкәсқәа. Ари иреиаратә аамта, абас ххәар ауазар, кыр ихьысхәон, ибжатахон (апоет ецныхәа дук злаиумташа аеыптагы ыкан ускан – аконфликтдара атеория).

Аказа ду ишиказшьоу сицш Б. Шьынқәба иихәаз ашәа, игәы сицызхуа ацстазаара (аибашьра ашьтахь ажәлар анхара-анцырахь рисра) реиәбык иахасаб ала ахәтаа аицет, аха уа даанымгылт. Избанзар апоет ижәлар иуадабыз, аха избатәыз даса зцаара дукгы рацхьа икәгылан. Уи азцаара ду высшьа амамызт апоет изы. Абри аамтазы ауп Б. Шьынқәба ианиоыз хыхь хазлацәажәаз ажәсинраалакәа ирылкьны, тематикалагы цакылагы зынза хаз чыдала игылоу апцамта шьахә «Ахәра ашәа». Апоет машәырла дазхьамцшит абри аамтазы ажәлар рашәа.

Ацсуа жәлар аамтала (30-50-тәи ашыкәсқәа) ртагылазаашьа анесимыз, рыцстазаараеы азалымдара гәгәа атыц анамаз, рышкolkәа анаркыз, мацк иадамхаргы агәынамзара иаахтны ахәара аныкамлоз аамтазы апоет реиаратә бызшәала, исахьарку маанала (абас ххәар калозар) ихәсит игәтыха, ижәлар рыгәтыха. Уи агәтыха ахәараеы зейгыкам абызара изнауеит ажәлар рашәа, чыдала – «Ахәра ашәа».

Б. Шьынқәба данхәычыз, рацхьаза ианиахаз аахыс ари ажәлар рашәа чыдала дазыкоуп. Уи ихаракзоу асмоциеи аморалтә-етикатә

мыч ду змоу, ауаәытәыәса идоуха алшара рацәа зныцшуа ажәлар рашәа дукәа иреиуоуп. Абас сицш икоу ашәа аниаха ауп М. Горки илагьрз иәахәхәы: «Изакәытә бзиабара дузеи ирыцроу абас зыжәлар рзы ашәа ахәара зышшо ауаа!» – хәа анихәаз.

Абас сицш игәыргәгәагаз ашәа акәын апоетгы хазлацәажәо аамтазы иитахыз, игәтыха нткаапкькьаны ахәара зышпапаз ашәа. Уи ицшааит ижәлар реапыцтә реиамтакәа реы. Аказа ду ишиказшьоу сицш, иара аформа ихы иархәаны апоет иапицит илирикатә оымта бзиакәа рыгәта игылоу, цакылагы атәылауаоратә нафослагы идуу ажәсинраала «Ахәра ашәа».

Иазгәататәуп апоет, афольклор алшаракәа ирыбзоураны, ишилшаз апоезия иашацкькьа иеиуоу аоымта аццара. Ара ацхьаө ибоит хаз-хазы икоу ө-сахьаркыратә (афольклор, алитература) дунеикәак реизааигәарагы, реицшьымрагы. Иеицшуп урт, зынзаск акәымзаргы, адәахьтәи теитцшла, казшьала, аха иеицшзам урт зпоу аидеитә сидаракәа. Иаахгап абри ажәсинраала шеибгоу:

Ахәра иахәыз ауаө ижы
Ажь-әа иаргьашт еимашьшы.
Аха уанза ахә дышьтоуп,
Итахцәа икәшан ихатәоуп.
Иацхьа иахәоит ацхьарца,
Иакәдыргьзусит ихааза,
Уа, ихәала, ихәала макьана,
Атла псирири, псикәана!

Дыкоуп даса чмазабык,
Ибацәагь ыкоуп азәырбык.
Уи ибзиабара ацла аноа,
Ахәа сицш дахәит агәырәа.
Ихәра мжыжкит ишакөым,
Уа, ишцазиуси гьара зкөым!
Иабакәица ахәырбгьыц,
Зхаан акьра зымгәыгьыц!
Изтарьда игәы зыжкькь?
Хьаахьыга, ицсы изыршьо?

Уа, ихәала, ихәала макъана,
Атла псирири психәана!

Ақъра хымзгыс изшьо афырхаца, агәыроацәгъа ахәсиш дахәзар-
гъы, зынза зегъ шицәымзыц макъана илшакәаша кыр шыкоу агәра
хиргоит апоет. Ажәсинраала хыркәшоуп апхьао гәыцрак изынзы-
жъуа гәыцтага бжбыла, зычхара дууз ахацәа рашәа ажәакәа рыла:

Уа, ихәала, ихәала макъана,
Атла псирири, психәана!

Мачк иадамхаргы, хаз чыдала ахцәажәара атахуп апоет ибзиабаратә
лирикеи ажәлар рәапыцтә поезиси реизыкаазашьси реицаарси
азцаара. Б. Шынкәба ирәиамтаҕы абзиабаратә лирика иааннакыло
атыц, ацсуа лирика асиара, аизха-зыгъара аганахьала, уи хаз жанрк
ахасаб ала аинтәыларси ашыакәгыларси азцаараҕы иацанакуа рацә-
оуп. Баграт Шынкәба иоуп ацсуа поезиаҕы зегъ рацхьа гәаартыла,
цәанырра цкба згым жәеиҕкаала, жәапшзала абзиабара ашәа азыз-
хәаз. Рацхьазатәи икәышшра иадхәалаз иажәсинраалакәа («Цхәыз-
бак лахь», «Кофта шкәакәа» уб.иц.) инадыркны ацыхәтәантәи
ашыкәсқәа рыла иапицаз алирикатә жәсинраалакәа («Иауит ақәа
кыдцәаны», «Ахьзыртәра», «Икалази, нас, иараби», «Цацеикәацәа
Кәачала», «Раида гәышһа, схәоит», «Амра цхозар ишахәшахәуа»,
«Ацсуа цхәызба кофта шкәакәа» уб.иц.) ркынза агәра хдырго-
ит апоет ирәиараҕы апоезиа ари жанр атыц чыда шааннакыло Б.
Шынкәба арт иаптамтақәа рлирикатә фырхаца ицәанырра хио-
азом, игәы итоу аахтны ихәоит, арака иказам алак-оакра, гоу-гоу
ацәажәара. Хыхь хазлацәажәаз апоет иажәсинраалакәа реы сишш,
абзиабара иазку иоымтақәа регы иахцылоит ажәлар ртрадициатә
(рәапыцтә) фольклор иахылшһтракәоу асахьеиҕкаашьси, аформу-
лақәси, амотивқәси.

Б. Шынкәба ибзиабаратә лирикеи жәлар рпоезиси сиуазтәуа –
рыобагы реы иказам ақәышһычхара, ахаҕсахьақәа конкретқәоуп,
афырхацәагы ирыцәтәымуп агәкаҳара. Абзиабара – ари ҕароуп,
гәыцра дууп, гәаартыла сицәажәароуп, цәанырра цкбоуп. Хәара-
да, Б. Шынкәба ибзиабаратә лирика ианышшит адунеи амилатқәа
рклассикатә литература ацышәагы. Дарбан поетдузаалак иара иац-

хьа иказ аказацәа рцышәа ихы иаирхәоит, инырусит, уи ацышәеи
иара икыбаои анеицылалак, ииусит ичыдоу, даса поетк инапкымта
иаламоашьо алирика иашацәкьа.

Ишдыру сишш, Баграт Шынкәба ирәиамта зегъ аанкыланы хәхәац-
шуазар, абзиабаратә лирика иацанакуа мыцхәгы ыказам, аха апсуа
профессионалтә поезиазы ҕыцаартыроуп. Апоет ацсуа поезиаҕы
амоа азаиртит абзиабаратә лирика, ашытахь уи иацагылаз асар
ипегъ сихархаит ари жанр.

Ахы шпсеики апоет абри атема ирәиарамоа ҕыц дананылоз аамтаз?
1936 шыкәсазы абзиабара атемала иоыз ажәсинраала иахьзицсит
«Ашәа». Аоымта даса хьзык аитаргы калон, аха макъана уи афоль-
клортә стихиа асакәыгара ицәыуадаоуп. Илирикатә персонажгы
абзиабара илызцәырцыз амца шпыцранацаз атәоуп илхәо, иаахтны
лцәанырра ахтра дацәышһапыоит (иаххәап, ажәлар ражәарсиараҕы,
рашәарсиараҕы апәанырра уи акара атыц амам, ахаҕсахьа аарцшы-
шһас, чацашһас иамоугы адәахьтәи атеитцши ахныкәгашьси рса-
хьагыхроуп). Ацхәызба лцәанырра ашәа иамалдеит (ашәаны иухә-
ар калоит, уи зегъы ирзеишшуп, пхашһаразам).

Ари ажәсинраала асиужет адунеи алирикаҕы нацънатә аахыс апо-
етцәа азәыроҕы рхы иадырхәахьсит: тыцхак рцызбак дылгәацхит,
аха иара игәы дасазәы илыткәсит. Ари асхемала ишоу оашһазом Б.
Шынкәба иажәсинраалагы («Ашәа»), аха уи илирикатә фырхацәа
рхаҕсахьақәа амилаттә цәа рыкәницсит, ацхыраара изтазгы ацсуа
фольклор асахьаркыратә цхыраагзақәа роуп ххәар аусит:

Мра лацшыла адунеи гәырҕоит,
Сценцьыр иадшылт ашәахәа.
Шәтышла иоычаз сбахча ҕыхсит,
Уааишһа збоит хәа сценцьыр снахсит,
Анакә хыцуан сицыхәхәа.

Хапта ацыхәа са усымдыри,
Аларць кәаруан имцаха.
Укамч кьашьси, ххәа кәадыри,
Хтарца шкәакәси, ужәоахыри,
Рыла умоашьсит, сгәацапца!

Ажэсинараала асинтаксис, лексика, аперсонаж исахъатыхъша (адэ-ахътэй итэиттш, имаѳа, исы акэаршъа) – зегъы жэлар рашэа арсенал иацкаруп, иеиуоуп.

Апост абзиабара иазикыз ажэсинараалакэа ргырак цъабаада уабы ирхикааусит ажэлар рашэа апэа, иаххэап, «Кофта шкэакэа» (1938), «Ахъзыртэра» (1956), «Цацеикэапэа Қэачала» (1960), уб.ип. Арт ажэсинараалакэа рыхцагы ажэлар рлаф ашэа, ачамгэыр асы инсимда-аимда иадырхэоит, ашэакэа рформала иоуп (актэй асы адиалог ыкамзаргы, арцызба игэацхаз, кофта шкэакэа зшэу, персонажцас ажэсинараалакэа лыказаара сиужетла иазцхъагэаѳоуп («Бара бакэзар, игэаранцэаз, исхэо аабырхъа»).

«Кофта шкэакэа» иазкны игэаанагара жэлар рашэа, ражэа шанырыз, ишацкару азгэаѳо С. Зыхэба иоусит: «Баграт Шынкэба ирсеамта астапкэа зегъы реы афольклор гэгэала ианцъшит, цсы иахоуп ххэоит уи иалацэажэалак зегъы хайцеакны... Ари, хымцада, ииашоу хшыцакуп, ада зхэазцам ауп... Афольклор аныцшуеит хэа ахэара мацарагэгы ханаангыла, уи акгы аанагазом. Аус злоу ишаныцшыз хзеилкаауазар ауп».¹⁷

Изакеызаалак цъара цстазааратэ ышцгак амамкэа абымта зиуам... Арака ышцгас икалаз, лацшцашэара хасабла иниасыз, акофта шкэакэа зшэыз атыцха цшза лхагсахъа акэхоит. Автор ишихэо сицш, ари ажэсинараала аццарагэы ихы иаирхэоит ажэлар рашэа иацу атекст ахэтак:

Уа, бара, уа инеиуа,
Кофта шкэакэа зшэу,
Арахъ баацшишь, хаир бымбеит
Ирхэо бмахауеи.

Ажэсинараала аицартэышъа, ацашъа, ажэакэа зегъы ажэлар рашэа ауп хыцхыртас ироуз. Ашэа амелодиаггы ажэлар роуп иацызцаз. Абри ажэсинараалей егырт ажэлар реацыцтэ хэамтакэа хыцхыртас изауз дрылацэажэо иоусит апост: «Хыхъ зызбахэ хамаз ашэакэа рааста хазшэа игылоуп «Кофта шкэакэа». Ииашацэкыаны уи сицш ашэа ажэлар иацырпеит.

Абар уи иацырхэоз ажэакэагы:

О, бара, уа инеиуа,
Кофта шкэакэа зшэу,
Арахъ баацшишь, хаир бымбеит
Ирхэо бмахауеи?!

Ари астрофа иахыганы дасак рхэо смахит сара санахъза. 1937 шыкэсазы уи ажэлар рашэа амотив ала, дасак ала иаххэозар, уи ажэсинараала ашэага итагзаны, цэахэакэакгы цъара-цъара схы иархэаны ахъз иамазгы ахымхкэа изоит алирикатэ жэсинараала «Кофта шкэакэа».

Ари ажэсинараала анылеит апост рацхъазатэй иажэсинараалакэа реизга, 1938 шыкэсазы итыцыз «Ацхъатэй ашэакэа». Автор излеихэо ала ари ажэсинараала иацрихыр акэхит х-строфак. Уи зыхкыаз атэы далацэажэо апост иоусит: «Исгэалашэоит, икалазеи хэа азцаара аныкасца: «Изахъзузеи, «Бара бакэзар игэаранцэаз?» Уажэтэй аамтаз дызустада игэаранцэан иубаз!» – хэа инассадырхит. Саргы уа сеаныскылар акэхит. Уи ашытахъ такэы аамта цхъаны ишыакэсыргылеит иацрыхыз ах-строфакгы.

Ишакэхалак ажэсинараала тыцит, ырхэала изцазгы рацэахит. Дук мырцыкэа исахауа салагеит, сара сцэахэакэа жэлар рашэа иалацаны, иара ус ашэала, ма агитара, ма ачамгэыр ианцаны ирхэауа. Иуадаѳзам ари мазас иаѳоу аилкаара. Акы, сара сцэахэакэа, сицасхэахусит, жэлар рашэа ашэагаа итагзаны икапан, ѳбагы – «О, бара, уа инеиуа!» – хэа ацхэызба лыкэсызтыз арцыс игэтыхакэа цэырнагартэ иказар акэхарын уи ажэсинараала. Ажэакэа «Амхэацыраа ргара ашэеи», «Шьардаамтеи», амузыка ацызцаз Иван Лакрба иакэызтгы, «Кофта шкэакэа» амузыка, ахы инаркны ацыхэанза ажэлар иртэуп, аха атекст? Ажэсинараала жэлар ргэы иакэшэаны ашэаны ирхэо икалазар, уи бзиами» - хэа иоусит апост «Амхэацыраа ргара ашэа», «Шьардаамта», «Кофта шкэакэа» рзы ажэакэак», хэа – апост ажурналист иицаз аинтервиу асы.

Арака атыц амоуп ажэлар рашэеи апосезиси реицеаара афакт, азцаара. Аха шамахамзар, ажэлар рашэа арсеаѳы иѳымтакэа реы анырра канацозтгы, иара ихэмоу афакт иахэо дасакала ахы аанарцшит. Акыбаѳ ду злаз апост иажэакэа жэлар рашэа иаднакылартэ акара рказара халт, хэаа рыбжамкэа иеилазѳеит. Баграт Шынкэба иажэсинараалакэа ацсуа композиторцэа рашэакэа реы кырцъара

рхы иадырхэахьсит. Уртгы ажэлар ргэы иахэаны ирхэоит, жэлар ирашэақэан изхэапшуагы мацзам. Уи иахэо апоет иажэсинраалақэси ажэлар рбызшэси рашэси реизааигэара акэхоит.

Б. Шьынкэба ирсиареи ажэлар рашэси реицеаара, чыдала «Кофта шкэакэа» аира иазкны ситах игэаанагара ихэоит истатиа «Ажэси ашэси силазџароуп» аеггы.

Апоет иџоусит: «Исхэарц истаху, афольклор хкқэа реизгара сеилаханы снапы асыркызар, схатэ реиамта акынгы уи ихархэага дуны исыкалазар, ари машэбырым, аханатэ жэлар рдоухатэ беиара азыхэа исылаазаз абзиабара иабзоуроуп».¹⁸

Ажэлар рашэа Б. Шьынкэба ирсиара агэамч иазнархаит, иарцаулт ицэалашэарақэси ихэыщрақэси, итематика артбааит, ахаессахьақэа силыхха раарцшраэы ицхыраагза духеит. Уи иара апоет кырцьяра дазаатгыланы далацэажэахьсит. Арт зеггы апоет ирсиара аказшьақэа тызцаауа изы кыр имџақэпагоуп, автор ирсиаратэ дуней атцаараэы ацхыраара ду канацоит.

Абрака хазлацэажэо апоет иажэсинраала «Кофта шкэакэа» алирикатэ хаессахьа апоет ицстазаараэы атыц лапа ааннакылт, уи лхаессахьа нак-нактэи ирсиараэгы кырынтэ игэалаиршэоит. Уи азы акэхоит апоет изихэазгы: «...сыбжы зықэсыргаз, аха зынзацэыкгы сара исызхьамцшыз Кофта шкэакэа сгэаэы иаанлыжыит ахаан сара сзы цсра-зра зқэым ахаессахьа. Зны-зынлаггы иара сазхьамхэыр амуа станаргылт.

Уахык цхыбжьон цхызла сацхьа даацэырцит уи Кофта шкэакэа, аха ажэак ласхэаанза адыд сарсыхсит. Уи ацхыз иазыскит ажэсинраала «Итабуп адыд!» Хараза Италия, Флоренция ақалакь аэы џацхьа сылацш дыцашэоит Кофта шкэакэа, аха ишыкалац, дсызхьамцшит, дныцаха дцеит. Убри алацшцашэара иахылсиааит сажэсинраала «Ацсуа цхэызба, Кофта шкэакэа». Уажэ ааигэа даеа зныкгы сазхьахэит уи ахаессахьа, изоит ажэсинраала «џацхьа Кофта шкэакэа». Абри аџымтала, издыруада назаза хаицырцзар уи маза-маза исышьтоу ахаессахьси сарси».¹⁹

Ари апоет иажэсинраала игэаанагарси игэтакқэси рзы шьарда иматэахэуп автор ирсиара апсихология иазхьацшуа рзы. Уи иханахэо рацэоуп ирсиаратэ дуней атбаара, аилкаара аус азы.

Ажэлар рашэа акомпозиция, аформа ацыхэтэантэи, хыхь хзыцэажэаз аџ-жэсинраалак реы лабсаба атыц аиуит: адиалог, ахыркэ-

шашьа, алаф ухэа – зеггы ишьақэдыргэгэоит Б. Шьынкэба арт иажэсинраалақэа ажэлар рыбзиабаратэ ашэақэа-ахьзыртэрақэа шракэу шыатас ироуз.

Арт ацшь-жэсинраалакгы ашэа иазааигэоу рформеи, иласу, сихьшпэ-ашэа ицо рцэахэақэси, рбызшэа цкьси ирыбзоураны иахьагы ажэлари ашэахэаратэ ансамбльқэси гэахэа дус икацаны инарыпзоит.

Баграт Шьынкэба икыбаџ иаха-иаха ишпэыцпхьаза асацсахуан ажэлар ражэарсиара иазнеишьа. Рацхьатэи иажэсинраалақэа реы афольклор асиужет, амотив, аформа иаха апыжэара амазтгы, нак-нак уи акапан иаха имацхоит илирикаэсы. Уи ахархэашьагы асацсахуеит. Хэара атахым, апоет ирсиамтақэа реы ацыхэтэанынза ихы иаирхэоит афольклор асахьаркыратэ лшарақэа, аха арака апыжэара змоу апоет индивидуалтэ реиара ауп.

Апоет ажэлар ражэарсиара дшазыкоу бзианы ихэоит хыхь кырынтэ хзызхьацшыз истатиа «Ашықэсқэа рышьтаэы»: «Апоет иказара, ма амилат поэзия ачыда казшьа, мамзаргы абызшэа абсиара ухэа ипегыгы ацпаарақэа ианрылацэажэо, сара сгэанала даараза акрацанакуа икоуп инткааны ахатэы фольклор адырра»...

Атла дацда изгылома, адацгы зыргьацаша ахьыкам иалшозеи? Дарбан шэкэыџџаалакгы, азэы сиханы егы ситаны, иахьцалакгы цьара акала ирсиамта ианымцшыр залпом ажэлар реацыцтэ хэамта. Икам, икам шухэо, цьара ахы аапэыцнамырхэхэар калазом.

Иаха ицаулахоит апоет иџымтақэа рцакы, рформақэа ихы иаирхэогы реицшымра рацэахоит. Аха уи даеа зцаароуп, уи нак халацэажэоит.

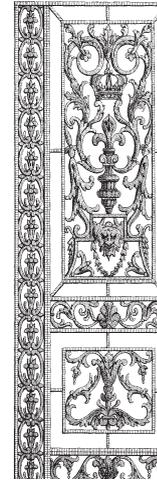
Ус анакэха, ситаххэап апоет ирсиараэы ескьынгы ихы ишаирхэоз афольклортэ формулақэа, амотивқэа, асимволқэа, иара убас жэлар ражэарсиара апостика, асахьаркыратэ цхыраагзақэа, ажэацкақэа. Ыырцштэыс иаахгар калоит ажэсинраалақэа: «Асцэақэа еицшны ицхашам...» (1936), «Такэажэык дыкан...» (1942), «Апартизан» (1942), «Раида гэышьа схэоит» (1968), «Амра иаблыз асакара...» (1969) убас егыртгы.

Апоет илирикаэсы сихарак ихы иаирхэсит ажэлар рашэақэа рахьтэ џ-жанрк рформеи рпостикеи. Актэи – ахьзыртэрақэа рформа, сихаракгы абзиабара иазку алирикатэ жэсинраалақэа реы; аџбатэи – афырхацаратэ ашэа аформеи апостикеи илира-спикатэ жэсинраалақэа реы «Ахра ашэа», В. Харазия изку ажэсинраалақэа рцикл, «Апартизан» уб.иц.

Баграт Шынкэба ескынгы даслымхан ижелар рбызшэа. Абызшэа аганахьала икайцо апшаарақэа рыбзоурала есымша иазхауан иказара, уи иарбеисит, еиенакааит исымтақэа цакылеи формалеи. Апоет иоуеит хыхь иахарбахьоу астатиаеы: «Ари аус сызсыз иснарбеит (ажелар реапыцтэ хэамтақэа реизгареи аус рыдулареи. – В. А.) апоезиа ахыцхырта азыхь, иснатеит наунагза желар ражэа абзиабара, избейт ажелар реы итыцуа ажэа зака амч амоу, сазааигэанатейт уи злсахьарку амаза».

Абарт амазақэа: апстазаара аган рацэа иагэылацшыны абара, ажелар реапыцтэ реиамтақэа калам цынцала, цэахэа-цэахэала реидыкешэлалара, реизгара, акьыцхь разырхиара, ртыжыра, желар ражэа еснагыгы атцаара, аус адулара «нцэашыа змам» ижелар рбызшэа астетикатэ лшарақэа рыла исымтақэа рырбеиара роуп апоет желары зегы дырпоет дуны, дырсахэхаооны дказцаз.

АБАЛЛАДАҚӘА

Б. Шынкэба илирикатэ жэсинраалақэа реизга «Ацхьатэй ашэақэа» (1938) антижы ашытахь дрызхьацшусейт, иеципшоит инеицыху аепикатэ ццамтақэа рацпараегы.

Ихаосыз ашэышықэса 40-тэй ашықэсқэа рзы апоет иапицейт абалладақэа: «Асаби», «Гэында-цшза», «Асырпын», «Рица», «Оыца аишыца». Б. Шынкэба иреиамтақэа, чыдала абалладақэа дрылацэажэо Мупьни Лашэриа ииашаны иазгэейт: «Два последних произведения («Асырпын», «Рица». – В. А.) по многим признакам трудно отнести к жанру баллады: сложный сюжет, наличие отступлений, развернутые пейзажи, разнообразие размеров – все это нарушает традиционное представление о балладе. Это скорее небольшие поэмы, написанные на сюжеты народных легенд».²⁰

Апоет иаццамтақэа рыцтааоы ишагэейтаз еицш, арт асымтақэа шыаа еыцқан, цыпшэаран автор изы нак-нак, иаха инеицыху аепикатэ ццамтақэа рацпарахыы аиасразы. М. Лашэриа ишагэейто еицш, Б. Шынкэба ибалладақэа шыаас ирымоу желар иапырцаз алегендақэа роуп, арака иахыло желар ражэарейара иахылцшыт-роу ахаесахьақэа роуп: ахьчао, аеыбгаказа-аизарауао, Гэында-цшза – Нартаа репос ахаесахьа. Аха арт асымтақэа ирныцшит Баграт Шынкэба иреиараеы иацхьака реиасоык иахасаб ала аизхара амса дшану, уи итшэоу афольклортэ жанрқэа рылшарақэа реы даанымгылакэа, урт рыртбаара иезишэоит. Арт абалладақэа жанрк ахасаб ала аказшыазы иоуейт М. Лашэриа: «Эти баллады, в жанровом смысле, стоят где-то посредине между эпическими поэмами Когония и поздними полотнами самого Шинкуба, в которых освоение народного творчества происходит на совершенно иной основе...».²¹ Апоет иказара аизхара аган ахь ала М. Лашэриа игэаанагара иапоуп, хэарада. Арака мачк иадамхаргы иазхьацштэуп арт абалладақэа хэа апоет изыхьизцаз ржанртэ чыдарақэа. Балладақэоу урт, ма даса жанрк аказшыақэа иаха ирнубаалартэ икоу?

Абаллада фолькортэ жанрк ахасаб ала иахыз Провансаль (иахьа Францызтэыла иацанакуейт) ауп, рацхьаза. Абжыратэй ашэышықэсақэа рзы ари ажанр исеиднакылон жанртэ хылцшыт-рала сиза-

аигеам, сиуеицшым, аха ажелар рашеакэа рсиужет змаз ахеамтакеа-ашеакэа. Рацхьаза иара иацанакуаз абзиабара иазкыз акешаратешеакэа, арэфрен зцыз ракеын. XIII-XIV ашешыкэсакеа рзы уи еицит Италиагы. Аха уи ашеа иацрыпусит арэфрени, акешарей (Данте, Петрарка). Иара убас ари жанр еицит Франция ахейнткарра ахтыраеы, аха уи уака хеаак аетанагзоит: уи иштнахусит уаанза иара иатешымыз аформа (хца-хца пехеа икоу астрофа, изыку ахаесахьа афырхаца изырхоу, арэфрен чыда). Ара иатахын хеаак зыетазыгзоз цахра зымуа апоезиатеш техника. XVI ашешыкэсазы афранцыз баллада анызааусит.

Англией Шотландией иахцыло абаллада аформак, даса пакык шштнахт: аракатей ажелар рхемта абаллада асиужет змоу, афырхаца ирызку, арэфрен зцу ашеоуп. Уи ашеа зыку, икалахьоу атоурыхтешеажеабжкэей, алегенда аформа змакешоуи роуп.

Ари жанр иеицихны еицит, автореша зейреш азхьацшусит. XVIII ашешыкэсазы Европа атешылакеа кыр рей ажелар рашеа зейреш апостеша рьрейарамеша имачым атыц ааныркылоит. Нак-нак ари жанр иахагы аеицнахусит. Уи иазхьацшусит: Вальтер Скотт, Биорнс (Англиа-Шотландия); аемец поетеша: Шиллер, Хетте, Хаине; аурыс поетеша: Жуковски, Пушкин, Лермонтов. Аха арака ари жанр иштнахт («асарыцкешит») даса чыдаракеакгы: асиужет атоурых ахтыс анаешангы ма афырхацара, ма алахьейкешара зныцшуа ажелар рашеа шьатас иоуит. Уимоу, айрония, атрагизм (ауао итаха-ра) аказшьа аныштнахуагы ыкоуп.

Асовет литератураешы ари жанр иазхьацшыз апостеша мачзам, иаххешап, аурыс литератураешы: Н. Тихонов, Е. Багрицки, К. Симонов уб. иц.

Иааркьаешы иаххешозар, иахьазы абаллада алиро-еипикатеш жанр иацанакуа афольклори, амузыкаей, апоезией реш иахцыло, иеициху сиужетла еиекаау, аромантикатеш пеша зыкешу цтамтоуп.

Хыхь иеикешацхьазаз апостеша периодк ишатешымгы, рбалладакеа рыкны еихаразак изыхьацшуаз алакеш-мифологиатей атоурыхтеш темакеа роуп. Хешара атахума, абаллада асиарамеша икан аамта иашьашешалаз арейаратеш еыцалагаларакеагы.

Ацсуа литератураешы абаллада иацанакуа, ма жанрла уи иазааигешоу, арейамтакеа хцылоит имыцхешешамкеа. Урт ирейоуп Б. Шьынкеша ибалладакеа: «Асаби», «Гешында цшза», «Аешырпын», «Рица»,

«Абнатеш баллада»; Вл. Анкешаб иешымтакеа «Гешында», «Ацхьарца», «Ашеша иешеша», «Ан лзы абаллада»; Ан. Ацшынцбал ибаллада «Инеиусит еыцеша»; Кь. Агешаа ибаллада «Аешырпын».

Ажеакала, Б. Шьынкеша ибалладакеа ирныцшит адуней асахьаркыратеш литературакеа рцешеша ахыцша, урт зегьы, рацхьаза иргылань шьатас ирымоу ажелар решацештеш хемтакеа-ашеакэа роуп.

Абаллада атоурых аамтала аформей апаки рганахь ала, аешацсахуаз еицш авторешагы дара рьрейара апринципкеа рыла рхы иадырхеш. Убри азын ауп абаллада атцарешы изыку аформа, асиужет, аесартешыша ухеша – асахьаркыратеш еиекаара аганахь ала атцаешеша изрымоу сиуеицшым агешаанагаракеа. Уи зыхкешоу иара абаллада, жанрк ахасаб ала, изнысыз амешей формалей пакылей ацсахракеа иаиуз акешоит.

Убри азы акешоит Баграт Шьынкеша абалладакеа хеша зыхьцпаны иеидикылаз, иаицпаз асахьаркыратеш еымтакеа хьахеша-пехеша формалей пакылей жанрк иацанакуеит хеша ахешара зыуадаешуагы.

Аха ус иага иказаргы, ажелар рашеа – абаллада тоурыхла изнысыз аешацсахракеа иоуз рыла хахешацшузар, апост арт хьыхешешешараны хакешоу иешымтакеа абалладакеа хеша ахьрыхьшицаз азы ажанр ачыдара дацешацит хазхешом, итыцшауа рыкнытеш гешынамзара зыкалазом, еиныхеша узитом.

Апост рацхьаза акешы ари жанр дазхьацшит 1940 шыкэсазы. Убри ашыкешаны Б. Шьынкеша иаициеит абаллада «Асаби». Апост ирейара аказшьей решаешык иахасаб ала иеизхешей азгешахтозар ари машешыршакеш икамлазешит. Убри аамтазы ауп, акыба-зыба зхьызгаз апост иажешейнараала ду «Амхашьыраа ргара ашеагы» аиаицпаз. Ацсуа жешлар насыцла рпатриархалтеш цешазаара иалиааз, дышхешычезаз жешлар решацештеш хемтакеа, ржешытешеажеабжкеша, рашеакэа хкы рацешала иара иахауаз, дызлияаз анхашешешелар рыцешазаара блацарыла избартахаз, зацхьака ипостхараны иказ изы ари хешы змазамыз школахешит. Ишазгешахтешоу еицш, рацхьаза жешлар рашеакэа акьаад ахь аиагарала зьрейара ахы зкыз, даныешешидас, ихатешы решамтакеа раццарешы урт ргешажешаешит апост изы. Уи ашьтахь, ацара ду далганы Карт аспирантура дантала, илацшхешаа аесартешаит, атоурыхтеш еымтакешей архивтеш материалкешей решы иешоу далагешит ижешлар знысыз атоурыхтеш меша ахьантаракеа, ижешлар ирхьыргаз агешакракеа, ркыбазыбаракеша, трагедияла итешыз рыхтыс меша. Арт зегьы идыртешаит

апост ирсиаратә интерескәа, жанрла, идеиала ицаулахсит, хыцхъаз-арала итбаахсит дзыселымхаз атематикеси аидеиақәси.

Апсны атоурыхи апсуаа рмилат аказшықәси рытцаара азин анры-мамыз аамтазы, Б. Шьынкәба Қарт ихигаз ицарашықәскәа дыррала игәылтәаит, царауабык, ажәареиабык иахасаб алагы изхәит, де-интәылт. Абартқәа рышьтахь ауп Б. Шьынкәба ибымтақәа реы атра-гизм зныщыз анотақәагы анцәырцыз («Амхацъыраа ргара ашәа», «Ахәра ашәа», «Рица», «Оыцъа аишыцәа», «Асырпын» уб.иц.).

Апост зегь рацхъа иацицаз абаллада «Асаби» ицит 1940 шықәсазы. Убаскан ауп ибыз Баз Бигәаа, аспирантура ицтаз, итоурыхтә мате-риалқәа реы иибаз, апсуа мчыла зыцсадгьыл иахырцаз, мпынгөы-ла Тьыркәтәылака амәа иқәыз ирхыргаз агәакрақәа зхәоз данацхъа, издырцысыз ахәыцра хьантақәа ианырхылтыз «Амхацъыраа ргара ашәагы».

Абаллада «Асаби» ацакы хьанарцшуеит алахьынца иадхәалоу апсуа мифқәа ржанр ахь. Алахьынца хырцапша шамам атәы зхәо асиужетқәа мацзам иахьагы апсуа жәлар реащытә хәамтақәа реы. Шәкәыла ишытхқәоугы рхыцхъазара мацзам.²²

Арака иаахган ыырцштәы хасабла 1971 шықәсазы ианысцаз амиф. Уи ихәсит Кәтол ақытан инхо Шьота Цьалағониа. Ускан ихыцуан 44 шықәса. Аинформатор ажәабжь абас далагсит: «Алахьынца зпо ашацәа роуп. Убри иазкны жәабжьк абыргцәа рыкнытә санхәычыз исахаит, иузеитасхәоит.

Дыкан чкәынак. Цхәыс дааигартә акара иқәра неихьан. Зны ны-кәара дшыказ, ахәлара анихьза, қытқак асы, шыоук реы дымәахыцит. Ауха данышьтала, ацәара исазикуан сипш, ашацәа ааин, ахәыблы иныкәтәсит – Уаха абарт ацшәмацәа иртоу динасыцхааит ыщ иины игароу ахәычы, - рхәан, ицит.

Ари захаз ахаца игәамцхәит, уахама, ашацәа ирхәаз. Ари илызхаа-нза ицшуада, ихәан дәагылан, исааилеихәан, икама аатцааны, агара игараз ахәычы иналыгришьын, дцит, дыбналт

Ари ачкәын дыкоуп. Жәабака шықәса цит, жәохә шықәса цит. Ус дыкоуп, насыцла деикәшәом. Аамтагы кыр цит, иаргы иарцысра бзиа днахьхәхәоны, сизара дук асы тыцхак дибейт. Дихәсит, дааиге-ит, дманшәалахәит таацәала ари ауаә. Цытқ аамтагы набжысзар акәхап, арт еишыцылахьан. Уахык зны, абри ахаца ицхәыс лцацха ашәахста шаныз ибейт.

– Ари ашәахста ибну иаанагои? – хәа длазцааит.

– Уи закәи умбо, – лхәсит, – зыкны агара сангараз, аены чкәы-нак стаацәа дрысасзаап. Ауха дәагылан, акама насгыршьны дцаза-ап. Аха сыцсраны сыкамзаарын, ахәшәтәыәцәа сеикәдырхәит. Ари ахаца идырт ицхәыс илныз ашәахста иара икама атыц шакәыз, аха иаулеихәауаз.

Изхысхәауа, ауаәы ашацәа илахь ианырцаз дзахьцазом. Умбо, ани ахәычы дыспыт хәа дылхытны дцит, аха дымцзеит. Ашацәа иақәырцаз калейт» (схатә архив – В. А.).

Б. Шьынкәба ибалладағы иказам алахьынца иазку амиф аидеиа. Уи моу, асиужетгы уахьынтә иаагазам. Арака апост иааигаз ахтыс апстазаарағы атыц зауыр алпоз факторуп. Афольклор, мамзаргы амиф адунеи ахь зынзаскгы иказамшәа иахбоит. Аха ажанр аганахь ала ари абымта абаллада ахәаакәа иртагзоуп формалагы цакыла-гы. Ус анакәха, жәлар рашәа – абаллада иахылцшьтроуп тоурыхла ари апост иоригиналтә цамтагы.

Арака атыц амоуп ацыхәтәантәи аамтазы абаллада авторцәа ро-ымтақәа реы атыц зауз аирониагы. Автор «Асаби» ағы зхәссахьа ааирцшуа ауаәы теитцшлагы гәаталагы акы згым иоуп. Аха мацк ацхьаә гәоарак иитоит абри абыскак деискааны, акы згым иакәны дзаирцшуазеи хәа. Автор абаллада ахы икуеит абас:

Ғыуаә хацк дкәаша-кәашо
Бна дук агәтаны
Днеиуан. Амза лапа-лапо
Иәагылт итәны.

Хтарца-рқбақба ачыхә ыргьало,
Иарак изпазан,
Иахәа хәыш ду наидхало,
Разныла ихәазан.

Иххьа кәадыр акәынақәа
Иацәоушәа ицхауан.
Исеикәа харак асимтақәа
Цагьа исырбауан.

Абаллада ахаәсахьа иахгәаланаршәоит апсуа жәлар ртоурыхтә-фырхацаратә ашәақәа рдуinei, урт рфырхацәа дызлареицшыым хәа

егъхбазом ари абалладаеы икоу ауао хаца (ицпра-исахъа, иматэа-иоытэа, иабцъар, иеыкэаша). Ахассахъа аицкаараеы апоет ихы иа-ирхэо асахъаркыратэ цхыраагзакеа зегъы атоурыхтэ-фырхацаратэ ашэакэа рарсенал иеиуоуп, ихараку стильла еибаркуп. Аха абрака ацхъао гэыобарак изцэырызго чыдара хэычык ыкоуп. Зегъ рыла иеицкаау, иеибытоу ахаца мачк ихысхара хзырбо цэахэак алейце-ит апоет ибалладаеы: «Иахэа хэыш ду наидхало, разныла ихэазан». «Иахэа наидхало» хэа ашэа аццаэа иззырхэоз, уи аныкэгара мачк изатэамыз иакэын, уи хыччаран, иагырониан. Баграт Шынкэба зегъ рыла ишъахэу (формалагы, цакылагы) ибалладаеы ихы иаир-хэсит ажэлар реацыптэ реиамтакеа реы атыц змоу асахъаркыратэ маана – ауаоы мыщхэы ихаракра, мыщхэы иларкэразы. Уи ацхъао ибартахойт аоымта инагза-аагзаны данацхъалак.

Абаллада апакы иааркыаены абас икоуп: еыуао хацак бнала дыш-неиуаз, хэычык ибжыы иахаит. Абжыы ахъгаз даннеи, сабиак дибейт, ахшцэа ихыкэкэа, «ибырфын хэхэ амза алацхо...». Ари деигэырг-ьсит аеыуао, «даашытикэыцэааит, дизгэакуазшэа, машэырла дзыни-аз». Зымсахъ иццакуаз аеыуао ахэычы ашэоа агэаоара дынтаршэны имсахъ дпоит. Аха уи ацхъа абаллада афырхаца ихэойт:

Схынхэыр, унаган са санназеи
Улыстап аазатэыс.
Уаанза иухыз Ажэеицшыаа ду
Рылацш хаа ицэапас,
Уагъзахыцом иузыхэшыаду
Усгы лахынцас.

Оаха-оымш ачараеы ифон, ижэуан. Зынгы дэыжэланы дэырбон. Иеыбгаказара дацаеырбо аеы ирхэмаруан ацъар реы.

Ахымш рыены еыла деикэацхо, икыаф кацаны даадгылт ашэ-оа гэаоа. Хашэалахэыс исоуз даатызгап хэа дтацшызар, ахэычы дыцс-хъан.

Алашыцара уи даларшэын
Иблакэа цахъан,
Ибырфын хэхэ ашыа алашын,
Амац дырфахъан.

Ауаоы ашацэа илахъ ианырцаз хырцашыа амам хэа ирыцхэазон ажэытэан, амиф аамтазы, ауаатэыооа рацхэазатэи реилазаараан (урыспэала – первобытный общинный строй хэа изышытэа аамта). Ауаоы ацсабараеы атыц змаз акаларакеа (явление), ахтысқэа ирказ-шыаз, изыхкыоз аилкаара дазелымхан, зегъы атак рытара иеазишэ-он. Ари абаллада ажэытэтэи амифтэ идеология иахылцшытэроу, хырцашыа змам алахынца иатэу иасагылоит, иаха аамтала арахъ иааскыагоу даса идеологияк. Алахынцагы ыкоуп, аха ауаоы иеицикаар, илахынца дасакала икалар аусит, ацэцартакеа амоуп хэа агэаанагараеы хнаагойт. Ари агэаанагара зныцшуа ажэлар рхэамтакеа регы иахцылоит имачымкэа, сыхарак ашацэа ирызку амифкэа реы.

Абаллада «Асаби» атрагедия аказшыа аиут аперсонаж итахара, ацхъао игэы енакааусит, игэы инархыусит, зегъ рыла ак згымкэа хэа ацхъао иибаз ауаоы агэнымыореи, агэцарамкреи ахэааирцшыз азы.

Рацхэаза абалладаеы апоет зсахъа тигаз ахаца еискаа, агэтахы итэнаалам аказшыакеа идахбалазаргы, иара имдырра иахкыаны арыцхара ду аныкала, аеыреишыа дакэшэсит – аиапа дацэхамцит, ажэак ала ихараз ибейт, идикылт. Уи алагы ацхэаоцэа рылаеы даа-иртэ, хара имхэыцра иахкыаны дзыкэшэаз, иауз агэала ацхэаоцэа ицеиоыршартэ акынза ауаоа ааирцшит, ихарахаз дацэхамцит:

Дшанхан, ихы иазихэауа
Дгылан: «Ихаца,
Анцэа иакэым изызшауа
Ауаоы илахынца,
Ауаоы, нас, уаоытэыоооуп,
Изто аеҳэара,
Лажынцам уи, амдыр сылоуп
Уштахаз ура!

Идеиалагы темалагы иацанакуа аамта аган ахъ алагы даса хыр-хартак амоуп абаллада «Гэында цшза». Ари аоымта апоет иаициейт Ацынцэтылатэ сибашыра ду ашыкымтазы – 1943 шыкэсазы.

Апоет илирика ханахцэажэоз иазгэахтеит Ацынцэтылатэ си-башыра (1941-1945 шш.) иазку автор иоымтакеа регы атыц шамоу ажэлар реацыптэ хэамтакеа – чыдала аспикатэ ашэакэа ридеиси

рформеи. Аракагы апоет иреиамта апцараеы ихы иаирхэсит, даз-
хьацшит ажэлар рашэа-ражэа – чыдала Нартаа ирызку аепос аса-
хьаркыратэ лшарақеи аидеиеси. Апсуа жэлар ржэытэ фырхацаратэ
аамта иареиаз аепикатэ фырхацеа рыхьзқеа ирыдхэалоуп апоет иа-
амтазтэи афырхацара аазырцшыз апсадгьыл ахьчаоцеа рыхьзқеа.

Баграт Шьынкэба иреиамтазы С. Зыхэба ишазгэситаз еицш, ик-
азшыбарбагоуп ажэытэи асатэи реимадара, реилышыра, реицшы-
ра, сикэсыртуа рыкацара дахьазелымхахаз. «Ажэытэ акнытэ иа-
аигон иахьагы, уацэгы ихахэаша аидеиақеа, атемақеа».²³ Урт
реиыбаара, исахьаркны апхьао изнагара дазказа дууп апоет.

Гэында цшза ижэытэзатэиу Нартаа ирызку аепикатэ ццамта ду
ахаесахьақеа дырузэкуп. Ари ахаесахьа аказшыси аекаашшыси
рыла иазгэахтозар, адунеи ажэларқеа иацырцахьоу ажэытэ аепика-
фырхацаратэ ццамтақеа реы иахцыло ахаесахьа дуқеа дреиуоуп
хьахэа-цахэада. Гэында цшза теитцшлагы гэаталагы лашьцеа
Нартаа дуқеа ирыцназго азэ лоуп. Нартаа репос аеы иахцыло ахэса
рхаесахьақеа дрылкаауп. Еихарак аепос аеы дызлалкаау, лыцшзара-
ла ауп. Уи знык иадамзаргы дызбаз ила хьлкусит, игэы лыткэоит,
лыцшзара наунагза игэаеы иаанхоит.

Гэында цшза лхаесахьа абалладаеы Ацьынцэтэылатэ еибшыра ду
аамта хьанта-цьбара иацанакыз ахтыс иакэснатуа акацара илшеит
апоет. Уи лхаесахьа апсадгьыл ду иасимволуп. Лашьцеа зегы лара
дрыхьчоит, ага ирықелаз хэатыхла исагылоуп:

Итаххсит уи иеанышэазан
Абри атэыла дабашьырц,
Гэында шеишеи тэыс дныкапан,
Уи лмазара далачарц.

Апоет ари Нартаа ражэабжьқеа рфырцхэызба лхаесахьа иара ды-
зтагылаз аамта цьбара иадихэалоит.

Абар Гэында днацшы-аацшуа,
Тынч дахьыцоу лбахчара...
Инихэацшын изхымхзо
Ирхэсит лыбла цагьақеа,

Лара ишлымоу дызцэымшэазо
Нартаа лашьцеа гэакьақеа.

Гэында лашьцеа адырра рылтеит ага дшақелаз рыцсадгьыл. Уи
акэхсит.

Нартаа гылеит ишышэоыкыз...
Рашьла ицылеит адэы архэарае,
Ирылшеит ага ихьацара,
Гэында дынхсит лыцсадгьылае,
Лашьцеа иргеит ахацара!

Ишаабо еицш, апоет ибаллада формала ажэлар рашэа ахьцша
аныцшусит исахьарку ахаесахьа апцараеы (аперсонажқеа, асахьар-
кыратэ цхыраагзақеа: ахаесахьа апцараеы ажэала ражэареиара ар-
сенал иатэу ажэартэашьа, асимволика, аспитетқеа, апша ахэашьа
аформа иатэу ацырхыраагзақеа уб.ит.).

Иааидкылан иазгэатазар ахэтоуп Б. Шьынкэба Ацьынцэтэылатэ
еибашьра ду иазикыз ажэеинраалақеи(урт хьцхьазарала ирацеам,
аха апоет ирылаигаз рацеоуп) ацыхэтэаны хьыхцэажэаз абаллада
«Гэында цшзеи» ажэлар зтагылаз аамта хьантазы агэыцра рызтоз
оымтақеан, ргэы архацон, ақэпарахь, аиааирахь ирыцхьон. Арт
арсиамтақеа ридеиеси ихархэои иахьагы апхьао изы ирхэыцгоуп,
ирыцаркуа рацеоуп, иактуалтэуп, иаазагоуп.

1947 шықэсазы Баграт Шьынкэба иаициеит иара иреиаразы маца-
рагь акэымкэа, апсуа поезиа зегь азы ишедевру, апсуа сахьаркыратэ
литература абзибаоцеа зегы зызгэдуу, формалагы цакылагы
ихатэроу апцамта, абаллада ажанр иацанакусит хэа ицхьазоу аоы-
мта шьахэ «Асырпын».

Хьых кырынтэ хэзаатгылахьеит апоет иоымтақеи ажэлар ражэа-
реиара ачыдарақеи реиецаара азцаара.

Абаллада жэытэ аахыс жанрк ахасаб ала, тоурыла изнысхьоу амша
ханцшылар иахбоит, ари ажэлар реапыцтэ реиара иахьлцыз, кыр
ситакрақеа шаиуз, иахьазы алитературатэ жанр ишацанакуа. Аха ус
иага иказаргы, иара цабарала изхьлфеиааз ацеа акэнуп, казшыала-
гы излахьыцшу ыкоуп (амотивқеа, иара иазказшыоу аформа, аиро-
ния, атрагедиа, асиужет, аемоция). Ажэеинраала артэашьа, ажэлар

рашәа-ражәа аиҫкаашыа, ашәа амелодиа, ахәоу мариакәа рхархәара, аидиомакәа, даса бызшәак ахь ситампуа, абарт зегы абаллада даса милат жәарсиара дунейк аҫы ииз, аҫсуа сахьаркыратә литература иаднакылт, иацәахсит, иажьхсит. Хәарада, ари зыбзоуроу Баграт Шьынкәба иоуп. Аха иазгәататәуп, аҫсуа литератураҫы, уи аҫиаразы амаҫәахә бзиагы шыказ – аҫсуа жәлар рәапыцтә хәамтакәа рдуней, уи апыцпаз рказарей ренергиси. Икан, ихан афольклораҫгы, алитератураҫгы иахьыкәҫацашаз атыц.

Абрака ситах чыдала абаллада жанр сзасхьацшыз машәырзам. Б. Шьынкәба иапицаз абалладакәа рахь хаз чыдала игылоуп, хыхь ишазгәахтаз сицш «Аҫырпын». Хәарада, иаххәар аусит, сахьаркыратә казшыала ари ацпамта балладоуп хәа, аха иара асиужети, иалоу ахаҫсахьакәа рхымҫацгашьей, аҫоурых аамҫей, рыбзасашьей (быт) афольклор изладхәалоу, сикәхапхьазаз афакткәа рганахь ала имачуп, абызшәа, ашәа иазааигәоу ажәеинраала артәашыа, айдеиа аганахь ала атрагедиа зхыҫеиааз ахтыс атәы хамхәозар. Апост ари иацпамтаҫы атыц амоуп ичыдоу арҫиаратә знеишыа. Б. Шьынкәба абаллада аҫсабара паулань иҫицааит. Уи асахьаркыратә лшаракәа казарылапәкыа ихы иаирхәеит алитературатә цпамта ачацаразы. Ажәак ала, ажәлар рәапыцтә хәамтахьынтә абаллада ашараҫы (асиужети, ахаҫсахьакәа реиҫкаашьей уб.иц) атыц змоу мачуп, ула ихгылам, абымта аиҫкаара иалазҫоуп, ихтым, афольклор ахьтә ишеибгоу автор ибалладахь ииагам. Ари апост рҫиабык иахәсаб ала иказара ду иаказшыа чыдоуп, хымцада. Ажәак ала, автор ажәлар ражәарсиара, ражәа артәашыа, ахарта-асырта умбо ибымта иалаизҫеит, иацапәахуп.

Хәзаатгылап абаллада аҫакы, асиужет аганахь ала абымта аҫашыа, уака атыц змоу ахтысқәа реиҫкаашыа. Автор абаллада ахы икусит днавамла-аавамлакәа, лагалажәада, уи иаразнак абымта иацанакуа ахтыси аҫагылазаашьей хрыҫеигалоит:

Қыҫак аҫы хар змамыз
Хаца шыахәк дынхон.
Хаталагы цәҫара зламыз
Уаҫыс дрыцхьазон.
Дынхагәышыон кыкда-сыкда,
Иаргы дтаацәаран,

Дныкәаломызт усда-хәысда
Дызҫызгы хьчаран.

Арака иаабо ауаҫы, ишырхәо сицш, анхаҫ нага, зтаацәа бзиа иныкәызго, зхатә цьабаала зымгәахә аазрыхуаз, зтәы-зымаа ыкоу, ламысла иныкәо уаҫы зыдоуп.

Акы зацәык уи игу – жәаха шықәса ашара дшизыцшыз иаамта цсит, уи гәныргоит ицшәмей иарей. Абаллада афырхаца икәрахь данней, иаха иныцшуа иалагеит игәырҫа:

Икәрахь данней, иаха ицәырцуа
Ибсит игәырҫа,
Дахьцеидахаз цәҫа дархәыцуа
Днатәалон зымҫа...

Ахшаара дызмоу иажәра шкәакәоуп
Димоуп гәыгыртас.
Димоугәышыар – лахьейкәцагоуп,
Дзеигәыгуазей нас!

Абас сицш икоу илахьейкәцагоу аҫагылазаашыа асахьа тихусит апост ибаллада алагамтаҫы.

Аха ишырхәо сицш, ари ауаҫ дызкәымгәыцуаз насыц лашак изыцшызаарын, ихы-иҫы лашеит, ицҫазаара игьамадаз хәа иицхьазоз аҫакы аиуит:

Жәаха шықәса дызкәымгәыцуаз
Диоуит иара аҫей.
Ччацшы зцымшәо маза ихәыцуаз
Иблакәа мыгчей.
«Анацьалбсит сыцәфан мыззарц
Сыказма!» - ихәауан,
Аамта цон, аҫей дарцысхарц,
Мшызха изхауан.

Аб ирахә ашыхака ианкаицоз, аҫа иаб дидгыжыбыло дихәеит саргы сга хәа. Аб мап изымкит, ица дима дҫсит ашыхака. Ашы-

ха пәхәыраҕы, арахә рхәырта тың ылхны итәсит. «Знык ианхала, нас итынчуп, //арахә уака ихәуан, //дзыгтрапшыза ачкәын дрыцуп, //акихәа дкбауа». Апост ибымтаҕы ақыта, ашыха, ацсабара рсахьа тихусит омашәа игәнааланы. Ауаагы, ацстәкәагы, ацсабарагы хаарак рыпоуп, изыдоу тынчроуп, гәытгагоуп арака ахра зуа. Ас ишыкоугы хацхьака абри айдеиала апстазаара зыыда-пшза шынау-нагзамхо зныцшуа нотақәакгы ацибааусит ацхьао. Апост дмыцца-кзакәа хазыкаипоит хацхьака икалараны икоу хтыск, игәнаалам, ицьбароу еитарсрак.

Зны аб даацса-дкыыпаха ашәарыцарахьтә дхынхәусит атыцахь. Уажәазы деиқәмшәсит.

Дтәоуп дазхәыцуа ахәаҕ ихьыз,
Иагыцьеишьсит цәгыза,
Иахьа ашыыбжьон абқәа иреиҕыыз
Дсихсын, икәкәаза
Иахьаҕахаз уа бахә ацшыын,
Анеира цәгызан.
Днахагылеит, иацхьа икажыын
Агәышца гзаза.

Уи акәхсит икажыыз аб «изкәаршәшәо иацхьа иоацкьан», исеит итакәкәа.

Дзықәшәаз иахицәаара дақәымшәо, дхәыцуа дыштәаз, икәша-мыкәша игылаз ацма, азар ааилаооит, атың иажәлеит ирханы. Убри аамтазы,

Хәи! – хәа доацкьсит аб ситамхәа,
Дхысырц дыхианы.
Абар, иацхьа асырпынра
Еилашәшәсит зназы.
Мшәызшәагы ибеит ак ацәаара,
Дагхыст ишьразы.
Уа дацласхан ихы аткьара
Днахаххит деихан,
Иара ицазацә уаҕеимшхара,
Уа дышыны дышьтан.

Икалеит автор хазирхиоз уаҕеимшхара, аб ситамхәа ицазацә ина-пала ицстазаара далихит. Аупа нкаршәны ицазацә даарсеины дны-шьтәицан, дихатәаны асырпын архәара далагеит. Ианаацәылашоз

Дыцсит игәы пжәан,
Илак ууа итың ианхалаз
Ацсәа ирхатәан.

Абас игәытшәагаха ихиркәшоит апост ибаллада «Асырпын».

Ацыхәтәаны извыстәым ак ауп апост ибаллада иалаиргылаз аб ишәарыцара иазку аепизод. Ашәарыцао деихсит, ишьит абқәа иреи-гыыз. Анеира шыцәгыазгы, иишьыз данаахагыла, иара оацкьан ице-ит итакәкәа. Ари ашәарыцаои Ажәеицшы ирызку амиф ахьынтә иа-агоу хәамтоуп. Аха абри абалладаҕы уи залейтеи апост? Сахьаркы-ратә еидарас изцейтеи автор? Икалап Ажәеицшыаа ирызку амифкәа реы ишыкоу еицп, ашәарыцао дзейхсыз Ажәеицшь иимфацыз акә-зар, агәнаха дацалазар? Уи акәзар изыхкьаз ихшаразацә итахара? Ажәакала, абра иаахгыз аепизод апост ибымта атрагизм арғәғәара-зы иалеигалеит хәа ахәара азин хамоуп хәа хгәы иаанагоит.

Хәарада, апост ибаллада ажәлар рхәамтақәа рмотивкәа, рказшыақәа анубаалоит, аха жәлар рыбзараҕ атың заур алшоз аҕагылазаа-шьеи ахтыси роуп ари абымтаҕы ихадоу. Амашәыр иахьлеиааит хнырхәышыа змам атрагедиа. Апост икыбао зыыдеи иказара дуи ирыбзоураны ацсуа цхьао иоуит алитературатә шедевр, асахьаркы-ратә оымта каимат.

Уи анаоосан, абрака мачк иадамхаргы хрызхьацшып апост икыбао дуи иказареи шыахәла изныцшыыз аб жәымтацәгы аҕагылазаашыа, игәакра еиқәацәа зныцшыыз ажәақәа. Акаамет зыкалаз, знапала зыцәоаншыап ыцызхыз ауабы иажәақәа гәыскаагоуп, мыткәмоуп, гәытшәаагоуп:

Игәы мыжда гәак ашәала
Ирдарц итаххсит:
«Сыбла тысхит са снапала,
Шьта слунеи лашьцеит.

Иужәша азыхь ахы цнамхыщызт,
Уара угәыцыртан.
Уан лызхара улзымаазацызт
Ишцалури, уан!

Дысзааусит хәа агәыцра лымоуп,
Дыщшуп иахьаены,
Лнапы ихшьны агәашәаҕ дгылоуп
Укәымжә кьаҕ захны.

Даныщәазгы лыцхыз уалан,
Уан, ажәрацәгьа, уан!
Алабазацә уанҕахәалан,
Улызнаргоит, уан!»

Аказа арака ихы иаирхәсит амьткәма аформа, уи абаллада ажанр аказшьа хәаакәнаҕсит, игәытшьаагоу ацыхәтәантәи аккордхсит абымтазы.

Аха апоет арака имыргьлт акәап. Ари итрагедиахаз хтыс хиркәшпит ацхьао изы иахагьы игәыҕаагоу сахьала. Ацсабара, арахә, зегьы цьабоит. Аб нештамхә аҕырпын шаирхәоз, дышгәырөөз иршеит, ицсгы ааихьцит:

Арахә икәшеит уахь инхалан
Ицьабозшәа ицшын,
Имжахәазо ресивахалан,
Рыхкәа шьтых иркын.

Абас шаанза аб игәакуаз
Иҕырпын ҕызуан.
Агәак апәа нак изәауаз
Абахәгьы гәынкьуан.

Иаацәылашеит, аб дабаказ,
Дыцсит игәы пжәан,
Илак уыууа атыц ианхалаз
Ацсәа ирхатәан.

1948 шықәсазы Баграт Шьынқәба иаицеит иара абаллада хәа иицхьазо абымта «Рица». Ари ацтамта шоуп ө-хәтакны: 19 «Рица»; 29 «Өыцья аишьцәа».

Апоет, зегь рацхьа иргьланы, ибаллада аниоуаз ихы иаирхәсит иара 1947-1948 шықәскәа рзы ажәабжьхәаөцәа рыкнытә ианицаз ахәамтакәа. Урт агәылоуп Баграт Шьынқәба 1990 шықәсазы ити-жьыз, иара ианцамтакәа раҕьырак сидызкылоз ашәкәы «Ахьырцә-ацәа» (Акәа, 1990 ш.). Азия Рица иазку ахәамтакәа ө-сиужетк ани-сит апоет 1947 шықәсазы Калдахәара ақытан инхоз 83 ш. зхьцуаз Шәлиман Хәгба икнытә. Актәи ахәамта иахьзуп «Ахахә сиқәацәа», аобатәи «Атыцъ шкәакәа». Арт аобагы жанрла сивгоуп, сидызкыло хәа икоу рыобагы рсы иахьцыло аперсонажкәа азә роуп – Ацшысба-кәа. Егьыс, арт аө-сиужетк зпазкуа хаз-хазы икоу жанрқәоуп. Арака атыц амоуп жәлар рхәамтакәа рсы иахьцыло аконтаминация, – сиуе-ицшым ажанрқәа хәамтак асы реидкьылар. Б. Шьынқәба арт ахәам-такәа хаз-хазы иргьлсит, аха рыобагы хтысла иакны ишаарцшу хбоит ажәабжьхәаө аобатәи ихәамта ахы шикүа акны: «Рица ика-леит хәа ирхәо даеа ажәабжькгы уасхәап». Ажәакала, арт аө-хтыск ахьыкалаз тыцк асы оуп. Уигь исеиднакылоит арт аө-хәамтакәак. Рица иазку даеа хәамтакгы ануп хыхь зызбахә хәаз ашәкәасы. Уи иахьзуп «Рица». Акьаад ианицеит ари ахәамта Баграт 1948 шықә-сазы Гагра араион Бзыцта ақытан Бганба Рамшьыхә икнытә. Ари ахәамтәи Шәлиман Хәгба икнытә ианцоу «Атыцъ шкәакәси» цакы-леи сиужетлеи жанрлеи исеизааигәоуп, хкык иатәуп.

Абарт ацыхәтәантәи аө-хәамтак ирышьашәалоуп 1948 шықәсазы Очамчыра араион Цлоу ақытан Аслан-ица Нестор Қацәба икнытә апоет ианицаз асиужет «Азыжь зеазтаз ауасахьча»-гы.

Абрака исеиқәацхьазаз апрозатә хәамтакәа ажәытәан ашәаны ишырхәозөашьом. Уи шыақәиргәҕоит Рамшьыхә Бганба ихәамтаҕы ахьча ацхьарца иацихәо ажәакәа:

Сгаза ила срыцхашәымтәын,
Шәымапура саргы саҕын...

Б. Шьынқәба ибаллада актәи ахәта хазы иахгөзар, асиужет змоу автор дызтагылоу аамта аазырцшуа, иацанакуа жәеинраалоуп. Ажәеинраала ацакы иааркьаҕны абас икоуп: асовет аамтазы цхнык азы цсшьара иааз ауаа, Рица азия абаразы ихалаз драцәажәоит абырг Ақәоба Кансоу. Ажәакәа неимда-аимдо рхы-рцыхә атәы

ансибырхэа, Кансоу ирзеицеихэоит Рипа иазку ажэытэ ажэабжыкэа. Абырг ихэоит:

Зны ишэасхэап апхэысеиба дзыкэшэаз атэы,
Уи ашьтахь оыцьа айшыцэа ирзеибауз атэы.

Апост Ақаоба изеицеихэаз, апхэысеиба Рипа зыхьзыз илызкыз, алегенда далацэажэазом, ажэсинраалаэсы лыхьз хэоуп акароуп. Уи диасуеит аоымта аобатэи ахэтахьы. Ари алегенда рызкуп оыцьа айшыцэа Ныгэи Нызи. Легендоу, балладоу ари асиужет змоу аоымта ахэта хэа аздаара ыкэхаргылар аусит. Хэхэацшып алегенда фольклортэ жанрк ахасаб ала ишазгэатоу, иаазыркыасу алитературатэ енциклопедиаэсы. Алегенда сырхэала иапцоу ажэлар ирхэамтоуп, изхэоггы изахауагы ицъашьахэу (ишаноу) хтысны иахэацшуеит, шыатас иамоуп ифантастикоу (илакэу) ахтыси ахаесахьақэеи. Аамтала иацанакыр аусит ииасхьоу, хазтагылоу, икалараны икоу ахтысқэа.²⁴ Афантастикатэ легенда рхылсеиааусит ажэлар рсоциал-утопиатэ ма рдинхацаратэ зхэыцрақэеи ргэаанагарақэеи. Адунеи ацсабарей реы икало ахтысқэеи атыц змоу афактқэеи реилкаара, атак рытара иазыркуеит иара. Апсуа жэлар реацыцтэ хэамтақэа реы иалыркааусит: акосмогониятэ (адгыбли, ажэоани, асцэақэеи шыкалаз); агеография-топонимикатэ (атыцхьызқэа, амшын, азиас, ақыта уб.иц. атыцхьызқэа шииз); аетногенетикатэ (ауаа, амилатқэа адуней ишықэнагалаз иазку); азоологиатэ (ацстэқэа, ацсаатэқэа рира иазку) уб.иц.

Алегендақэа рпостикатэ сахьаркыратэ оазара кыр ишыхаракуггы, урт зыдхэалоу, хырхартас, цакыс ирымоу адыррей аморали раарцшырей рыхэшьярей роуп. Убри акнытэ алегенда хырхарта хадас, хыкэкыс иамоу акосмогониятэ, аетнологиатэ, атыц иацанакуеи, адинхацаратэ, асоциал-политикатэ зхэыцрақэа рызхьарцшыра ауп.

Арака иазгэатазар ахэтоуп хэа хгэы иаанагоит, абри аоыза ахшыоцара-агэаанагара: алегенда иага асапсахырггы (атрансформация ахырггы) ишфольклортэ жанру иаанхоит шамахамзар (асовет аамтазтэи апостцэа рлегендақэа ареволюицис Ацынцтыгылатэ еибашьрей ирызккэоу ртэы хамхэозар), уи иахьагы ажэлар рхэамтақэа реы атыц амоуп. Абаллада знысыз атоурых моа иханахэо сакуп. Уи афольклор ишахылцшытроуггы, апостцэа ирыбзоураны

афольклор ацэа шанубаалоггы, иаха илитературатэ жанрхейт. Анс акэ, арс акэ, абалладей алегендей рхэаакэа силыхзам. Иаахцэаны абри шытрала ибалладацэкыоуп, абри легендахатоуп хэа ахэара аныуадаоу ыкоуп, ишхазы жанрқэоуггы. Рказшыақэа функционала иансеитанаиааиуа ыкоуп.

Хэхэацшып арт афольклортэ жанрқэа рказшыа шаарцшу атэым бызшэақэа ржэар асы: «Легенда – предание, необыкновенная история, выдаваемая за достоверную, приукрашенная достоверная история.

Баллада – лиро-эпический жанр в поэзии, музыке и фольклоре, длинная сюжетная песня романтического содержания».²⁵

Ишаабо сицп, алегенда хэамтоуп, ацстазаарасы атыц змам, ицъаушыаша ахтыс иазку, ииапоушэа, икалахьоушэа иаарцшу ахтыс иазкуп.

Абаллада лиро-эпикатэ жанруп, ицъашьахэу тоурыхуп, ииапоушэа, икалахьоушэа ирцшзоу (избоу) хтысуп.²⁶

Ажэакала алегендагы абалладагы ажэлар реацыцтэ реиара иахылцшытроу, асахьаркыратэ литературагы иаднакылаз, сизхаз, иахьагы зыцсы тоу жанрқэоуп. Апостцэа зэыроы рыреиараэсы урт ыкоуп, хымпада, иахьагы.

Абри аганахь ала Б. Шьынқэба апыхэтэаны хзыцэажэо иапцамта иаха алегенда иазааигэоуп, аха абаллада аказшыақэагы аныцшит. Арака апост ихы иаирхэейт арт ао-фольклортэ жанрқэа рказшыақэа (асиужет, ахаесахьақэа, асахьаркыратэ цхыраагзақэа). Урт шыатас иныкацаны, афольклори асахьаркыратэ литературеи рылшарақэа сеыбааны иацыцеит жэсинраалала иоу алитература иаднакылаз аоымтақэа.

Рипа иазку ажэлар рхэамтеи авариантқэеи, афольклор сизгаоцэеи атцааоцэеи кыр анырцахьейт. Чыдала, ари-абри ауп хэа, ажэлар рхэамта авариантк апост ихы иаирхэейт хэа хазхэазом. Аизгақэа ирынқэоу авариантқэа тцааны, сиужетла инагза-аагзейтэит иара ихатэы пцамтала. Ари аоыза агэаанагара иаха ииапоуп, уи убартэ икоуп ажэлар ражэахэа авариантқэеи апост иоымтеи уанрыцхьалак, иансеиурцшылак ашьтахь.

Абаллада «Рипа» аобатэи ахэта «Оыцьа айшыцэа» ацакы иааркыасны абас икоуп: Ацшыцба Ныгэ ирахэ иманы дышьхашэон, уахь дыказан, сихарак азия Рипа акэша-мыкэша. Иашьейцбы Ныз ақытан рыоны ашэ ааиртуан – уа дыкан. Ныгэ кыршыкэса дычнырны ицъабаа иалиршаз ицсаса разкыла иеион, имарымажан. Ицъабаа

ахьицыллоз даара игэлакара бзианатэуан. Цхынрак азы иашьейцбы дхалоит иашья сихабы ибара. Ныгэ иашья иаара деигэыргьсит. Адырсаены уи иашья иеихэсит ақытахь дылбаар шитаху, кыр шықөса зыжэлар ирыламцшыцыз рбара дшазгэыкуа. Днацшы-аацшны, агэыллара-азлара, ауа-атахы днарылсны ибар итахуп. Даанза ирахэ рбара Ныгэ иашьейцбы инапы ианицейт. Нызгыы уи дазыразхейт. Ацыхэтэаны Ныгэ иашьейцбы игэы иеаницейт: Рипа азыжь асы абцара амза асанеионашо ашана калоит. Тьгькэак иотыцшны ацсаса ирзаалоит, арахэ ыршақыо ирылалоит ирттэуа. Рыбжыы цэгьахоит. Аха адэахы удэылымцыроуп, урт урымбароуп.

Ныгэ дцейт ақытарахь. Ныз даанхейт ацсаса реы.

Ныгэ ианихэаз ауа иакэыршэаны абжышэгьа цысит адэахыы, аха Ныз иашья ииисихэаз еицш ичханы адэахыы ддэылымцит. Ашьяжь ирахэ марымажаха ибейт, дгэыргьацэа игэарихит. Аоынтэ раангыы адэылцра иакэымккэа иршейт. Ахынтэ раан изымычхартэ абжыы анцэгьаха «хай!» хэа дындэылыкьейт. Абар ассир! Ауасақэа силазыргьыжуа атыгькэа цыашьатэуп. Аецэеицш рыбақэа тыщыбаауейт, рхэы шкэакэоуп, илакэуп рхыы-разын тэыоақэа.

Атыгь цыашьахэқэа Ныз ихацэа ишныкэцшыз азыжь иацэа реартейт, урт ирышьталт ирханы ацсасагыы, али-пси рыбажыара азыжь инахэлабга ицейт. Нызгыы дыгэжэажэо даакэхейт азиа ахыкэ.

Ирахэ изычхауа дыказма Ныгэ, ирласны дхалт итыц ахь. Дахьяаиз алаламбатэ ибейт. Кыр шықөса ихы-ицсы рыкэцаны сидикылаз ирахэ абакоу, азиа илахэлабга ицейт. Иашья дикэымчны аоныка ддэыкэицейт, иара иеырпын архэо азиа ахыкэан днатэейт. Шаанза иуазыруан иеырпын, ашьяжымтан азыжь агэта уасак налцит, уи иашьталаны ацсаса зегьы отыцын, икэтэаа иныкэгылт акэара.

Ныз хара дымцақкэа дыцшызаарын, дынцэыркыан «хамкьатей» хэа ашэахэарей акэашарей далагейт. Ари захаз арахэ иеикэкыашан, назаза реартейт азыжь. Ари зызымгаз Ныгэ цытрак дадырсызшэа дгылан, нас дуузаа дыцейт ацэкэырна симкыара днахэлашэейт.

Ацыцхькэа кэашейт данырхыы,
Дагейт уи, акэхейт уагесимшхара,
Ихабар камлейт уи нахыс!

Абас трагедияла ихыркэшоуп апоет жэлар реацыцтэ хэамта иалхны иаицаз, хьахэа-цахэада иара иавторра, инапы зныцшуа иажэс-

инраланы иоу асахьаркыратэ цпамта, абалладей алегендей рказшьақэа силазыгьаз «Рипа. Оыцба аишыцэа».

Ацхьяо ибартоуп ари аоымта хьцхыртас ишамоу (ажанр, асиужет, амотивкэа, афырхацэа-аперсонажкэа) ажэлар реацыцтэ хэамтақэа. Уи ашьақэыргэцэара атахзам. Аус злоу, изызхьацшгэу апоет ажэлар реацыцтэ хэамтақэа ихы ишаирхэаз ауп. Арака атыц амоуп ажэытэзатэи ауаоы иаицаз аицрицэа (аоазақэа) рмиф (близначный миф) амотив инаркны алегендей абалладей ркынза аеиарамоа (трансформация) ианысыз жэлар реацыцтэ хэамтақэа ртоурых. Хэарада, заатэи амиф арт аамтала иаха ихышэаны ииз аппамтақэа реы ианнакыло атыц зынза имачзоуп. Амиф асы ишдыру еицш, иказам асахьаркыра иеиуоу аказшьақэа. Алегендей абалладей реы икоуп аемоция, ахтысы ахаесахьақэеи рыхэшьяра, реиесаара. Ажэак ала арака хзыхцэажэо абаллада (алегенда ацэагыы зыкэнубаало) жэлар ражэарейара аказшьала иеисекаауп, ацэа акэнуп.

Аус злоу, хзыхцэажэо автор иацпамтасы изызхьацшгэу апоет ажэлар реацыцтэ хэамтақэа ихы ишаирхэаз, реиасоык иахасаб ала дшазнеиз ауп.

Аварианткэа акыбцхь збахьоу шмачымгыы, ари абаллада зегьы прозала, еитахэарала ауп ишанцоу.

Апоет рацхьаза иргылыны, ари ажэытэ ажэабжь (алегендей абалладей рказшьақэа шьтызкааз) иазалихит аформа. Уи илиршейт автор иказарей икыбаои ирыбзоураны инагзоу асахьаркыратэ литература иатэышьтрахаз, зегь рыла инагза-аагзоу абаллада шьахэ аццара. Жэлар рбалладасы уи зызку ихаесахьей ихтыскэеи имыртбаакэа, иааркьаезаны ихэоуп. Апоет ари ибалладасы ифырхацэагыы, ахтыскэагыы, ацсабарагыы рказшьей рхаесахьақэеи гэылтэаауп, исахьаркуп, иеицыхуп. Автор дреигзазом алитература асахьаркыратэ цыраагзақэа, урт рыла иоычоит ифырхацэеи ацсабарей рсахьагыы. Абаллада ахы акуейт аоымта ахаесахьа хада ипстазаара, инысымоа инткаа-ааткааны асахьа атгарала:

Есьшыкэса ирахэ иманы
Дышьхашэауан Ацшыцба Ныгэ,
Ррейтхэа иуаса дрыцхьаны
Дазкылуан азиа цшза ахыкэ.
Иейцбы инапалацкэа ииаазаз

Дыкан, уи ихъымзи Ныз.
Уи иакэын тынхасгы имазаз
Ақытарае рыонашө ахьартыз.
Ихы данкэышлан даныкала,
Иашьситцбы дааныжыны хара,
Жэа-шықэса дычныруан имала,
Рахэ гэартак ихашөалт иара.
Иикуаз, иишьтуаз марымажан
Амахөаа хицэар ибзахон.

Зегь рыла дманшөалан ицбаба иабзоураны, тэымцъара «нацхыц-ла илицгыгаз, насыцла исион иуаса». Ичкэынра зыдирзлаз ицъапса бжамзит, анцэа ишихэара дыкоуп.

Ицсуа шөакь интаца атахэтеи,
Ашөалкь амреицп дцэыркыа-цэырасуа,
Еимыркыауа дрыбжбан геи-шьхеи.

Арака иаабо асахьаркыратө литература иатөу ахаесахыа апцашьоуп, – аидивидуалтө реиара иашьашөалоу аметод. Автор деталыла инткаа-ааткааны итихусит абаллада афырхаца ихаесахыа: ицстазааратө мөа, иказшьа, иус, итеитцп, игэтахэыцрақэа.

Уи анаосан, иазгэахтап апоет шака ифырхаца игөалакара хазыртөаауа апсабара асахыа итихуа, уи иблаккыгоу апцзара, ахтысқөа зегы апоет икыбао иабзоураны хөацхыа ыханцак еицп илаша-лашо иахөаччоит:

Исырпын иахөо агөсыцгашөа,
Мардак длатөалон днацшуа,
Арөашқөа иалкьо иөацхыашөа,
Агөгөахөа ицон силашуа.
Итыц-ла, иаосуа асыкөаша,
Асыркыақьа настхашөа итөан.
Ицака абахөқөа асыркөарша
Икеи-кеиуа Рица шытан!

Омашөа еилыхха иааирцшит апоет азия Рица асахыа, ашьха апсабара аитасрақөа шымөапысуа хала ихиргылоит; асахыақөеи аамта

ситасрақөеи рказшьа хцөа-хжыы ианырыртө асахыа атгара шыахөла илиршоит:

Ацшацөгъа уыууа атахөбылара
Итырлашьцо уахы ианыкөаз,
Ицөгъахоит Рица атацшылара,
Ицшааны итатөоит шыаршөөпас,
Анаатө abra иантагыжыуа,
Азыжы иацөа тыцуеит атра,
Ацөкөырта гылан еиламлашьуа
Нырцө-аарцөггы идырбзоит акөара,
Ирлашо ихыччалоит амацөыс...
Өазныхгы, итынчуп азыжы иацөа,
Тыцхак исыхаз игөыргыацөа
Лхы-лөеицп, игьам-гьамусит иара,
Өазныхгы, ахызы ныхтөалоушөа,
Иаосычоит амра ашөахөа...
Ацшацөгъа иаркараз ацөкөыртқөа
Ицөоуп...

Ари, хыхы ишахөаз еицп, ажөа азказа ду инапы ицигаз апсабара асахыа мзанра угөы зырлашо, убла хызкуа ауп. Ара иахыло аиөырцшрақөеи, аспитеткөеи, инеицыху аметафорақөеи, исахьарку аоымта аоычагақөеи, ачацашыақөеи – зегы асахьаркыратө литература арсенал акнытө иаагоуп, хымцада. Аөырцшқөа иаахгаз ирхөоит уи чыдала шыақөыргөгөара атахны ишыкам.

Ацыхөтөаны, апоет иоымта хиркөшоит ажөлар ржөытө хөамтақөа (еихарак амифкөа ирхылцшытөроу) реы иахыло ахыркөашашьа (Абрыскыыл, азөеира – адгыыл табгара уб. иц.) ала:

Ирхөоит, итнагауа иказшьа
Кыр аамта Рица абзаласа,
Рреит хөа ахыча ибжыы тыөуашөа,
Еибаркаауазшөа ауаса.

Ажөлар реацыштө хөамтақөа есқынгы дышрызелымхау, иреиараөы урт казаралацөкыа ахархөара шроуа аныцшит Б Шынкөба 1975 шықөсазы акыцхь збаз ишөкөы «Ажөа». Ари аизга ианылөит

апост апыхэтэантэи апыкэскэа рзы ииоыз иажэсинраалакэагы, настгы кыр шыкэса раахыс ирсиара инаваргыланы ацбабаа зыдбаланы ацсышэала ирцэажэаз аурыс, ақыртуа, ахэаанырцэтэи апоесиа аклассикцэа роымтакэси.²⁷

Ари апэкэы иануп имачымкэа, ажэлар рсапыцтэ рсиамтакэа рсахьаркыратэ арсенал акнытэ иаагоу аформакэа ахархэара проуз знышшуа ажэсинраалакэагы («Схэыцуа сгылоуп сацэца кны», «Азышара», «Азиаскэа», «Акацэара са сынхалт», «Ашэа», «Раида гышыа схэоит»).

Б. Шынкэба арт иажэсинраалакэа рсы ажэлар рхэамта аспизодтэ казшыазар иамоу, апэкэы ианицаз абалладакэа: «Кыагэа хызыкамшэси», «Ашэацыхэаои» рсы афольклортэ сиужет хыхэа-цахэада апыжэара агоит. Убри акнытэ хаз чыдала азаатгылара ртахуп арт аобагы. Баграт Шынкэба арт адымтакэа рсиужеткэа ааигеит ажэллар рсапыцтэ поезиа акнытэ. Уи анаосан, афольклортэ сиужет алагы, апост арака ихы иаирхэсит, уи апоетика. Ихэатэуп, арака апост ихы иаирхэо арт асиужеткэа, акымкэа-обамкэа, аварианткэагы наццаны, иара инапала ианицахэоугы шыкоу.

Абаллада «Кыагэа хызыкамшэа» апост епиграфс иаицеит ажэллар рсапыцтэ хэамтахьтэ, чыдала, атоурыхтэ-фырхацаратэ ашэахьтэ ацэахэакэа:

«Рхи-рпыхэси дыдмацэыспэа дахацсит,
Нак инталахьаз аймцэаоцэа»,

Б. Шынкэба ибаллада шыакэгылоуп ацсуа жэллар ртоурыхтэ-фырхацаратэ апшэа «Наццэа Кыагэа» асиужет ала. Ари шыакэыргэгэара хэа атахны иказам. Уи ус шакэу заа ацхьао иазыкацара иезикуашэа апост аспиграфгы «ажэллар рашэахьтэ» иааигеит, уи анаосан, иазгэататэуп исахьаркыратэ хыкэкы аконкреттэ збашыа шейтаз. Идымта иахьимцеит апоесиа, ма апшэа хэа. Адымта иацаоуп абаллада хэа. Ари, хэарада, машэыршакэ икаимцеит жэллар рпост – арака уи иацхьа икэиргылаз азцаара, – сахьаркыратэ хасабтэ, – жэллар рпосиа – рашэа аформа иачыдахаз даса конкреттэ хырхартак аиуит.

Инаццэа Кыагэа – ацсуа жэллар ртоурыхтэ-фырхацаратэ епос асы еицырдыруа аперсонаж изку асиужеткэа егьмачцэам. Жанрла урт рсихарак ацэыларакэа ирхыпшьтэроу афырхацаратэ ашэакэа, ажэ-

абжкэа ирсиуоуп. Аха икоуп урт рыдагы даса сиужеткэак Инаццэа Кыагэа фырхаца хадас дызмакэоу. Даса хтыскэак ирзку ажэабжкэагы (иаагап, жэллар рновелла «Ианиашыа ихацашыоуп»).

Излаабо ала, Б. Шынкэба ибаллада апцараасы ихы иаирхэаз атоурыхтэ-фырхацаратэ апшэа асиужет ауп. Аха иазгэататэуп, апост жэллар рашэа асиужет ацбаад ахь аиагара акэым иеыззыкыз. Уи аказапэкэа иахасабала, ажэллар рсапыцтэ хэамта апоетика бзиазаны ишидыруа моашыахуа, жэллар рфырхаца Кыагэа изку апшэа асиужет дашьтамгылеит, ихимоылааит. Арака атыц амоуп алцшаара. Апост ибалладаасы иказам ирацэаны жэллар рашэаасы иахцыло ахтыскэа: ацэылаоцэа ақыта шеймырцэо, ауааи рырахэи ахцаны ишкарцо, афырхаца дышрыхьзо, рдиалог – реикэсытракэа, дышриааиуа, апыхэтэаны итахара.

Апост арт ахтыскэа зегы ажэллар рхэамта асиужет днашьтагыланы раарцшра дашьтамлазеит. Уи иаха хшыоцпара азиуит, абас ххэар калозар, зегь алацшхырцага сицш сидызкылоз, апост ибаллада айдеиа аарцшра иаха инткааны изыпшапа аспизод (иара аракагы жэллар рашэа апоетика иаказшыоу – иркэасны ахэара ихы иаирхэсит, аперсонаж ихацара кайцахьсит, хара иаабо ацэылаоцэеи иарси рдиалог ауп, настгы икалаз ахтыс ацэызбара). Кыагэа ихацара жэллар ирхэахьсит, уи азирхоит апост, жэллар рашэахэао иахасабала. Арака автор ибаллада айдеиа хада апрофессионалтэ литература иашыашэалоу асубиективтэ хэыпцракэа рахь икылигоит.

Афольклор асы Кыагэа ихьз ажэа «ахаца» (аспитет) адгылоуп иузакэымтхо. Уи апшэа аханы нахыс иацуп. Дызхацоугы икыта аймцэаоцэа ахьахьирхэыз, иуаажэллар ахьеикэирхаз ауп. Афольклортэ ицамтаасы, уи апоетика азакэанкэа рыла, афырхаца ииуа, илиршо аускэа рылоуп ихьз злаацшуа, дхацазтэуагы, дара урт ихацара ускэа роуп, жэллар рашэагы дацсазтэуа, зегы ирылымшо ахьилиршо азоуп.

Хэарада, Б. Шынкэба урткэа зегы бзианы идырусит, аха ажэллар рашэа асиужет апытра дхыланы ддэыкэлар, иоригиналу, илитературатэу асахьаркыратэ оымта шизацымпо идырусит. Убри азы акэхоит жэллар раццамтакэа дагыргэтамскэа, аха иахьынзахэтоу имырымшхэыкэа ихы иархэаны иеыцу, ажэллар рашэа анаосангы, ацхьао дасакгы иазхэаша адымта иашапэкэа апцара илзыршазгы.

Апост ибаллада асиужет цэахэа иааркэасны абас икоуп. Кыагэеи ацэылаоцэа рахьтэ инхази (аспос асы ишыкоу сицш) рдиалог, ажэ-

лар рашәасы ишыкоу еици акәымкәа урт реициртра, афырхапа икытахь ихынхәра, ацыхәтәаны Кьагәа ифырхацара азышәәхәара иазку апоет исубиективтә хәыцрақәа.

Ажәак ала ахтыскәа ирымоу атыц зынзаск имачуп. Еихарак арака иаабо, апоет адиалог ихы иархәаны икаитцо аспенақәеи асубиективтә хәацрақәеи ззухәар ауа автор ихшыөзпарақәа роуп. Хәара атыхым, хәцхьака ишаабо еици, арт зегьы раарципрасы автор еихарак ихы иаирхәо афольклортә поетикатә формулақәеи алексикеи роуп.

Ас еици икоу абышыа форма (афольклортә мазеии апрофессионалтә литературатә мазеии реилацәара – реисыбаара) автор исахьаркыратә оымта адрамматизм хәранакусит, абаллада аидеиатә хырхартә иаха даса конкреттә цакык ачатсит.

Жәлар рашәа ахы акышыа хбом Б. Шьынқәба ибаллада алағашьағьы:

«– Хаи, хаи ура ақәылао, уашәоык ирцәынхаз,
Дудыруама нас уоызцәа зхымтала итаҳаз?
– Шызтас хаилазырзызас, ахьта харкны,
Убжы црыхәпәа анхалао инаркны
Кьагәа шуакөыз здырхьан».²⁸

Апоет афольклортә материали уи асахьаркыратә формей ихы иархәаны иааирципит ишыцу ахшыөцакқәа. Ажәлар ртоурыхтә-фырхацаратә ашәәсы ацыхәтәаны инхаз ақәылаоцәа иреиуоу ацхьа ахысра азин иитоит афырхаца. Уи дхысусит, ацыхәтәантәи дзгашаз ахы икәшәсит уб. иц. хәхәацшып абри аспена апоет ихы ишаирхәо. Кьагәа ақәылаоцәа рахь инхаз ибжы иқәиргоит: «Ухыс нас, ақәылао сузшыазаргьы убан!» – хәа. Уи ахысра ацымхәрас:

«Мац, Кьагәа, схысзаргьы, са схымта уазшыуам,
Иурхаз хьзи-цшеи,
Ирныоусит геи-шьхеи!
Нас Кьагәа дхацашәоуп, ахацара цсуам!» хәа атак каицсит.

Апоет иара иихәарц иицахыз аперсонаж ила ихәсит. Ари абыза ахаесахьа акацашьа афольклор иаздырзом, уи хырхартас иамоу, иахьынтәаауа, апрофессионалтә литературакынтә ауп. Ажәлар Кьагәа

ашәа зизырхәаз шыамхылагьы гәаталагьы дахьхацагәгәаз, жәлар рус азы ихы дахьамсигзас азы ауп. Хпоетгьы ари абаллада ззикуа Кьагәа ихацароуп, аха иеихарак акцент ззиуа: «Ацх лашьца есааира ныхәан изыршаз, хәыци-дуи кытак рхақәитра зылшаз», изышәәхәара ихьзыргара адагьы иаха инартбаа-нарцаулары ифырхацара исахьа атыхроуп. Арака апоет афольклортә форматә лшарақәа рхәаа дтыцуеит. Афольклортә сахьаркыратә лшарақәа ирцишыусит асахьаркыратә литература иамоу алшарақәагьы. Ари агәаанагара ихәмоу шыакәдыргәгәоит абаллада атекст егырт ахәтақәагьы. Кьагәа епикатә фырхацак иахасаб ала, ақәылао дхысразы идицоит, ус ица-суп афырхаца реимтахрасы:

«Умхысзои, ақәылао!» – еитагахт абжы.
Аха ақәылао дгылоуп иуапа дташышы.

Абарт ацәәхәақәа изныкымкәа ситсеихәоит апоет, аха ари афольклортә постика мацара иацасу еитахәарам. Апоет ас зыкаитцо уи анаосан иихәо ахшыөцара амзыркразы акәхоит:

Ацсра дзахәозеи, агәыргьара зыцшыз?
Иарбан тышацәгьоу Кьагәа дызтацшыз?

Атакгьы каицоит:

Ахра цагь-цагьра уажә дахьхалаз дласны,
Дышзымхалоз идырит уи дасазны.
Уажә илшаз ихацара ишытахька ишытан,
Идырит, уаха изаццо дыкам ушытан!

Хәарада, ажәларгьы аепос асы иакәызбоит ақәылары, ауаа рхырцәара – рыхшыаара, аха еихарак арт иреиципу аспизодқәа ашәәсы фонра русит афырхаца хада ихаесахьа иаха ахаракразы, ашәа дацсахарц азы. Аспикатә етика излацанакуала, арт реици икоу ашәәкәа реы шәәцхәаоыс азә даанижьусит афырхаца хада. Б. Шьынқәба ибалладасы ихы иаирхәоит ари афольклортә постика иеиуоу амотив, аха атоурыхтә-фырхацаратә ашәәкәа реы иахцыло афраза «итахаз урымаз шәәцхәаоыс» – ахшыөцак мацаразы акәым изихәо.

Апост аракагы дыртыцит жэлэр реапыцтэ хэамта асахьаркыратэ ицапша ахэаакэа. Кьагэа имшыкэа инижыыз исихэоит:

«Ишцакауцари шэацьхэара ула,
Мазлоу ахаан измамыз уафрак.
Акгы зхарамыз шыкэихыз жэлэрык,
Асабицэа айбара шьрыхызаз.
Уаха ишзымаауа рабацэа ахьцаз,
Анацэа ракэзар – рхы дырцыцлап,
Ахэсақэа ашэыцьянгара рзахлап.
Урт иахэасырц икоу агэырца,
Рыгэта уаагыланы ажэа сызхэа:
Цэыуараси, цьабараси – рымцхэрас,
Шэызахреи гэырцаарси – рымцхэрас...
Қэыларси айгарси – рымцхэрас,
Илтагылан дыршэилааит Мазлоу,
Мазлоу шиакэу рдырааит ацэгьа злоу?»

Арака ишаабо сицш, апост ибаллада афырхаца хада ила ихэоит иоымта идеиа хадас иамоу ахшыоцак. Автор конкретла акцент азуны иазгэситарц итахуп иоымтасы: ганкахьала, Мазлоу иоызцэа идырсио ацэгьарақэа ишырқыызбатэу, даеа ганкахьалагы, ажэлэр ражэарсиарагы асахьаркыратэ цхыраагзақэа ихы иархэаны, ажэа синраалала дхарсикусит, ашэа изихэоит ахаца-ихаца Кьагэа.

Ацэгьси абзиеи рконфликт, урт аайбра рымамкэа реисагылара, ажэлэр репос асы аконфликт хадақэа иреиуоу, иара афольклор асгы асахьаркыратэ литератураасгы иыцу проблемам «кэрыжэаа иркэлоу», аха уи аказара жэра ақэу айха, иаргы жэра ақэым. Насгы, асахьаркыратэ казарасы, Дырмит иажэакэа рыла иахэозар «апоезиаасы (иаххэап – аказарасы – В.А.) зегь мағэахэуип», амала арака аус злоу – иаххэо иарбану акэым – хэашьас иахто, ишеисахкаауа ауп.

Б. Шьынқэба ибалладасы афольклор иааннакыло атыц акапан акэым ихадоу, уи артадициа апост шака ацхыраара инатоз ауп аус злоу, иоригиналу аоымта аццарасы. Жэлэр рыцстазарасы имызуаимцсуа аказшьа, жэлэр рзы ахы амеигзара – ажэлэр рашэахэаоцеа днарышьтагыланы ашэа азхэара иацсаны ицхьазсит апост:

Зхатэ шыала хашьақэа хьзы нагза рнызцаз,
Азеицш насыц азы цхацас зыехызцаз,
Шэышықэса гэымбылқэа зызбахэ рзымгаз,
Зызбахэ ахькэлашахь ажэлэр ирзхызгаз,
Ес–шэацшь ирыциусит, иказоуп иашэа.
Иаххэап нас ашэа – Кьагэа хьызкамшэа!

Б. Шьынқэба афольклортэ-эпикатэ «ахаца» анаосангы ибаллада афырхаца ихь иаицисит ажэа «хьызкамшэа», уигы епитетуп. Хэара атахым, аракагы икоуп жэлэр ражэарсиара ахасаб ала ахаессахьа аццара, аха даеа цштэык, даеа казшьак аанахэсит. Арака ахацара мацара ахьзхэара адагы уи ахацара ахькылуца, иахьлэсиаауа ахэшьарагы аныцшит. Ари апрофессионалтэ поет исубиективтэ реиара иатэу казшьоуп.

Ажэакала, апост жэлэр реапыцтэ жэарсиара алшарақэа казарала ихы иархэаны, апрофессионалтэ литература аканонқэа дрыкэныкэаны, урт рыоцагы сиыбааны, силасаны иаицисит инагзоу, асахьаркыра згым, хаамтазы изхэо змоу, изхэо рацэоу, агуманизм ацкэрақэапэкагы ирышьашэалоу, ишьахэу асахьаркыратэ оымта. Стэанала, ари сырцшыга назоуп апрофессионалтэ шэкэыооцеа рзы, ажэлэр реапыцтэ хэамтақэа ридеиатэи рпостикатэи сахьаркыратэ лшарақэа рхы ишадырхэаша аганахь алагы. Ари аоымтасы насыцла синисит ажэлэр ргени иахьлцшьтэроу, шэышықэсалатэи рцышэа иарсиаз сиуоу абаохатэра ду змоу, иара амазақэа нтырхэцааны изцаз, иара аказарси асахьаркыратэ оазарси ркынза ихалаз апрофессионалтэ поети. Ас ххэар аусит Баграт Шьынқэба ажэлэр реапыцтэ хэамтақэа рсахьаркыратэ лшарақэа ихы иархэаны иеицикааз, иаццыз иоымтақэа иеиоымсрада, шамахамзар, зегь рзы.

Хьхь хэзлацэажэаз абаллада анаициыз ауп апост аамтала егы иоымта «Ашэацьхэаогы» аниоыз. Арт ао-ццамтак роышьа астильгы кыр сизааигэоуп. Актэи асы сицш аракагы ахархэара роуит ажэлэр реапыцтэ хэамта асиужети асахьаркыратэ цхыраагзақэеи. Уи анаосан, «Ашэацьхэаогы» абаллада ажанр ала иоуп (апост иоымта ахы «абаллада хэа ацаиоусит), аригь иаицицит ажэлэр рхэамтахьтэ иаагоу аепиграф: «Аибашьра калаанза ахэа выр-выр кайцахуан, аибашьра аныкала, атрацэка изызтымхыз». Аха хьхь хьыхцэажэаз абалладаи «Ашэацьхэаои» формалагы хэдалагы излеицшкэамгы

ыкоуп. Апыхэтэантэи анапцоз апоет ихы иаирхээз ажанр иаха иа-зааигэоуп, иахгэаланаршэоит фырхапэақэак ирызку афольклортэ ашэа кьаққэа.

Уи адагьы, афырхапэа ирызку ашэа кьақ апоетика анаофан Б. Шьынкэба ари абалладафы ихы иаирхэсит афольклортэ хьзыртэ-рақэа рпостикагьы. Ари аганахь ала апоет ибаллада формала (аса-хьаркыратэ цыраагза, афольклортэ лексика, силагьахьоу афразио-логиатэ сицааирақэа: аспитетқэа, аиёырцшрақэа, инеицыху аме-тафоракэа, ашэа аформа) иаха иазааигэоуп, иаёыпшуеит, жанрла-гьы ақёснатуеит ххэар калоит, Жана Ачба ихьзыртэышья аказшья чьдара (иааган ёырцштэыс ажэлар рашэахэао ихьзыртэра «Чрыг Салуман ишышыахаз»²⁹).

Арт афольклортэ ашэақэа, хэара атахым, рформақэа, рылша-рақэеи реихьзарақэеи ихы иархэаны Б. Шьынкэба иапцеит аоы-мта ёыц, алитературатэ оымта иашапэқьа. Убри иабзоураны апоет иоымтафы ихауит даса тагылазаашьяқэак, ажэлар рашэақэа ирчы-даны, иоымта аидеиатэ хьрхартагьы дасапэара ахы кылнагеит.

Жана Ачба ихьзыртэрашэа иеапнаеуеит аурыс хэынтқар ихаан ачын уаа ирымцакьақьоз нхаоцэақэак, аамыстара зеазыскуаз, аха уахьгьы ирыдрымкылоз, анхаора загэазымшьоз, урт ринтерескэа зхатэи интерескэа ираоызуаз ауаа гьангьашкэа иреиуаз Чрыг Са-луман иоыцэа. Ашэахэао-асатирик ирония бызпэала дыхьзыртэу-еит иашэа зыкуа ауаоы:

Адуи ала изеиқэымшээз Чрыг Салуман хэашапэгьа
Тауади-аамыстеи кьапуа-гыт хэа ирылахаз!

Абас иказ апхьраара аниахха иара еыхьшыртас имаз ихамтгьылт, дызхьлцыз анхаоыжэлар иреиуаз ицхраашаз, ас арыцхара дзықё-шээз дакэырблаар зылшозгьы, емырха карцеит. Иаахган ёырцш-тэыс ашэа апцпэахак:

Шьяхан иаштафы хэха-бжы цэгьак геит,
Икалазени? – схэан, – Чрыг Салуман дыршьит, – рхэсит.
Шьяхан дыткьан, иеы ахы цэгьахан, драонагеит,
Тахэчыч дыткьашан, – аха игэы пагоуп, дацэшэсит,
Сарлыц дыткьашан, – ажэахэара дадхалт...³⁰

Ашэа нпэоит аоымта зегь азы, иара апакы хадазы хьркэшара зуа аирония зхьыхэхэы икоу апэахэақэа рыла:

Рапхьазатэи схаца Зыгэаа рлақэа дысцэырфеит,
Уажэтэи схацагьы Хып илаба дысцэагеит!

Ауаоы дтахсит, аха атрагедиа камлазсит, избанзар, ажэлар рашэа пагы хадас иамоу – азалымдара казцо апэгьа дакэшэар, ус иахэтан азы дакэшэсит, илапцаз ауп иааирыхьыз, иқэнагоуп хэа апхьазара апкара дыкэныкэоит апэахэао арака. Ажэлар ргэанагареи афоль-клортэ идеологиеси еиқэшэоит, хтак сицтадыршэуеит.

Нас ихы иаирхээзеи Б. Шьынкэба ибаллада аорасы ажэлар рфыр-хапэратэ ашэа кьаққэеи ахьзыртэрақэеи рсахьаркыратэ лшарақэеи рарсенал ахьтэ? Излеицшузеси арт апцамтақэеи апоет ибалладеи? Излеицшымзеи? Аидеиатэ хьрхартае акэу, мамзаргьы рыобагь реы акэу иахьыпшаатэуи?

Рапхьаза иргьыланы халапэажэап апоет иоымтеи ажэлар рсапцтэ пцамтақэеи сиуарас ирымоу. Хьхь ипазгэахтахоу сицп, апоет ари абалладагьы ажэлар рхэамта иеиуоу, ашэа акныгтэ иаагоу ажэа-қэа рыла сибытоу апэахэақэа епиграфс икаицоит. Аха арт абалла-дакэа пагыла ишеицшым сицп, репиграфкэа рцаккэагьы сицпз-ам. «Кьагэа хьызкамшэа иапу аепиграф хьзы згаз ихапа ихьз атга-ра, иехэапхьыз аныпшуазар, «Ашэацхэао» иапу ахапэара акынза изымсаз аз апэыргэынды изы ирхээз ажэлар рашэа, рыхьзыртэра иахьлеиааз аоуп (арака хазлапэажэо аепиграфкэа рпостикатэ форма акэзам, ридеиатэ хьрхарта ауп).

Уи анаоф, апоет актэи ибалладафы дрызхьапшуеит афольклортэ пцамта аформагьы асиужетгьы. Арака формалагьы сиужетлагьы Б. Шьынкэба иоымта жэлар ражэарфеиара иахьзааигэазоу рацэоуп. Уи акэсиарақэа регьы (ажэа артэара, ажэеинраала аизхша-еизшэара, ажэлар рлексика, афольклортэ формулақэа уб. иц.) афольклор иаб-зоуроу рацэоуп.

Б. Шьынкэба ибаллада «Ашэацхэао» епиграф хасабла иаццоу: «Аибашьра калаанза ахэа выр-выр каипахуеит, аибашьра аныка-ла, атрапэқьа изызтымхьыз», аоымта зегь азы илеитмотивны икоуп. Апоет ари аоымтафы иааигеит амхапшырра ашықёсқэа рзы икалаз, ма икалар зылшоз ахтысқэа рахьтэ акы. Асқьар мчыла зыцсадгьыл

иахцаны икарцаз хэсеи-хацэеи реиқэырхара рылдыршеит афыр-хацэа рашэа зсапсазтэыз, зыпсадгылыи зыуаажэлари рзы згэы былугаз арцарцэа. Аидыслараэы дара рахытэ зэыроы тахсит, аха жэлариык ауаа наунагза атэым дгыыл акнытэи атэра еиқэацэа иацэырыхычсит, дара рыпстазаара ахэ ала.

Аха ас хацарыла рхы мөацыргомызт зегыы:

Суазцааусит, дыказма уа Қэыщымахан?

– Амоа даонагеит аеы ахы цэгъахан.

– Мац дабаказ, ианасуаз адаул?

– Шыбжышыштахынза дзахымцит абкэыл...

– Ибзиоуп, аха дабацеи Узбақы?

– Ашэшыра дзыцымцит, дасуан абақы.

– Кан иахагэышыар иаразнак дшэыхызон.

– Цалакыак дыкэтэан, акэыткэа ицхызон.

Жана Ачба ихызыртэра аформеи Б. Шынкэба ибаллада иазалихыз аформеи реизааигэара – реицшра асиужет ашыақыргэгэара ускак атахны иказам. Усгыы иазгэахтап арт аобагы ражэа артэашыа шеицшу. Уаагы араагы форма хадас икоу – жэлари реацыцтэ поезиа ирацэаны атыц змоу ажэа синраалашыа аформа – аздаареи ацаки, адиалог аформа ауп. Уи анаос, апоет ифырхацэа рхаесахыа айбыташыаэгы дазхыапшусит ажэлари ражэарейаратэ хархэашыа – ифырхацэа рказшыақэа злаацшуа ируа-ирхэо ала ауп, уи алоуп ахэшыарагы зларауа. Иара убас, апоет илексиика ирбеиоит афольклортэ лексикала. Имачымкэа ибаллада иалеигалеит аспикатэ метафорақэа, ахаесахыа аказшыа аазырцшуа, инеицыху, еилагыахыоу ажэеицааирақэа. Иаххэап, абас икақэоу: «Ашэшыра дзыцымцит, дасуан абақы», «ацалакыа дыкэтэан, акэыткэа ицхызон», уб. иц.

Афольклортэ постика ауп иахыцхыртоу абаллада ахыркэашашыагы. Апоет иоымта аперсонаж иэала рыхэ ишыоит, ирыкэнаго рызцицэоит «ицсыз ишыбаз»:

Урт рыпсы тазаргы, ицсит ишыбаз,

Хымызгыла испэацхэарц ауп сеыжэлан сзааз.

Исуалу здырусит, сцап шэацхэара,

Аха анышэ иазто сыздырам дара!

Аха Б. Шынкэба абри абалладаэы ажэлари реацыцтэ реиамта ажэеи синраалахы аиагареи уи аформа ихы иархэаны аораэы даангылазтгыы, иеыцу, иоригиналгэу аоымта изаццоымызт. Хэара атахым, арака атыц амоуп ажэлари реацыцтэ хэамтақэа рыреиашыа-рапцашыа аказшыала иеиэкаау иоригиналу асахыаркыратэ оымта аццара: дасакала иаххэозар – астилизация. Аха ари астилизация аформазы мацара апоет ихы иаирхэо стилизациям. Ари абыза аметод арейаоы иоымта асахыаркыратэ лшарақэа харанакит, еицнахит, ахэаакэа артбааит, ахшыоцак «арцсабаратэра» (аиашацэкыа – асахыаркыратэ иаша) алшеит, игэылыртэааны «ицканы» аиэкаара арманшэалеит.

Автор афольклор асахыаркыратэ система инаваргыланы реиаоык иахасаб ала ихы иаирхэоит, хымцада, апрофессионалтэ казара алшарақэагы: аритмика-интонациатэ аихша-еихшара, ажэеи синраала аформеи ацаки ртибагара-рейкэыршэара, апоетика аганахы ала ажэеи синраала асиужет аиэкаара уб. иц. Ажэлари рашэаэы икало ахтыс ашэахэао далахэзам, уи ашэаэы калашыа имазам, арака ашэахэао афакт аконстатация азиусит. Ашэа аемоциатэ цакы аарцшраэы ацхырара ду канацоит амелодия. Уи афольклортэ постика иачыдароуп. Жэлари рашэаэы ашэеи (амелодия) ажэеи реицзаара иеиоымсрыда атыц амазар, апоет ибалладаэы ари аемоция ганахыала, ас ххэар калозар, аидара иацоу аритмикатэ интонациатэ шыақыгылашыоуп. Б. Шынкэба ибалладаэы автор исубъективтэ хэшыара атыц ааннакылоит, уи иузакэымтхо хэтаны иацуп аоымта.

Насгыы, иазгэататэоуп апоет ирейара даеа казшыа чыдакгыы. Автор ибалладақэа рконтексткэа реы реацыцтэ хэамта асахыаркыратэ цхыраагзақэа рцакы ипсахусит, урт апоет иоымта аидеия иашыапшэалоу, ахшыошыштыра аадырцшыртэ иеицеикусит. Апоет ибаллада «Ашэацхэао аэы ихы иаирхэо аспикатэ параллелизм, «Ацалакыа дыкэтэаны акэыткэа ицхызон», ажэлари риумортэ хызыртэраэы автор дырхыччоит абзамыкэқэа, згэацэа жэпоу, игэнымоу ауаа. Арака иказам ақэзбара, ара атыц змоу бао злам, абас ххэар калозар – ахыччароуп. Ашэкэыоо иажэақэа рыла иаххэозар, ари «иашоу хыччарам».

Баграт Шынкэба ибалладаэы ари афольклортэ сахыаркыратэ цхыраагза ианахэсит иоымта аконтекст иашыапшэалоу даеа цакык, ишптнахит зынзаск ашэаэы иказам даеа функцияк, даеа цштэык. Ашэаэы иахцыло аперсонаж ихаесахыа изоыдоу аччара акэзар иахзаанаго,

абалладағы уи ацымхэрас ақэзбароуп атың змоу. Ахьзыртэрағы иа-агоу аперсонаж, ус змамкэа, апалакыа иқэтэаны акэыткэа зыцхьазоз ихаесахыа хқышпэ ачча ықэнарххуазар, абалладағы иахцыло агэак-ра иантагылаз, даеа тагылазаашыак атың анамаз аамтазы, абзамыкэ икаицаз казпаз, амшгао икынза зхы лазыркэыз ахаца ихаесахыа даеа казшыак шыгнахит, ацхьаоҕыы аччара иацэыхароу даеа хышпрақэак изаанагеит.

Б. Шынкэба ирэйаратэ моағы, ишаабаз сицш, абаллада ажанр ичыдоу атың ааннакылоит.

Апост ибалладакэа ахьсизикыз ирылаимцазсит ажэсинраала-кэа иргэылаиргылаз исымта «Абнатэ баллада». Уи сиужетлагыы, сиқаашыалагыы абаллада ажанр иацанакуеит, хэарада. Ари асымта иамоуп адиалог аформа. Абаллада аперсонаж шарцазык азы абна дныцалт, уака иибо ассиркэа, аршанхагакэа ртэы ситахэо иеынеихеит. Асацэ хэарақэа сибархэмаруеит, ран нырцэ ишыны ишытоуп.

Уаха иибазеи ссирс? Цьдук си-цшатлакэи зегыы зыцшыз, х-оык ахацэа ацкара иасуп, амахэқэа гэыргэоит: «//Аихацсыхэ бжыы ба-шаз цыыршыон, // Ацларкэыкэ нас-насуаз цыыршыон».

Ацлақэа, ацша иасуаз рыбгыы кыдхэаны иагон. Анаатэ ирыжэлаз ауаоы ихароушэа ирыцхьазоит.

Ацыхэтэантэи азцаара:

– Ргэала рхэазар ус имзакэа,
Гэыжыжыагакгыы рамхэазакэа?..

Абас атак каицоит алира-спикатэ оымта афырхаца:

– Усгыы схэеит, сырзеилыргазар:
«Ицегь сыцхарын сымразар,
Шэхызжэартэ сасымызт сыцпазар,
Сыблақэа хьчаоыс ишэымаз,
Шэыцсы сымажэда, сацшэымаз!»

Ари асымтағы ацхьао ибартэ икоуп, абаллада иара ажанр ацка-рақэа ишыртагзоу. Уи аныцшуеит асымта аформи, аиеқаашыеи, ар-тэашыеи. Ара икоуп алира-спикатэ казшыа, апстазаарағы атың заур

ауа, аха зыгэра агара удаоу, ахтысқэеи афактқэеи. Афольклор ак-азшыақэагыы мацымкэа ианышшуеит (аперсонификация, – ациаакэа зыцсы тоу реицш рхасахыақэа рацпара, асахьаркыратэ цхыраагза-кэа) апост агуманизм иаша ацэа зыкэницаз ари абаллада.

Б. Шынкэба чыдала дазыкоуп абаллада ажанр. Убри азы акэхоит апост Апсны жэлар Рцыынцтэылатэ сибашыра аносилга, иаакэырц-цакны иоит даеа балладакгыы. Уи хьзыс иеитеит «Зыцсадгыыл зхы акэызпаз – иқэзам цера» (Асатэ баллада).

Мацк иадамзаргыы ари абаллада иахгэаланаршэоит апост сицыр-дыруа иажэсинраала «Ацшалас». Убри иажэсинраалағы иахцыло аформулақэеи, амотивкэеи, агэаанагарақэеи ахархэара роуит апо-ст ибалладағы. Ажэсинраалағы афырхаца ацшалас дахэоит ихабар итаацэа ркынза анагаразы (исибашыра, итахара-итахашыа атэы). Абалладағы аб ицкэынцэа айбашыра амца иалазыз, итахаз, рыбао соуазар хэа гэыцтрак иманы реибашыра моа данылеит:

«Ахоыкгыы штахаз ран илашэымхэан,
Хай, уара азэкгыы усзынхаз цысымшыази!
Цкэын кадыць, уашыцэа урышытамлар умуит,
Сынтэа акэымзи ухэы анаиньшэпэшылаз...»

Аб дцэацэы-цэацэуа игэылацэа ирсихэоит:

Иац ашыбжышыштахь дтахеит хэа ауп исашэхэаз,
Ибао сауанда, дыбзоушэагыы збарын.

Аб дгэыгуеит ица аицбы ицсы тазар хэа:

– Дад, айбашырағы иага руахк калоит:
Дыкам, дтахеит хэа итахнэа сибарцэыуан,
Иарах дпапашькны ақэылао дыпхьеицон,
Сыцкэын ицсы штоу синиаргыы камлои? –
Гэыцтрак былы-былуа игэаца интацхсит.
Ионы дзымтэеит, амэа дныкэлеит Никэала.»

Аб амэа дахыкэуеи айбашыра иахылеианааз асаастақэа днарылагыле-ит. Ила иабоит абас сицш асахыақэа:

«Еилыблаауп, ицыххаауп аонкәа,
Ихыршыааз ацлакәа кәакәан силажбул,
Алға хәашь халоит, абылфәы җацоуп,
Амоакәа такәа-тацоуп, ржышпәакәа тыжәжәоуп.

Уи инакәырццакны иахаусит хаца бжык:

Ари хәык ичкәынцәа реихабы ибжәоуп:
– Изакәызеи, саб, лахьейцыхрак умам,
Учкәынцәа хзы акәзар, уацпәымшәан, хайбгоуп!
Саб, ура уакәын ажәаны изхәалоз:
«Зыцсадгьыл зхы акәызцаз – икәзам апсра!»

Аца аихабы дтахсит Гәымста ахыкәан, иара убри җахыс дгылоуп абрака деикәных ицсадгьыл ахьчаразы.

Ица аихабы уа дааныжны имға дныкәлоит аб Никәала, сгырт ичкәынцәа ирлахьынцахаз силикааразы.

Аб Акәа данналагыла, ситах акао-акаоҗәа хацабжык иахаит, цкәа дзырәызар, изхамцартә агәыбжъанытә ибжы ауп иахауа: ица аихабы иихәаз ажәакәа ситахәо, агәыбжъанытә җааитусит.

«Амцабз иагәыларкит хзыкәтәаз атанк,
Атыпха хмазсит, хайлаблит зегьы.
Җаит, амарца, шәнеибац, ацсуаа рычкәынцәа!
Ацсны азыхәа ашәа казтәаз, ацсуаа рычкәынцәа!
Җтанк акгы амыхьзсит, хатә шәала иахзрыжәит,
Җарт иакәтәаз хакәзар, хазынтәык хайбгоуп!
Җтыц алхуп, назаза уака хаанхоит!

Инымтәо аибашьра знысыз амға дныкәлсит аб игәы дынтахәыцуа.

Уи амға дшыкәыз Кәыдры дырсны Очамчыра дназсит. Дпоит Игрыка ицо амға даныланы. Иибац ауп икоу.

Ус аб иахаусит даса бжыкгы җацаза. Уи ицеицбы игәытшәаагоу ибжәоуп:

Изакәызеи, саб лахьейцыхрак умам,
Учкәынцәа хакәзар, хәхыкгы хайбгоуп!

Аца иацбы Игры ацшахәасы дтахсит. Ага ибомба иваткәаңыз дацкьсит...

Иахаусит аб ситах ица аицбы ибжы:

Стахаз цумшәан, сгылоуп спәакь агәта кны,
Гәашәан садырсызпәа, саанхсит абрака,
Гәагшакә ихәжәло изсиггом шәаҗак!

Зцацәа тахаз аб ихәоит:

– Чкәын кадыць, ускак улшоит хәа сыкамызт,
Сынтәа акәымзи ухәы анаиньшәшәалаз...
Дадраа, сычкәынцәа, схалапәкьа схынхәрым,
Аибашьра ицәазар, шәмаалои нас аоныка?
Шәангы дрыцхауп, агәырға дашәмырган!

Ичкәынцәа атакс абас рхәоит:

– Җаб, ус ахьцоухәо! Җацәхьапуам хтоуба,
«Шәахьгылац шәгылаз, шәаҗакгы шәситамцын!»
Җарт хзыхәа закәануп Җацсадгьыл адца!

Зычкәынцәа збаз аб дгъежны амға дыкәлсит аоныка. Ари ситәоу иарбану ауаоытәыҗәса изы, цейла сикәатәы иказ ахаца ицәаншәап ызит. Аха уи ичкәынцәа мцзсит, зегь реиха дара рзы ихадаз, адәы иззыкәыз Рыуаореи Рыцсадгьыли рыхьчсит, уи алаггы сикәдырхсит дара урт!..

Апоет трагедияла итәу ибаллада хиркәшоит гәыцрала, цейцш лашак ххышчуа ацәахәакәа рыла:

Хаца дызкәымшәац икоузеи? Никәала,
Ичкәынцәа ибсит, иахаит, дааусит ихала.
Ахақәитра мра ахалашоит Ацсны.
Зыцсадгьыл зхы акәызцаз – икәзам апсра!
Дара аишыцәа-фырхацәа гылоуп сикәных,
«Еынлаггы уахынлаггы Рыцсадгьыл рыхьчоит!»

Арака хазлацөажөаз абымта казшыала абаллада ажанр ипацана-куа ашыақыргөгөара мариоуп. Автор уи иадигалаз асахьаркыратө цыраагзақөеи асиужеткөеи, аиекаашьеи абаллада адунеи ахь хна-нагоит. Арака икоуп иара ажанр иатөышьтөроу аказшыа хадақөа зегьы. Уи анаосан, абалладасы ахархөара аиуит ацсуа жөлар реацыцтө хөамтақөа рахьтө иаагоу аформулақөа, атропқөа, амилат казшыа зныцшуа азхөыцрақөа рдунейгы.

Абаллада ахы «Зыцсадгьыл зхы ақөызцаз – иқөзам апсра» жөацкоуп, афольклор цөа акөнуп, аха анаосангы иханахөо кыр апанакусит ацсуа идунейхөацшышыа аарцшра аганахь алагьы.

Ан лыхзызаара: «Ахөыкгы штахаз ран илашөымхөан», иахөогы амилат иачыдоу аказшыақөа иреиуоуп. Ажөлар реацыцтө хөамтақөа, чыдала атоурьхтө-фырхапаратө ашөақөеи ахөамтақөеи реы иахцыло аидеиақөа рыкөсыртуеит абалладасы иахцыло ажөақөеи ахөоукөеи ридеиатө хырхартақөа: «Изакөызсеи, саб, лахьейцыхрак умам, учкөынцөа хзы акөзар, уахцөымшөан, хайбгоуп!» Мамзаргы, хьызла итахаз афырхаца иажөақөа: «Сызгаша ахы ахьсықөшөаз Гөымста ахыкөан ауп, исеихсызгы дзымцеит, дастеит азы». Ма иа-ахгап атоурьхтө-фырхапаратө ашөақөа ркынтө иаауа, аха иахьагы афырхацара иазку ашөкөкөа реы иахцыло ацөахөақөа: «Хайт, амарца, шөнеибац, ацсуаа рычкөынцөа, ашыа казтөаз, ацсуаа рычкөынцөа!»

Ажөак ала иаххөозар, апоет ду иказара иабзоураны, жөлар реацыцтө хөамтақөа рсахьаркыратө лшареи иара икыбаө амчхареи реилазөара иабзоураны ацхьаөцөа ихауит асахьаркыратө өымта нагза, абаллада шыахө. Ажөлар рфырхапаратө ашөақөа реы иаарцшу афырхацөа: Пшькьае-ица Манча, Шарьтхөа-ица Мсоуст, Абагь-ица Цара, Акшба Гьаргь убас егыртгы ирыцлеит хьызла-цшала зыцсадгьыл зхы ақөызцаз, зыжөлар зыхьчаз хөеишыцөа ақөрахьымзақөа. Урт наунагза иаанхоит изхьлцыз рыжөлар ргөалашөараөы цсра-зра рыкөымкөа.

Уи анаосан, ацсуаа рыказаара чыдарақөа сидызкыло рацсуара излаханахөо ала, хьымзгыда, хьызла итахаз ауаөы дызөыдоуп, хьымзг имам, ажөлар ражөеи рашөеи дрыцсоуп, сихаракгы зыжөлар рыхьзи рыхьымзгци зыхьчаз, насгы зхы ақөызцаз ахаца. Ажөлар кыр зцазкуа рыцстазааратө философия зырцабыргуа ажөақөа: «Уи дымцзе-

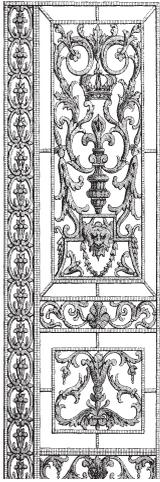
ит, уи идунеи ицсахит», абас еицш икоу ахацөа роуп изызку. Абарт рөызцөа ауаа зөыдақөа ажөлар ианырхьлцуа ауп ацстазаара агьама анамоу, асиареи аизхарей ахра аныруа жөлар рыцстазаараөы. Абри ахшыөцак ауп цөахөа кацшыны иагөылгоу Б. Шьынкөба ибаллада шыахө. «Зыцсадгьыл зхы ақөызцаз – иқөзам апсра».

Б. Шьынкөба иреиаратө цышөаөы ажөлар реацыцтө реиамтақөа рсахьаркыратө лшарақөа ас еицш ихы иахьаирхөо атыцкөеи амоменткөеи рацөаны иахцылоит. Уи бзианы иахбартоуп хазлацөажөаз абалладақөа регы.

Ари афакт өашьарада ишыақөнартөгөоит ажөа азказа ду иреиара аформатө лцшөақөа иахагьы ишыхаранакыз, ипоезия аидеиатө хөа-ақөа шартбааз, ишарцаулаз ажөлар реацыцтө реиамта алшарақөа.

АЕПОС

АХРА ИАҘАХАЗ

1964 шыкәсазы Баграт Шынкәба икыпчхит идратә ҕымта «Ахра иаҘахаз». Апоет, хыхь хзыпчәажә-аз инейпыху иҕымтақәа реишш (ибалладақәа, хзыпчәажәараны икоу ахәычкәа ирызку иажәсинраалақәа, ипосмақәа), ари адрамагы асиужет аагоуп еицырдыруа аҗсуа жәлар рхәамта «Ахра ашәа» акнытә. Ара иазгәататәу: апоет иҕымтақәа зегы рҗы еишш, афольклортә сахьаркыратә цыраагзақәси асиужети апоет иапцамтаҗы ишьтырхит аформа җыци, аҗаки, ахырхарҗеи. Ашәаҗы атыц змоу аидеиа хада автор иртбааит, ажанр иашьашәаланы акаҗара илиршеит. Ауаатәыҗоса пату еикәырҗароуп, еихаҗгылароуп, еибачхароуп, аилибакаара рымазароуп, еихзызааны ауаҗара аадырҗшыроуп. Абас еишш икоу, ауаатәыҗоса ирзеишзар зыхәтоу ауаҗара казшьа анырҗәызлак, реилибакаара анхысхалак, аҗхастә, атрагедиа ахылҗеиаауеит. Абри ахшыҗоҗак ауп ажәлар рашәа идеиа хадас иамоу. Уи аидеиа ауп апоет идрамаҗы ихадоу атыц аанызкылогы.

Ани, уи лпацәа Кансоуи Шьансоуи (ашәаҗы конкретла урт рыхьзкәа хәазам) реизыказашьақәа, ажанр алшарақәа ихы иархәаны, апоет ихараку атрагедиа акынза иҗеиҗоит аҕымта. Ари адратә ҕымта шьахәла ианышшит апоет аҗсуа жәлар рҗасқәси хыпчхазара раҗәала еибарку рҗабзи, рлҗеишәси, рыхныкәгашьеи интқааны ишидыруа. Уи иреиара аҗышәси, иказарси рылшарақәа артбааит, ихәаакәнаҗеит.

Б. Шынкәба идратә ҕымта, хыхь ишаххәаз еишш, «Ахра иаҘахаз» шьатас, хыпчырҗас иамоуп жәлар рашәа «Ахра ашәа». Уи моашьарада, аха рыпчарас икалаз, иахьа уажәраанза еикәханы икоу ари ашәа, ладагы җадагы ирхәо амелодиа маҗара ауп. Инагзоу ашәа атекст (ажәақәа) нымхазеит. Икьаҗу атекст ануп Б. Шынкәба иезигаз, иеикәиршәаз 1959 шыкәсазы итыпыз ашәкәы «Аҗсуа жәлар рпоезиа». Иаахгап иара шеибгоу:

Уа, ура хәаша, ахраҗ уҗар, улаҗкьа уҗап,
Уа, уҗкәын заҗы җа-блакьан аҗьма дрыпчысҗап,

Исыбаргәузеи, иара еитамхәа!
Уа, убра улаҗкьар, упчәыс пшза дсырлагалап, исыбаргәузеи
Убас шаанза ахра иаҘахаз иашьа диргәатҗеиуан,
Албаашаразы ахра иашьа даҗеигеит,
Ибаргәузеи, ахахаи, гәыргьа, уа.

Еицырдыруа ари жәлар рашәа ду, хымҗада шьатас иаиуит апоет идратә ҕымта. Б. Шынкәба, ипәҕык иахасаб алагы ибзианы идыруан ари ашәа, иара иазку ахәамтақәагы.

Адрама аиҗкаашьа злакоу ала, апоет ихы иаирхәаз инейпыху апрозатә хәамта акәхоит.

Иаахгап, сара Кәтол акытән (Тәумышь ахабла) 1970 шыкәсазы ажәабжьхәаҗ, 67 шыкәса зхыпҗуаз Уарлам Ақәтарба иҗы ианысҗаз атекст: «Икан ҕыпья аишьцәа. Ишаанагара инхон-инҗуан. Аихабы дҗааҗәаран, аицбы макьана ус дыкан, уахама, атааҗәара даламлаҗызт.

Абарт енак реааибыртан, иҗеит шәарьҗара, ашьхака. Ашьха ианыз кыҗак еиуазар акәхарын урт. Даара иныкәеит, аха егь рымпчхьамшәеит. Умбо икалаша. Аихаб инахараны бгабк ашьха иаҗеибааит. Ддәыкәлеит, аха иҗәыхәлошәа аниба, ишьтахька ддәыкәлеит, кыр дааскьеит, аха иҗәыхәлеит. Ажәак ала, аҗакьа даҗахеит. Ари ибоит иашьа, аха икаиҗои. Нас ус избеит, игәы пызжәаша ак сызхәар, дысмырҗәар, деикәхар здыруада, каиҗан, иашьа иаҗәажәара далаҗеит. Аха иеихәозси, уи ауп иухәара. Даалаган, иашьа иаҗәажәара хҗеикит.

– Уара, – ихәеит, – ахра уалкьар упчхьааса уҗап, унаганы анышә унаҗап. Упчәыс са дысзынхап, пчәысс дызгап, ухәычкәа мапҗуәас икасҗап, аҗьма ирыпчысҗап...

Абас маҗара, иабалак шихәоз иашьа дмырҗәакәа иршеит. Ашара анааи, иашьагы ииулак аҗакьа даҗысит, дылбааит. Аиашьа еихабы игәы еикәычҗоит, мамеикәара иҗатәоуп. Аицбы дгәыргьаҗәа иашьа иаҗхьа днагылан, аоныка иҗоит шьҗа. Ишааиуаз аҗа хзыз азиас инеҗеиҗылт. Аиашьа еицбы аҗа агәҗаны днеиуаны еишш, ишьтахь игылаз аихабы ишәакь ааихихын, аҗыкь хәа иашьа дисеихст. Ажәак ала дишьит, азы деиҗеит ибаҗгы уаҗы изымпшаауа.

Ари ихала аоны дааит. Иан диаҗпааит, уашьа дабакоу хәа. Азнык азы исыздыруам, ихәан, мап икит. Аха таха анилымтаза икалаз зегы иан иаахтны илсеихәеит.

– Ааит, ура абзамыкэ, уашьа унапала дышпоушы, уцэар ахра уагоит хэа дшэаны ашара уахыгзеит, абри шпаузеилымкааи. Усымбан, сыла уацырц, хэа дыхэхэсит. Ари икалаз зегьы ихаёсы ианейдикыла, азалымдара баапц шыкаипаз анеиликаа акэхап, ашырхэа иёснейхан иашьа дахышпыыз днесин апыкь хэа ихы инагэбидицан, азы иеситсит.

Абри ажэабжь санхэычыз саб ихэоны саҳахьсит. Иара абни «Ахра ашэа» хэа ирхэогьы зхылфеааз абри игэытшыаагахаз ахтыс, аишыцэа ртахароуп». ³¹

Ишаабо сицш, ари ахэамта хыхь иаахгаз атекст ацкыс сиужетла иаха инагза-аагзоуп. Ахтыс ахэамтаёсы икоугьы нткаа-ааткаауп, сиужетла инагзоуп.

Б. Шынкэба дышхэычыз жэлар рашэакэси рхэамтақэси дрылазан, арака ихы иаирхэаз ахэамтагьы, ашэагьы, хымпада кырынтэ иаҳахьан. Жэлар реапыцтэ хэамтақэси рашэакэси кыршыкэса ианызцои итызцауеи азэ иаҳасаб алагьы урт инткааны ишидыруз, казак иаҳасаб алагьы ихы ишаирхэаз аныцшит хзыхцэажэо адраматэ оымта.

Апоет иоымта апицеит жанрла идраманы, иагьахьзицеит адраматэ поема хэа. Ишаабо сицш, апоет жэлар рашэа ажанр даеа жанрк ахь ииегеит. Адрамаёсы икоуп ахаёсахьақэа: ан, аишыцэа Кансоуи (аиҳабы), Шьансоуи (аицбы), Нара, – Кансоу ицхэыс, оыцья ачкэынцэа хэыцқэа – Кансоу ицацэа. Хаёсахьақэак раҳасаб ала апоет рыцсы теицеит ашьхақэа, ажэоан, апстэқэа. Урт персонажқэак раҳасабала иоымтаёсы атыц рзалихуеит. Иаахгап зныкымкэа апоет идрамаёсы «ирцэажэаз» ашьхақэа рашэа:

Ашьхақэа шьхахомызт,
Имоаскьар абас!
Амра цха рхацхомызт,
Иамоаскьар абас!
Ашьха роашкэа гьызар,
Оадантэ цака ицоит.
Ауао игэы гьызар,
Цакантэи дхэыннагоит!

Ашьхақэа ари анырхэо Кансоу дарыхьтшыуа ацакья данасаха

ашьтахь ауп. Шьансоу иахьынзаилшоз иашьа игэы аргэғэара даёуп, аха иашьа дшэартахазсит.

Нас, ашьхақэа рашэа гоит сицах:

Ашьхақэа оадароуп,
Рхалара мариам!
Ахра-кнаха гэаоароуп,
Нас, агэагьра злам
Арахь иитахузеи?
Даматэам иара.
Гэымшэа ибаргэузеи,
Имоа гоуп хара.

Шьансоу ибоит иашьа цхыраара шизимто. Кансоугьы ипеицшцэагы данышэоит, иашьа сицбы ахрахь иоеира итахым, дтахар хэа дшэоит. Абас сицш адраматэ тагылазаашьа аныкалоуп Шьансоу ацыхэтэаны иашьа игэы цжэаны иеиқэырхара исаназик.

Аашаанза иашьа сиҳаб изы игэыцжэагаз шихэоз иааиршеит. Аиҳабгьы алацш-еацшы аниоу ахра даёыст.

Адрамаёсы инартбааны иаарцшуп Кансоу ихэыцқэа реихэмарра, зхала ихынхэыз Нара лхацеи ларси рдиалог; иани иарси реицэажэара.

Ажэлар рхэамтаёсы сицш акэымкэа адрамаёсы Кансоу иашьа дигэтасны атыша деитсит.

Уажэпшья сабацои, сдуinei лашьцеит,
Ацыхэтэантэица сгэыцра хэашеит!
Дыроегь сашьа изы псыхэа сымам,
Ега изызухьазаргьы, хаишыцэоуп.
Сышцакаижьри? Нас ианатахха
Ихы деигзом, сеиқэирхоит оацхья...

Зашьа сицбы ишыра амоа ақэлара зезызыкыз аиашьа сиҳабы Кансоу ихэоит:

Убжьы зумыргозеи, мшэан, о, Шьансоу!
Слахэит абаапсы, снейуеит уаспыл!

Иажэакэа рышьтахь атышахь дыцоит. Ихтарца ихшэаны арахь иа-анхоит.

Иара убас атрагизм аозара акынза инагоуп лца аихабы изы ихэоу ан лажэакэагы:

Адунси ахлымзаах азынижыт:
«Газарала зашыа гэакыа дызшыыз!»
...Шэшыкэса царгы,
Уи ажэабжь ыцымхозар, иажэышам,
Ркэыдагас цьюкы рзы ирхэалоит...
Аха уи дзышаз, дзаазамтоу, иан,
Илзырхэарызеи? Ишцальцсыхэоу?

Икалаз ахлымзаах асеилылкаа ан лца диқэымчны иалхэоит:

Нак усымбан, сматацэа злакым...
Уашыа бзиахэ, газала душыт.
Уи ауао угэы еибаркны,
Ахра уаҕеит! Уаха усымбан!

Арт реицэажэара ашытахь Кансоу ихыыз агэнымыора асеиликаа (ашыақэеи иареи реицэажэара ашытахь), иашыа атыша дахьейтаз днесин, иаргы атыша исситоит. Игэытшыаагоуп, зхы атыц асы иаа-из Кансоу имоналог.

Апоет ари идрамоу ипоемаҕы ихы иаирхэоит егырт ажэлар реицэа хэамтақэа рахьтэ еиуеицшым ажанрқэа, амотивқэа. Нартаа ражэабжькэа ркны иаагоуп Шьансоу игэы ирешыцырц азы ихэаз ажэакэа: Сасрыкэа дзатэазымшыакэа, дымгакэа хызрацара ицаз иашыцэа агэакра ианақэшэа, дрыхьзаны еиқэирхсит.

Сасрыкэа днацшызар, шыахак агэаҕы,
Иашыцэа силагылан, хылцак нархоуцаратэы.
Ахьтацэҕа ирысыз, рымч зегь ашэан,
Рыцкэа сихагылом, хыхэашыак рымам,
Урт ржакыақэа ашыашыал канацан,
Ршыамхы илахысын асаара ишытасуеит.

– Ишэыхьзеи, сашыцэа, хайт, абаацсы! –
Ихэан, Сасрыкэа, днарыдыхылеит.

Нартаа: – Уда цсыхэа хамам, хаикэурхароуп, уагыхайгыуп, – рхэсит.

– Хай, ара сыкоуп, акы шэацэымшэан! – ихэсит, Сасрыкэа ахаца. асцэакэа иреихаз аҕса ааҕэйдцан, илаишытит.

Ижжаза ишлеиуаз жэоан лашарбага,
Иашыцэа рыгэтацэкыа инкахайт иара!
Зыцхахэ сихашэыыз, реы силго икалеит,
Рыблақэа ччит, рхасқэа лашеит.

Атэхақэа рцэа рыкэнуп аишыцэа ран зыцкэынцэа рымса зныхэо лажэакэа. Рацхыа дниасны, драцгыланы ахычмыцкэа цыцэцэаны ирыкэлыпсоит, илхэоит атэха:

Лацшыцэҕа мышытацэҕа,
Деилаблааит абрацэкыа!
Лахэа-цэыхэа таст
Лагра-цэыгра таст!..³²

Ара иахцылоит апсуаа рыбазара иатэу ашэарышара асазыкацара зныцшуа ариуалгы. Аишыцэа ирхэоит Ажэеицшыаа рашэа:

Арт еицныкэо еицымхаша,
Дади, дади, о-о-о.
Ашыа дуқэа злыцха хауша,
Дади, дади, о-о-о.
Хра цыцхыаза шэылацш хацуп
Дади, дади, о-о-о.
Цьма-ссазаргы цэа-цхыазара,
Рабажэаргы, рабажэ кагэа,
Храла имоасуеит ақэасабқэа,
Инарылкыаз ха иахқэашыуп,
Тыц-цыцхыаза атамха еиҕажыуп,
Дади, дади, о-о-о.

Атоурыхтә-фырхацаратә ашәақәа, ақәыларакәси ацсадгьыл ахьчареи ирызку ахыцша аныцшит ан лычкәынцәа антаха ашытахь илхәо, ауаз ажәа зсахдәар ауа, лажәа, икалахьоу ахтыс:

Сзеигәыргьо ыцща ацацәа сыман,
Урт дуқәамзи, абранза иөазон...
Аха ицсит рыхтырцақәа сызныжьны,
Иабацеи? Иахьымааша ауп иахьцаз!
Избанда, азә хәылщы-ецә иакәын,
Егьи – шарцы-ецәа иакәын.
Урт анибамырзалсит адуней.

Ан зажәра цәгьахаз лыелыргәгәоит, лесидылыкылоит, илгәалалыр-шәоит ииасхьоу хтыск:

Сара сан быжьык ацацәа лыман,
Раб днарылацан ишызынтәыкыз,
Еибашьра идәықәлеит. Ацсадгьыл шәартан,
Рабгьы даргьы, ааык ахацәа,
Еибганы изыхнымхәит, итахсит!
Асакаса сыхык-ситыкны
Аптаә иааган ианаадыргыла,
Сан днаскьан, даарылагылт рыгәта,
Ак змыхьыз иеицш дцәыуомызт...
Ихәы маацыт лычкәын еицбза,
Дхьахәхәа, даақәтәарызшәа, уа дахьышьтаз
Анылба илзымычхазт, лылабжышқәа
Лзамәа инахьыжжит. Егьырт аиҳабацәа
Днарыхәацшын: «Ари асаби хәыч
Дышәзымыхьчеит, шәтаҳара зыцсоузеи,
Шәхацәазамзаан шәарт!»

Абасгьы налхәан, лычкәын еицбы ихәамц налгәыдлыхәхәалсит. Ари игәықәаагоу трагедиоуп, зызҳара апстазара иаламцшыцыз, асазага, иижәша азыхь ахы ыцнамхыцыт, ицстазара ґахцәсит. Аха ари ахтыс хьанта ариашашьа амоуп – ацсадгьыл ахьзи ахьымзги, аиқәырхарей, ахьчарей иатәуи: уи аиқәырҳара зхы ақәызцаз ахацәа

рылша хьзы амоуп, урт жәлар рашәәс наунагза иаанхоит ифырхацәаны, ихьзырхәаганы. Аха ан зычкәынцәа хара амхәыцра иахькьаны зыцсынцры кьаґхаз ирыцсыхәоузеи? Иаахдган уи дшазыкоу зныцшуа ацәахәақәа:

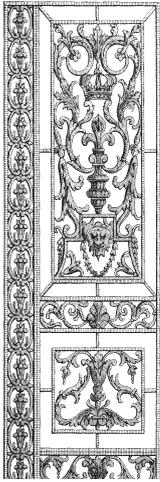
«Уигь агәырәа лыман, саргьы исымоуп,
Лара илыцәтахсит ааык ахацәа,
Сара – ыцща. Аха сара сгәырәа
Лашәуи, илашыцоуп, тышоуп ца змам!»

Аха арака ан зажәра цәгьахаз лыцстазаара зынза измырхәашьыша гәыцрак лымоуп:

Сишь, сишь! Мез ибжы саҳаит хәа сыкоуп,
«Нанду» хәа иґытуа исышьтамкәа икам!
Арахь мәа ыказам, нан, арахь тышоуп,
Уахь шәыказ, нан, уахь снейуеит сара.

Зыцсадгьыл зхы ақәызцаз рыцсра атрагедиа ахылым-ґиаа-зеит, избанзар урт ртахара ацымхәрас, рыжәлари рыцсадгьыли еиқәдырхейт. Атрагедиа ду ахьыкоу Кансоуи Шьансоуи ртахашьәсоуп, атрагедиацәкьа, хара амхәыцра иахылыцыз арыцҳара ду. Аха ацстазаара иага алашыцара ахацаргьы, зегь дара роуп, азыхь шыцхәраауа еицш, цьара лашак, цьара гәыцрак ауп есқьынгьы. Уи казара дула аарцшра илиршеит Б. Шьынқәба идрама анцәамта асценала. Икоуп апстазара сихазҳаша аматацәа, дыкоуп ран, дыкоуп хкы рацәала еиларсу ацстазаара згәыцагзаны, изманы иааиуа ахацамцхәыс кәыґа ду-Анду.

Ацхьаә агәра игоит андуи ани рґеицәа ацстазаара иацшәымацәаны раазара шрылшо. Уи ауп ирхәоугьы анду лажәақәа: «Арахь мәа ыказам, нан, арахь тышоуп. Уахь шәыказ, нан, уахь снейуеит сара!» Уахь – инаунагзоу, нцәара зқәым ацстазаара амәахь! Абри ауп апоет хьызхьаирцшуа, иоымта шьахә «Ахра иаґахаз» идеиа хадасгьы иагәылоу.

Асажәатәи ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рзы Б. Шьынкәба жәашықәса аус адиулон иажәсинраалоу ироман «Ахра ашәа».

Абри абымта далацәажәо, апсуа литературатцаао, Баграт Шьынкәба иреиамта чыдала атцаараеы зыхәтаа дуу Вл. Ацнариа иоусит:

«...Абхазская устно-поэтическая поэзия, давшая в свое время такой сильный толчок зарождающейся молодой литературе не перестает влиять и на творчество современных абхазских поэтов. Но, если зачинатели абхазской литературы Д. Гулиа и И. Когониа не могли еще полностью освободиться от прямого влияния устно-поэтических трагедий, и

часто не шли дальше из литературной стилизации, то Б. Шинкуба, как представитель больше возросшей культуры, стоит на новой эстетической точке, и подходит к устному творчеству родного народа со сложившемся общественно-историческим мировоззрением, которое позволяет ему на основе народного сказания создать новую поэтическую концепцию, совершенно новое, не похожее ни на один из устных вариантов, художественное произведение со своим сюжетом, композицией и поэтической техникой»³³.

Ара ишаабо сицш, Б. Шьынкәба иоымта гәыцәс иаиуз ажәлар рашәахәара иацсахаз афырхаца, анхаоычкәын Кьахь Хәцъарат ихаәсахьа, ицстазаара ахтыс моа акәхоит. Ажәлар ртоурыхтә-фырхацаратә ашәакәа иреиаратә ицамтақәа рахасаб ала итышәын-тәалахьаз инагза-аагзаз ажәлар репикатә ашәакәа ракәзар, Кьахь Хәцъарат изку ашәа ихьшәоу амта излапанакыз ала, даса казшықә-әакгы шьтнахит. Дызлиааз аамта атагылазаашьа аказшықәа ари ашәа афырхаца инырит. Аамтала заа жәлар иапырцаз афырхацәа (Пшькьае-ица Манча, Шарыгхәа-ица Мсоуст, Ацыр-ица Данакаи, Инацха Кьагәа уб. иц.) рхықәкы, рус хада – жәлари рыцсадгылыи рыхьчара акәын изыкыз. Урт рықәцара хықәкы хадас иамаз акәы-лаоцәа раанкылара, рыцхьацара, рыхьчара акәын. Кьахь Хәцъарат изку ашәаеы арт ахтысқәа рцымхәрас икоу асоциалтә мотив ауп. Уи ауп ари ашәа ацакы хада еидызкыло, ашәаеы атыц змоу ахтысқәа-гы паццәыс ирымоу.

Апост ари аоымтаеы ажәлар реацыцтә хәамта иацнацаз Кьахь Хәцъарат ихаәсахьа фырхаца хадас дыкоуп. Аха алитературатә ицамтацәкьа аццараеы жәлар реацыцтә, рсахьаркыратә лшарақәа инарываргыланы ахархәара аиуит иара иатәу асахьаркыратә лите- ратура аказшықәаггы. Уимоу, урт ирымоуп апыжәара (асиужет, афабула, ахаәсахьакәа ртазра-раццара алитературатә сахьаркыратә цхыраагзақәа уб. иц.).

Б. Шьынкәба ари ацамта аоразы кыр ацабаа ихы иаирбейт, ио- ымта афырхаца хада дызлыиааз аамта тоурыхла атцааразы. XIX– ашәышықәса анцәамтәи XX-тәи ашәышықәса алагамтәи роуп автор иоымта аамтала иацанакуа. Ускан Ацсны иааихьан, ршьа- пы рхәхьан акапиталисттә сизыказаашьақәа. Ацсуа патриархалтә истазаара ауаажәларратә сизыказаашьа еыцқәа аланагалахьан. Уи иахьлеиааусит аеыц еитанеиааирақәа. Абартқәа зегь азцхьагәата- ны ауп апост ари аепикатә ицамта ду, иажәсинраалоу ароман, аора нап заиркыз. Жәлар рашәа апост дхьанарцшит афырхаца дызлыиааз атоурыхтә аамтахь.

Хьых иаахгаз агәаанагара шықәнарғәғәоит апост ихаәсыз ашәы- шықәса 60-тәи ашықәсқәа рзы итыцыз иалкаау иоымтақәа реиз- га актәи атом иацнацаз ацхьажәа «Ашықәсқәа рышьята»: «Жәлар реацыцтә хәамтақәа анцо ақыта санрылаз акәын. 1948 шықәсазы, тагалан, Гәдоутә араион Отхара ақытан ҳакоуп Шь. Инал-ицеи са- реи. Хәитоуп сицырдыруа ацхьарцархәаоы Кастәи Арстаа. Хшәицә- ажәоз, абрака ицәырцит Кьахь Хәцъарат итызшәа, цабыргуп, уаа- нзаггы издыруан жәлар рфырхаца избәхәқәа, аха рацхьа абракоуп иахьейлыскааз Хәцъарат ихаану ауаа иахьаггы ишыкоу, иара апшә- ма хәзтазггы зныкымкәа дшибахьаз, Отхара ақытан акәын иара исахьышызыггы. Адыроасны хнаган иахирбейт Кьахь Хәцъарат да- хьыцәахьыз ахацгы.

Уи ауха Кастәи ионатаеы ауп рацхьаза апшәкәы иахьанысцаз Кьахь Хәцъарат иххәау жәлар рпоемәи афырхаца иан лмыгкәмәи. Абри ауха инаркны Ешыратәи анхаоы чкәын ихаәсахьа таха снамто иала- геит. Егьцәашьатәымзи нас: ауао ийбац баша нхаоы чкәынак, ана- панцарацәкьа ззымдыруаз, шәара камтақәа даеагылеит асоциалтә залымдара. Ицшаарц, насггы ихьчарц иакәикит ананамтәи агәаки рзин. 1905-1907 шықәсқәа рызтәи актәи аурыс революция анейлапу- аз акәын, Ешыратәи анхаоы чкәын иқәгыларақәа анымоацысуаз...

Апсны сицп афеодалтә цөынхақәа ахьыгәгәаз, акапитализм асиара иахкьоз арыцхарақәа, апарадара, ажәытә лашьцара, ашьоура, аха даса ганкахьалагы иадшылон актәи ареволюция ашәацшь ду... Ана-ара ицкьон асцыхәшә сицп знап амца ацыз, ргәакра ихьыпуаз. Урт ацыцхькәа руак ахьынкашәаз ицнаркьыз мцазар акәхап Кьахь Хацъарат икәгыларагы.

Абас нап асырkit абри атема удаә иалхны, Ешыратәи анхафы чкәын ихаесахьа агәта инаргыланы, амехак кыр инартбааны, иажә-синраалоу оымтак апцара. Иаарыцкьаны 10 шыкәса садхалейт аора. Хаз шәкәны итыцит «Ахра ашәа» 1965 шыкәсазы. Ирхәоит, ан илышпаз зегь рацкыс иаха ацъабаа здылбалаз дрейгьалшьоит хәа. Уи акәу, оымтақәа зегь рахьтә «Ахра ашәа» иаха ирылкаашәа сахәацшусит».³⁴

Ишаабо сицп, апоет инеицыху иоымта иазкны иихәаз атцаафы даара дзызелымхаша агәаанагарақәа изцәырнагоит. Автор иажәеинраалоу ироман хьахәа-цахәада хьцхьртә хадас иаиуз ажәлар ражәарашәа иапсахаз Кьахь Хацъарат изку ашәақәа ракәхсит.

Уимоу, иара Арстаа Кастеи ионы Грышья Аиба икнытә ианицаз ашәа егырт авариантқәа рааста инагза-аагзоуп. Апоет Кьахь Хацъарат ихтыс, ихаесахьа, иара ишазгәейтаз сицп, кыр шыкәса дазелымхан, игәы ицхон. Апоет Кьахь Хацъарат ихаесахьа, иуаора, ихтыс игәбылра икит, датәнатәит. Ира ишихәаз сицп, кыр аамтеи кыр цъабааит адитсит. Итицааит афырхаца дызтагылаз аамтеи атагылазаашьақәеи инткаа-ааткааны, убри анаосан нап аиркит инеицыху, ашьтахь ироманхаз аоымта ду «Ахра ашәа» апцара.

М. Лашәриа, Б. Шьынкәба ироман «Ахра ашәа» иазкны ииоыз инеицыху истатиа «Ахра ашәа» асы ихәоит: «Апоет Баграт Шьынкәба илшпейт абри аоымтасы апсуа жәлар знысхьоу аамта, ркультура, рцас, ржәытә тоурых азы иахьа уажәраанза ихәамыз, уаоы игәы иахәаша сахьаркыралла ажәа еыц ахәара, уао дзызхьыцша, ицаулоу ахаесахьақәа рцәыргара.

Ароман аоныцкәтәи мчыс, гәацшьс Хацъарат Кьахьба дамазаргы, цәеижьс, цашәс, гәыс апсуа жәлар зегьы амоуп. «Ахра ашәа» апсуа жәлар ирыххәау, зымехак тбаау, здакьақәа реы апсуа нхаоыжәлар, апсуа милат ааскьатәи сицп, наскьатәи ртоурыхгы цәыргоу, амилат цәа зхоу тоурыхтә оымтоуп.

Ароман «Ахра ашәа» атоурыхтә-фырхацаратә тематика иазку, драмара зуа социалтә романуп. Уи исахьаркны иааирцшусит хшәы-

шыкәса алагамтаз, сихарак 1905-1907 шш. рызтәи аурыс буржуазиятә революция анымсапысуаз аамтазы Апсны тагылазаашьа иамаз: анхаоыжәлри тауади-аамыстеи реизькызаашьа, ареакциеи адемократиеи реиғагылара. Ароман ахы инаркны ацыхәанза иаацә-ырцуа дарбанзаалакгы абри асоциалтә цстазаара дадхәалоуп»³⁵ – хәа азгәейтоит истатиаеы М. Лашәриа.

Уи иашоуп, аха усцәкьа иказма ускан? М. Лашәриа чыдала иазгәейтеит ароман афырхаца хада итыци ироли ароман зегьы асы. Диашоуп астатиа автор абас анихәо: «Аоымта актәи адакьа инаркны ацыхәтәантәи акынза дубоит ароман фырхаца хадас иамоу апсуа нхаоы Кьахьба Хацъарат. Уи иоуп автор шьасацыцхьаза илацп зху... Б. Шьынкәба ихы иаирхәоит зызбахә имоу афырхаца изку ажәлар рхәамта. Аха Кьахь Хацъарат – ари мифологиатә фырхаца-ам, апстазаараеы иказ, зыхтысы зыцсышьсеи иахьанзагы ауаа иргәа-лашәо Ешыратәи нхаоуп».

Аха уи анаосан М. Лашәриа иихәо агәаанагара: «Хацъарат фырхацас дызмоу абри аромангы – жәлар реацыцтә хәамта иалху реиамтазам. «Ахра ашәа» зегь рацхьазагы – автор ифантазия иазбаз, ибаохатәра иахнәтаз оымтоуп», – хәа ахәара мацк аиаша иацә-ыхаразар калап.

Ганкахьала, М. Лашәриа диашоуп, хәарада Б. Шьынкәба ироман аиндивидуалтә реиара иатәышьтәроу ицамта дууп, арака иахцыло атоурыхтә тагылазаашьсеи ахтыскәеи апсуа жәлар рыцстазаараеы атыц змаз факткәоуп, аха ажәлар рашәа иареиаз афырхацеи уи дызтагылаз аамтеи шынеибакәу афольклор адунеи иадхәалоуп, хьцхьртә хадас иаиуит апоет иоымта формалагы цакылаггы. Избанзар, Б. Шьынкәба дхызхьз жәлар ражәареиара игәанатаз афырхаца, апоет иажәақәа рыла иаххәозар иалнахьз, иацсаны иабаз («Иалнахьз далнахт, иапсам дабазом») исахьарку афольклортә хаесахьа ажәлар иапырцейт, ус анакәха, апоет «ибаохатәра иахнәтаз» ахаесахьа жәлар ражәареиара, ражәартәарагы иатәышьтәроуп. Уи ахаесахьа ихы иархәейт иара иитәу, иапицаз асахьаркыратә оымтаеы. Арака насыцла иеиқәшпейт жәлар ргениеи акыбао ду змаз апоет игәамчи, иреиаратә лшарей.

Уи адагы, ишазгәахтахьоу сицп апоет ари илитературатә оымтаеы ахархәара роуит ажәлар реацыцтә реиара апцашьсеи, артәашьсеи (асиужет, акомпозиция, апостика, асахьаркыратә цхьраа-

гзақәа: аспитет, аметафора, аиёырцшра, ашәа аказшьа чыдарақәа уб. иц.) рказшьақәагы. Аиашаз Б. Шьынкәба ироман «Ахра ашәа» аиндивидуалтә рсиара иахылцыз ҫымтоуп, аха извыстәым гәаанагароуп ари абымтаҫы ичыдоу, ган рацәала зхы аазырцшуа жәлар рашәа асахьаркыратә лшарақәагы шыкоу, уи абымтаҫы атыц ианнакыло шхатәроу автор ибымта ацпараҫы, арт зегьы рыхәтаа ду шыкоу автор ироман «абаҫи ацәси-жьи» рҫы. Хәара атахума, ишаххәаз сицш, Кьахьба Хәцъарат жәлар ртоурыхтә ашәа иатәу, иарҫииз фырхацоуп, хаҫсахьоуп, аха апоет иацпамтаҫгы фырхаца хада ра зуа хаҫсахьахейт. Б. Шьынкәба жәлар рашәа инатаз, иаликааз афырхаца исахьаркыратә асахьаркыратә литература, чыдала алитературатә роман ажанр апкарақәа дрықәныкәсит. Арака атыц амоуп, хархәара азууп, Мушьни Лашәриа ишихәаз сицш, автор ифантазиҫи аиндивидуал-рҫиаратә хьтхәааи рылшарақәагы. Хәарада, Кьахь Хәцъарат ихаҫсахьа Б. Шьынкәба ироман аҫы афольклор алшарақәа инарываргыланы ианыцшит асахьаркыратә литература аказшьа чыдақәагы. Уи ахаҫсахьа ажәлар рашәа иарҫииз шакәугьы, автор ибымтаҫы ишьтнахит алитература иатәу аказшьақәагы, апоет ифырхаца идеиала, цакыла далаирхәит дызтагылаз атоурыхтә аамта иатәыз асоциал-политикатә цстазаарагы.

А. Гогәуа, Б. Шьынкәба ибымта ду иазкны ажурнал «Алашара» №1, 1967 шықәсазы ианицаз истатиаҫы иоуҫит: «Ари апоема ала, автор хтоурых «иахьахьуаз» цъара инапы ақейкит, иааирцшит ацсы ахацаны, литературатә тынханы ажәлар ириҫейт... Кьахь Хәцъарат икәгылара, зегьынцъара иахьахьыргаз, ихьз-ицша лакәцас ситархәо иахьыкалаз аҫы аамта иабзоуроу рацәоуп».

Тоурыхла уахәацшуазар А. Гогәуа иихәо иашоуп: «Кьахь Хәцъарат... ускантәи анхаҫыжәлар рацхьа игьлаз рҫейцәа дрылукаартә дыкан... цара змамкәа жәлар «руниверситет» иалгахьаз, ацсуа ламыси, ацсуа жәлар рказшьа ссиркәеи... зда-зшьа иалаз, изыцстазаара арцысын. Убри акынтә ауп уи икны изаацшыз ашәақь агәыцә икылагылахьаз ахьзацә сицш, дызтнаркьаз ажәлар ргәаҫы ашьтыцра иаҫыз агәамч, агәыцра, ахькәкы ҫыц. Уи ускан дхьзацәын, аха, ашьтахь излаацшыз ала, жәлар рыҫныцка ахьзацәкәа рацәазаны рыртәара напы аларкхьан, ргәы иташәахьан акәиц, аиашаз ацыхәтәаны амцабзцәкьа зхылкьаз».³⁶

Апоет интқааны итицааит афырхаца дызлияаз, дызтагылаз атоурыхтә аамта, ихы-ицсы, игәы иалигартә акынза дтицааит, уи аамта

иалиааз анхаҫы чкәын, жәлар рашәа иацсахаз афырхаца Кьахь Хәцъарат. Апоет ибзиацәкьаны идырит дзызәлымхәаз ауаҫы дзакәыз, иказшьа, илшарақәа, ифырхацара мзызс иаиуз афактқәагы. Кьахь Хәцъарат ихьз-ицшеи ихацарҫи Ацсны иахьцәаз цакыс иамаз. Афырхаца иаамтазгы, хацхьакагы ацсуа жәлар рыхдырраҫы ихаҫсахьҫи ихьцшеи рцакы шьахәла иеиликааун апоет. Ас абымта аццара адырҫеи, агәамчи, акыбао дуи атахын, адәахьала уахьахәацшуа адунейтә литератураҫы имацымшәа убоит абри сицш икоу асахьаркыратә цпамтақәа. Аха инагзаны, интқааны, инарцаулары уагәылацшыр, ари абымта аформа иацанакуа зегьы ҫыцуп. «Ари апоет Баграт Шьынкәба итәуп, уаха адунҫи аҫы асазәы «исихагыц» узанбаалом... «Ахра ашәа» адунҫи литература иалкыны хазы игьлазам, уи ианырит адунҫитә литературагы ацышәа рацәаны, аха ара атыц гәгәагы ннакылейт – чыдала ацсуа жәлар рҫацыцтә рҫиарҫи алитературҫи ртрадициагы. Аформа аганахьала иаххәозаргы аралтә литература атрадициақәа рцышәа нагза иатәу ҫымта ҫыцуп «Ахра ашәа».³⁷

Абрака хазлацәажәо аҫыцра аныцшуҫит афырхаца хада ихаҫсахьа аиекаашьагы. Кьахь Хәцъарат дуао нагоуп, уи иҫейтцши игәтеи сицнаргоит ацсуа хаца иуаҫра иуаҫроуп, аиаша дадгылоит, ахәахәа даҫагылоит, акыба-зыбҫеи ахәымгарҫи ирҫагыланы ақәцара иарзрыжәыз фырхацоуп.

Автор иапицаз ахаҫсахьа иагацәа драгоуп, нышәара икәзам, аха урт данырҫагылоугьы дызлариааиуа, зегь рацхьаза иуаҫралоуп, урт рацкыс иара хараза дхаракны дааирцшуҫит. «„Кьахь Хәцъарат ихаҫсахьа иадхәалоуп... акыр хшыюпак, уи ихаҫсахьа иадхәаланы избоуп атоурыхи аамтҫи ишрыцанакуала акыр азцаара – абзиабарҫи ауали, ауали ауаҫреи; абзиҫи ацәгьҫеи, ажәлар рцарҫи аб ицарҫи, асоциалтә залымдара иахылцыз сиуҫицшыым ацәгьахәыцрақәа, аицәкәакәарақәа рызцаарақәа. Абарт зегьы ирылыхәхәо игьлоуп, тоурыхла асазны иҫицшымкәа зпакы харакхаз, зпакы ҫыцхаз абзиабара ду – ажәлар рус азы ақәцара, ацстазаара азкра. Абри ныкәызго дрылыхәхәо дгылоуп «Ахра ашәа» аҫы иара Кьахь Хәцъарат».

Алыкьса Гогәуа Б. Шьынкәба ибымта ду ацсуа литературҫи ацсуаа рдоухатә культурҫи рзы цакыс иамои иахьынзасырнаго дахьалацәажәо иоуҫит: «Баграт Шьынкәба ипостика, 30-тәи ашықәсқәа рзы азыхь сицш хмилиаттә доухатә цауларахь иоыцшәаз, иахьа амахәта

раңа, акэьщэа раңа змоу, зхатэы моа амшынахь илызхыз поетика гэгэоуп. Абри апоема (астатиа автор «Ахра ашэа» посмоуп хэа ицхьазоит. – В.А.) еицшу, апоема иатахыз аматериал ду, хкы раңэала цштэы раңэала, дацраңэала силарсыз, атоурыхтэ факткэа инадыркны аетнография акынза, аонадара еицш иказ ацаскэа инадыркны ареволюция атеория акынза – зегьы «напы» гэгэала силырганы, сахьаркыратэ матэахэра руа, досу иахьрыхэтэз, сиҳа «реахьаадырцшышаз» иргылт. Ари абаохатэра гэгэа иапостикоуп, иамчуп».

Б. Шьынкэба заатэи иэара шыкэскэа раан, ипоезиаеы рацхьазатэи ишыаақэа ансигаз еицш, уи шамахамзар ажэлар реацыцтэ цдамтакэеи, исиҳабацэа (чыдала Дырмити Иусеи) рпоезиа анырра амазтгы, дырхьыцшымызтгы, ибаохатэра чыда иабзоураны иаарласны ари анырратэ етап даиаины, казарала аиёбыаара илиршеит ажэлар реацыцтэ реиара атрадициякэагы, ацсуа литература атрадициякэагы, адунситэ литература, чыдала апоезиа асахьаркыратэ лшарақэагы. Убарт зегьы ирыбзоураны иҳауит зынза иёшцу, даеа җазарак акынза инагоу, казарала изоьдоу, даеа поезиатэ культурак иаламоашьо Баграт Шьынкэба иреиара-сахьаркыратэ дуней.

Б. Шьынкэба ииашаны иазгэситейт, дарбан шэккэыоооаалакгы, азэы сиҳаны, егы еицшаны, иахьцалакгы цьара акала иреиамта ианымцшыр залшом ажэлар реацыцтэ реиамта хэа. Уи зырцабыргуа апоет игэаанагарақэа хьылоит икэгьыларакэеи, ишэккэеи ирыцицхьоу иацхьажэақэа ухэа кырцьара рыкны.

Лымкаала ажэлар ражэарсеиара ацак ду амоуп хэа ицхьазоит уи сиҳаракгы ичкэыну, аабыкыа ииз, аеиара, атышэынтэалара иасу алитераурақэа рзыхэан. Апоет иказаразы, амилат поэзиа ачыда казшыақэа реихаҳарақэа рзы, абызшэа арбеиаразы ухэа убас алитераура адуней кыр ганраңэала аиекаараеы даараза ираңэоуп иацанакуа ахатэы фольклор адырра (анырра) ашэккэыратэ традиция еыц иахьышыақэгыло алитераурақэа реы.

Апоет ихы иаирхэоит сиусицшым амоақэа ажэлар реацыцтэ хэамтақэа рхархэараеы. хыхь изныкымкэа иазгэахтахьейт апоети жэлар ражэарсеиарей реисцаарей атэы. Аха арсеиоы уи дшазнеиусей ихы ишаирхэозей аамтала еицшзам. Дышкэыцшыз зыбзиабара икыз ажэлар рхэамтакэеи рашэакэеи нап айркуейт урт ақьаад ранцарала. Рацхьазатэи иажэеинраалақэа казшыалагы формалагы ажэлар рашэа иазааигэоуп, иацыркэоуп. Аха апоет изҳацыцхьаза идырра аинтэы-

лара амоа ианыкэла нахыс, афольклор ачыдарақэа – асахьаркыратэи ацакытэи казшыақэа рхархэашыагы аган раңэа шытнахит. Икоуп уи афолькортэ сиужеткэа имцсахзакэа иреиамтақэа гэьшэс ианроуа, сиҳаракгы абалладакэеи ахэыцкэа ирызку алакэ-поемакэа реы.

Аха икоуп имачымкэа апоет жэлар ражэарсеиара амотивкэеи ахаесахьакэеи реиаратэ матэахэык аҳасаб ала ихы иархэаны асиужет еыцкэа анацицогы. Иаахгап абаллада «Гэында-цшза». Ари абаллада, ацсуа фольклорист Шь. Салакаи ишазгэситаз еицш, Нартаа репос амотивкэа рыла ишсеикааугы, иаидкыланы ацыхэтэантэи аепос асиужет акэзам шыатас иамоу, «уи харантэ социалла литературатэ реминисценцияк аҳасаб ала уи аепос угэаланаршэоит ауп, изызыкыцкэоу хазну аамтазтэи (апоет иаамтазтэи – А.В.) ахтыскэа роуп».³⁸ Иара убасшэоуп апоет ацыхэтэанза иацицаз ацсуа жэлар рцьынцьтэылатэ сибашьра зныцшыз абаллада «Ацсадгыыл зхы ақэызцаз, икэзам ацсра» шацпоугы. Апоет абаллада ахьз ахьцкэа иртакны иацитсейт «асатэ баллада» хэа. Ари абалладаеы ихэмоу ажэлар рфырхацаратэ ашэа ахьцшсей адоухай роуп. Аоымта аиеартэышыагы апакгы автор ихы, ицсей ирылихыз ауп.

Ажэлар рашэеи рхэамтакэеи цацгэыс, моақэпагас икалейт апоет кыр ицьабаа здицаз иажэеинраалоу ироман «Ахра ашэа» азгы. Аромани ажэлар рашэеи ражэарсеиараеы реизыказаашьа азцаара аоымта атцаараеы ичыдоу атыц ааннакылоит. Хыхь ишазгэахтаз еицш, уи азы автор игэаанагарақэа, игэалашэарақэа реы ибзианы, инеицыхны дрылацэажэахьейт. Автор ишазгэситаз еицш, 10-шыкэса аус адиулон ари ацдамта ду. Афольклортэ сиужеткэеи амотивкэеи, ахаесахьакэеи, уи асахьаркыратэ лшарақэеи (апоетика, ажэа артэашьа, абызшэа уб. иц.) шыатас ишамоугы, ари аоымта хараза урт рхэаакэа иртыцит. Инеидкыланы аоажэатэи ашэышыкэса алагамтазтэи Ацсны асоциал-политикатэ, ауаажэларратэ тагылазаашьа кыр инартбааны аарцшра илиршеит автор. Аха еицаххэап, иара апоет ишазгэситаз еицш, ари зпанорама кыр итбаау аоымта ацпараеы ажэлар ражэарсеиара арольгы кыр шацанакуаз, ауаоы ибартоу атыц шамоу, уи шымоақэпагахаз.

Абрака иааркыаены акэзаргы ихэатэуп Б. Шьынкэба иреиараеы ажэлар реацыцтэ хэамтақэа инартбааны ихы ишаирхэаз ипрозатэ оымтақэа регы. Апоет, ишдыру еицш, сиҳарак апроза даназхьацш сицырдыруа каза дук иаҳасаб ала данышыақэгыла ашытахь ауп, аха

аракагы уи ихы ааирцшит ихатэроу апрозатэ ыымтакэа дравторны. Рацхьазатэи иажэабжь «Чанта дааит» инаркны иахэтоу атыц ааннакылоит афольклор, уи анырра, иаха аеситнахусит атоурыхтэ роман (аубых жэлар ирбакахаз) «Ацынцэарах» асы. Уи амехак тбаахоит ганрацэала ацыхэтэаны иапицаз ироман «Ахахэ еиоса» акны.

Б. Шьынкэба ироман «Ахахэ еиоса» ада изакаразаалак фольклортэ материалк цыра икыщхьны ихамазамшэа хаказаргы, абри ароман амацарагы ацхьао инейдкыланы ихасы иааигар илшон ацсуа фольклор жанр-тематикатэ силазаара. Убас ирацэоуп ара ахархэара змоу ажанркэа: аспос (Нартаа, Абырскыыл, ақбабзтэ поэзия, еиуеицшым анцэахэкэа ирызку аныхэаракэа), агарашэакэа, абзатаратэ поэзия, ахьзыртэракэа. Ахэычтэы фольклор, ахэычы хэмарракэа, ажэарццаккэа, ажэацкакэа, ухэа убас ирацэазаны жанрлеи тематикалеи сижэлантэым арейамтакэа. Ганкахьала, убарт зеггы ирыбзоураны ароман «Ахахэ еиоса» ацсуа литератураеы дасак иаламшапыо аетнография-базаратэ казшыа аанахэсит. Даса ганкахьала, хара ихауит панорама тбаала ацсуа кыта, ацсуа жэлар ртагылазаашьей рыцстазаарей зныцшыз асахьаркыратэ ыымта ду, ган рацэала, каза зыдала сибытоу ароман. Д. Гэлиа ироман «Камачыч» азы аоажэатэи ашэышыкэса 1900-1910-тэи ашыкэскэа рзы ацсуаа рыцстазаара иаенциклопедиахазар, Б. Шьынкэба ироман «Ахахэ еиоса» 20-30-тэи ашыкэскэа рызтэи жэлар рыцстазаара ганрацэала ишытызхыз, ртоурыхтэ цстазаара шыахэла изныцшыз прозатэ сахьаркыратэ енциклопедиоуп ххэар, аиаша ахата акэхоит.

Ацыхэтэаны итыщыз автор иезизакэа зну а-5-тэи атом асы апоет ианицеит заа (1951-1961 шыкэскэа рзы) ииоыз ажэабжькэа: «Ламшыацэ илахьынца» (1951 ш), «Моамш» (амоасоы ианцамта) (1961ш.). Иара абри атом асы хазы иануп «Ажэабжькэа» хэа хыс изитаз ипрозатэ ыымта кьаекэа: «Ани алабчашь мьжда цшааны исызнаг», «Акаамет калейт» уб. иц., зынза икоуп цшы-жэабжьк, аамтала ирыцаркусит 1951 ш. инаркны 1993 шыкэсанза. Чыдала иазгэататэу – автор арт ажэабжькэа рзеицш хыц итакны иацаиоусит: «Жэлар реацыц хэамтакэа шыатас ирымоуп» хэа. Ажэак ала, апоет заагы (еихарак ажэлар реацыцтэ хэамтакэа ранцара нап анаиркы аахыс) апрозаеггы ихы апышэара далагахьан.

Ихадоу, абарт хыхь еикэыхацхьазаз ажэабжькэа реггы иаабоит ажэлар ражэарсиара имацымкэа анырра шроуз. Аха автор ипро-

затэ ыымтакэеи ажэлар реацыцтэ хэамтакэеи реиенаара, ацыхэтэантэикэа ртыци рроли автор иыымтакэа реы алацэажэара хара хагоит, насгы уи азцаара апоет ирейамтакэа рытцаараеы хаз чыдала ахцэажэара зтаху, кыр зцазкуа, итцаатэу проблемоуп.

Хайасп Б. Шьынкэба ироман «Ахра ашэа» ажэлар реацыцтэ хэамтакэа ныррас икарпази, урт автор иыымтаеы тыцси рольси иааныркылаз азцаара алацэажэарахь. Автор иыымта ажэлар рфырхацаратэ епос шыатас ишаиуз шыакэыргэгэара атахзам. Уи иара Баграт Шьынкэба хыхь иаахгыз игэалашэараеы дазаатгыланы далацэажэсит. Аус злоу: 1) иарбану чыдала изцазкуа ажэлар ртоурыхтэ-фырхацаратэ ашэакэа ркныгэ ахархэара зауз асацыцтэ ццамта-ашэа, Б. Шьынкэба ироман «Ахра ашэа» акны; 2) насгы ажэлар ражэарсиара иеиуоу аццамта арейара аганахь ала хархэашьас иаиуз (алпшаара, ахаесахьа айбыташыа, асиужет ахархэашьа уб. иц; асахьаркыратэ цхыраагзакэа парсенал атыци аролы).

Абрака мацк иадамхаргы, ирзаатгылатэуп ацсуа жэлар ртоурыхтэ-фырхэацаратэ ашэакэа рдуней, урт тоурыхла изцазкуа аамтеи, рцаккэеи, рсахьаркыратэ чыдаракэеи.

Ацсуа тоурыхтэ-фырхацаратэ ашэакэеи ажэабжькэеи ажэлар реацыцтэ хэамтакэа реы инейцыху атыц ааныркылоит. Арт аццамтакэа Нартааи, Абырскыили, Ацсхаи ирызку ашэакэеи ахэамтакэеи рааста иаха иааигэоу аамта иацанакусит.

Атоурыхтэ-фырхацаратэ ццамтакэа ирныцшуа ртоурых казшыакэеи рсахьаркшыей рыоазара иаанарцшуа ацсуа жэлар милатк ахасаб ала, аконсолидациатэ процесс ианахысузтэи аамтоуп. Убри акныгэ арака атыц змоу асахьаркыратэ хэыцшыа, сахьаркла иаха ихаракуп, изцазкуагы аамтала ихышэоу афеодалтэ сизыказаашьакэа рпериод азы акэхоит.

Дара абарт зызбахэ хамоу ртоурых-фырхацаратэ ашэакэеи ахэамтакэеи иахшар аусит циклла ианиз-ианфеиз аамта аганахь алаггы.

Урт пазар аусит ианацпаз аамтеи рмотив хадакэеи рказшыакэа злакоу ала х-гэыцкны: 1) атэым кэылаоцэа иреагыланы акэцара иазку аццамтакэа (ашэакэа, ажэабжькэа); 2) асоциалтэ еицагыларакэа ртэы зныцшуа ашэакэеи ажэабжькэеи; 3) амхацпырра иазку аццамтакэа – жэлар ргэакракэеи, рыхцэара-рхызаарей зныцшуа ашэа-мыткэмакэеи, игэытшыаагоу ажэабжькэеи. Арт ашэакэа излеицшым шыкоу еицш сидызкыло

амотивкәси аказшыкәсигы ыкоуп (ажә артәашыа – ахәамтәкәә рсиужет рпостикатә бызшәа, алексика уб. иц.).

Уи адагы, апыхәтәантәи ашәакәә ргәыц, – амхәдырра иазку ашәакәә рәы ацхәтәи ао-гәыцк ирыцаркуа ахәамтәкәә рказшыкәә рныцшусит, аха урт рәы иахпыло ихадоу амотивкәә арака ресидыркылт (ацсадгылл азгәыбылрәи асоциалтә мотивкәәи).

Абрака хазлацәажәо ихышәоу афеодалтә сизыказаашыкәә раан ииз ажәлар ртоурыхтә-фырхацаратә рсиамтәкәә сиусицшым ажанркәә рәы иахпылоит, рхы аадырцшусит. Урт иреиуоуп аспикатә, алира-спикатә, алирикатә ашәакәәи, аспика-прозатә жәабжыкәәи ахәамтәкәәи.

Ацсуа жәлар ртоурыхтә-фырхацаратә ашәакәә рдунси, ррисекаашыа, рказшыа инартбаа-нарцаулары итицааит ацсуа фольклорист Шь. Салакаи иусумтә «Ацсуа жәлар рфырхацаратә эпос» асы (шәахә-ацш: Ш.Х. Салакай. Избранные труды. В трех томах. I-том. Эпическое творчество абхазов. Сухум – 2008. (Ст. 128-188).

Б. Шынкәба ироман асы чыдала ихы иаирхәсит аспикатә ашәакәә рказшыа зныцшуа ажәлар ртоурых-фырхацаратә ашәа «Кяхь Хацарат иашәа».

Уи адагы ихәатәоуп Кяхь Хацарат ихтыс иахылеиааз сиусицшым ажанркәә иреиуоу ашәакәә (афырхацаратә ашәа, амыткәма, иара ибрагьратә цстазаара иадхәалоу ажәабжыкәә, ихыцша, ихацара зныцшыз ахәамтәкәә) апост иоымтәсы ахархәара проуз. Хәара атахума, арт сиқәахацхьазаз ажәлар ражәарсиарәи рказарәи иртәу ахәамтәкәә апост инаккра аказарәи акыбаои ирыбзоураны иоымтә ду асы даәа цштәык, даәа рсиаратә казшыкәәкгы шытырхит.

«Кяхь Хацарат иашәа» жанрла асоциалтә сикарамра иахылеиааз, аисагылларакәә зныцшыз аццамтәкәә (ашәакәә, ахәамтәкәә...) ирыцаркусит.

Ацсуа жәларгы, егырт амилацкәә зегы рәицш, шәышыкәсала ирыхьчон рыцсадгылл ақәылаоцәа рыкынтә. Аамтала уи ақәпара иацлеит рыоныцка атыц змаз аисагылларакәәгы. Ари аисагыллара ажәларкәә зегы рыоныцка атыц амоижьтәи краацусит, ахра-тәра инаркны афеодалтә формациягы нацшыны, акапиталисттә еизыказаашыкәә ркынза. Ииаиуа-ицеиуа, игәгәоу – ицсыеу уб. иц. ескынгы, жәытә-натә аахыс иахыа уажәраанзагы аисагылларакәә рхылцуан, милатцыцхьаза дара рхатә чыдаракәә рыманы.

Ацсны атоурых асы ирацәаны атыц аман ажәлар азалымдара иасагылланы рыкәпара, ма фырхацәакәәк асоциалтә сикарамра анышәара зтахымыз рыкәгылларакәәи. Арт ахтыскәә ирызкны ажәлар иапырцон ашәакәә, ахәамтәкәә, ажәабжыкәә. Урт аццамтәкәә хәамтәкәәны, шәакәәны жәытә ажәабжыкәәны иахыа уажәраанзагы иааит. Кяхь Хацарат изку ахәамтә, ашәа, агырт ахәамтәкәә изларәицшым – уи зхылеиааз ахтыс аныкала аамтала арахы иааскыагоуп, чыдала ихәосыз ашәышыкәәсә 20-тәи ашыкәс алагамтәзы ауп.

Анхаоы чкәын Кяхь Хацарат амчымхара дакәшәсит, амашәыр импыцкәсит. Зыхныкәгашыа маншәалазамыз Зацшә-ица Омар, Хацарат тәамбашакә данизныкәә, димшыр амуит. Уи нахыс Кяхь Хацарат абна дылалар акәхсит. Анхаоы чкәын уи нахыстәи ихтыскәә ирызку ашәакәәи ажәабжыкәәи иахыа уажәраанзагы изхәо упылоит, сихарак иара дахыиз Ешырәи Бзыцын ақытәкәә рәи. Урт зегы ирныцшит иуаорәи, ихацарәи, ихныкәгашыәи ртәы зхәо ахтыскәәи афакткәәи. Ажәак ала, Кяхь Хацарат ихныкәгашыа иабзоураны жәлар рашәарсиарәи ражәарсиарәи ирхылтыз афырхацәа: Инацха Кягәа, Ацыр-ица Данакаи, Ашәы Данакаи, Шарытхәа-ица Мсоуст, Башныхә-ица Хит, Цшыкыәе-ица Манча ухәа убас егыртгы ршәада шыахә дацанакусит.

Хәиасып Б. Шынкәба ироман аццараәы конкретла ихы иаирхәаз Кяхь Хацарат изкны ажәлар иапырцаз ашәакәәи ахәамтәкәәи ралкаара, разгәатарыхь.

Рацхьаза акәны Кяхь Хацарат изку ашәа акыцхь абәит 1941 шыкәсазы Акәа итыцыз Д. Гәлиәи Хә. Бгәжәбәи сиқәдыршәаз аизга «Ацсуа жәлар рпәезиә» ашәкәәсы. Уака ианылт о-текстк: 1. «Кяхь Хацарат изы ашәа». Ари ашәа аницәит М. Гочуа, 1934 шыкәсазы Гәдоутә араион Ацандара ақытан. 2. «Иуа икәла ицеибахәа»... Ари ашәагы Гәлариацха Лида илхәамтаны 1934 шыкәсазы Ацандара ақытан ианицәит М. Гочуа. Уи анаосан Кяхь Хацарат изку ашәа атәкәкәә анылт Б. Шынкәба исиқәиршәаз азгәатакәә зипцаз ашәкәы «Ацсуа жәлар рпәезиә». Уи тыцит Акәа 1959 шыкәсазы.

Ари аизга ианылт атәкәкәә хца. Урт рахытә оба аныцпаз Б. Шыкәба иоуп: 1. «Кяхь Хацарат». Ашәкәы иацу акомментариакәәи азгәатакәәи рәы хацхьоит: «Ацхьарца ашәаны иацихәоит Аиба Грышыа, 50 шыкәса ихыцуан. Гәдоутә араион, Отхара ақыта дынхит. Иахыагы ирацәаоуп Кяхь Хацарат дыздыруа. Излархәо ала

Ешыра ақытан дынхон. 2. «Къяхъ Ҳацъарат иан лмыткәма». Ари ашәа атекст Ваниа Аиба ихәамтоуп. 35 шықәса ихыцуан. Гәдоута араион, Отхара ақыта, ианцоуп 1939 шықәсазы. Ианызцаз дарбазам. 3. «Къяхъ Ҳацъарат». Гәдоута араион, Ачандара инхоз Гәларианца Лида илхәамтоуп, ианицеит М. Гочуа 1934 шықәсазы.

Абра хыхь сикәахацхьазаз ашәақәа ртекстқәа рнаосан. Б. Шьынқәба 1949 шықәсазы Гәдоута араион Дәрщыш ақытан Маадан Батаица Сақаниа икнытә ианицаз, Къяхъ Ҳацъарат изку афырхацаратә ашәа, ануп апост афольклортәи аэтнографиатә материалқәеи еидызкылаз исизга «Ахьырцәапәа».

Уи анаосан, 1959 шықәсазы итижыыз «Ацсуа жәлар рпосэи» ианылаз Аиба Грышья ихәамтаны апост ианицаз «Къяхъ Ҳацъарат иашәа» атекстгы ари ашәкәахы ииагоуп.

Къяхъ Ҳацъарат изку абра сикәахацхьазаз ашәақәеи амыткәмақәеи роуп акыщхь збахьоу. Аха икоуп имачымкәа жәабжьны иацпоугы. Аха урт рахьтә акыщхь збахьоу шьарда ирацәам. Зегь рацхьаза акәны Къяхьба Ҳацъарат изку ашәа ихәосыз ашәышықәса 20-тәи ашықәсқәа рзы нотала ианызцаз К.В. Ковач урыспәала икаицаз акомментариакәа рғы иоуан: «Хаджарат был абрек с некоторым революционным уклоном в своих действиях. Очень долго он вел борьбу с правительственными войсками и был неуловим. Однажды он заночевал в одном доме в селе Джирхва. Хозяин дома оказался предупрежденным человеком. Ночью он дал знать властям, что у него находится Кяхба Хаджарат. Услышав сквозь сон шум приближавшихся солдат, бросился бежать. Хозяин дома бросил в него топор и ранил его ногу. Все же, Хаджарату удалось выбежать из дома. Войска долго преследовали его. Почувствовав большую слабость от потери крови, и видя, что ему не уйти, Хаджарат застрелился».³⁹

Ацсышәала Къяхъ Ҳацъарат изку ҫырхәалатәи ажәабжь рацхьаза акәны ианицеит 1962 шықәсазы Шь. Салакаи, Мгәызырхәа ақытан Грышья Цыкырба икнытә.⁴⁰

Абрака хзыхцәажәо Ҳацъарат изку ажәабжьқәа рнаос чыдала иазаатгылатәуп афольклорист С. Зыхәба 1975 шықәсазы ииун 10 рзы Ешыратәи анхаоы Сангәлиа Шьяабан Кәшәышә-ица икнытә ианицаз атекст.

Ари ажәабжь рацхьаза акәны аизга «Ацсуа жәлар ртоурыхтә-фырхацаратә хәамтақәа» ирнылт 1978 шықәсазы. Ари ашәкәы иа-

нылаз ахәамтақәа зегы анызцаз, акыщхь иазырхианы ацхьажәеи азгәатақәеи зоыз С. Зыхәба иоусит: «Ишдыру сипш, XX ашәышықәса алагамтазы асоциалтә сикарамра иаҫагыланы иқәпоз анхаоы Къяхъ Ҳацъарат тоурыхтә хаеуп. Ешыра ақытан дынхон»,⁴¹— хәа.

Икыщхьу, афырхаца изку ажәабжьқәа рахьтә зызбахә хәмоу ахәамта шәагаалагы цакылагы, иштнахыз ахтысқәагы рыла иаха игәылтәауп, инагза-аагзоуп.

Ари ахәамта иаха ауаоы дзаселымхахапа: ажәабжьхәао хатала дидыруан Къяхьба Ҳацъарат. Уи ионы дтәахьан, дгылахьан. Абри азы акәхоит ари ацыхәтәаны зызбахә хәмоу ахәамта иаха изынагза-аагзоу. Асоциалтә сикарамрақәа рказшьақәагы конкретла иаха ианыцшусит, уаанза ианицаз, хыхь зызбахә хәмаз атекстқәа рааста. Ари ахәамта зегь рацхьа иаха изазхьацштәу: арака егырт афырхаца изку ашәкәқәеи ахәамтақәеи рғы рааста инартбааны иалацәажәоуп афырхацеи аҫауади реизыказаашья, реиҫагылара, ацыхәтәаны аҫауад ишьра зыхкьаз амзызи ахтысқәеи, аҫагылазаашьяқәеи.

Хәарада, ари зыбзоуроу ажәабжьхәао зтызшәа имоу ауаоы иара иқыта дахьеиуоу, дахьигәылоу акәхоит. Уи издырзом инеицыхны афырхаца данбрагь нахыс ихтигаз, ицстазаашьяз, дзынкьа-дзынцаз атәы. Урт иаха инткааны ирныцшусит Бзыцын ианицаз ашәақәеи ахәамтақәеи. Аха урт рғы иныкәырцшшәа, имачзаны ауп ишаарцшү анхаоы чкәыни аҫауади реиҫагылара, рконфликт зыхкьаз. С. Зыхәба ианцамтаҫы ажәабжьхәао инткааны, хыкәкыла, конкретла инартбааны дазаатгылеит анхаоы чкәыни аҫауади реиҫагылареи ацыхәтәантәи ишьра зыхкьаз аҫагылазаашьяқәеи ахтысқәеи. Б. Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» сахьаркыратә оымтақ ахасаб алеи, уи афольклортә шьатақәеи, асахьаркыратә лшарақәеи, хархәашьяс ироуз аказшьеи алкааразы иааркьасны иаахгап ажәабжьхәао Сангәлиа Шьяабан Кәшәышә-ица ихәамта ацакы иааркьаҫзаны: Зацшьаа Ешыра ақытәи ааигәа-сигәеи иказ адгьылқәеи, 300 дестын ркынза иртәын. Дара рымада имамкәа азәгы уи адгьыл асы анхара азин имазамызт. Къяхьаа рхатәы дгьыл рымазамызт.

Гьд Зацшь-ица, Ҳацъарат иитеит адгьыл, ақәаарыхразы. Аха дестынацшхьаза ишәалар акәын 100-100 маат хь-царала. Къяхьаа рырахә Азацшь идгьылқәа рғы ихәуан, уи азы иршәалар акәын ахәарыша. Аҫауад ихәура иҫан ирацәаоны амацүәа. Насгы анхацәа Ахьибакәеи, Кәзаани, иарси аиуара рыман – акыкахш рыбжьан.

Уи иахаггы иаргөгөөн Азацшь-ица илшара, уи анаосанггы иара Ачаа дрымахэын, уиггы инырра амехак ардууан. Гьд дыпсуеит, Хацбарат иабггы идунеи ицсахит. Гьд ица Омар, Хацбарат датөеибомьзт, дицөымгын. Кьахь Хацбарат дабицазацөын азы мацк инацынцаны игэы тганы даазан, иахөшьцөа ивагьежьюа ак игдырхомьзт, дазкны дрыман, исарцара, ишөырцара рыздыруамьзт. Иаб иеы бзи-аза, зегь рыла иеицекааз Хацбарат хамтас итеит. Икамчи икөадыри хьыла икөцан. Ибзианы иесилаихөөн. Ас иеицекаареи, азэ ишьтахь агылара казшьас иахьымамыз тауади-аамыстеи иргөапхомьзт.

Ускантөи аамтазы аныхөакөа рзы имөапыргон ахөмарракөа, аицлабракөа: асырыора, асырхөмарра, сыхөцөыла аиндатларакөа, ахахөрцара ухөа.

Хацбарат абарт аицлабракөа иерылаирхөуан, аиааиракөаггы игон. Ари ихы ихнахуан Омар Зацшь-ица. Хацбарат хаца кьаек иоуп ди-ацлабшан, аха иара иакара инагамьз нхаоы цкөынак икынза ихы анагара иатөеишьомьзт. Аха зны изымычхазт сыхөцөыла дижөлеит Хацбарат, аха уаха умцсит, егылымшеит.

Нас Омар избеит Хацбарат иеы имихырц. Хацбарат мап икит, иеы имтеит, иашта итицеит Ахьибей Акөазбей, аеы азы инеиз. Омар дрызгөааит ибзыцөашьцөа, дрыкөмакарт, Хацбарат иеы анизаарымга таацөаньыла ишитиуаз хөа. Зах ицөшөаз абзыцөашьцөа икаианы ихөсит Хацбарат: – Шака ухөо апара уахтоит, апара хзымшөарггы уеы узхархынхөусит, – рхөсит. Хацбарат икаианы ихөаз рыцхаишьан, ицсы иамаз, ихөан аеы ритеит, амала ражөа анынармыгза ишахьирхөуазггы реихөсит. Аха Омар аеы ауирхынхөуаз. Хацбаратггы иуршөоз иакөмызт, арт еиөанамгалар амуит.

Омар урала-тбаарыла дназан, амчггы иман. Хацбарати иарей ане-икөшөа напышьашөала имеикөцар амуит. Хацбарат Омар иеы дьле-ьжөихөан, дышьтаргөгөаны дикит, аха Омарггы ус инукылоз иакө-мызт. Хацбарат дицпөрааны длаикөтөан ихөаера далагеит. Уаха цсыхөа анимоуза Хацбарат итапанча аатиган, илеигөыдцан дишьит. Омар данишь ашьтахь, дымцакөа адсы дирсеит, ихы ихтырца нац-ацаны иуапа найкөаиршөит. Уи ашьтахь ус ихөсит: – Угөнаха уара иумаз, ... амалыжө азы ухы таурхеит. Сара угөыла сакөын, сабаажөк исымаз уапашьыцны, усыцымхөмарын хөа усуршьит. Аха сарггы сахьухт, уарггы усахьухт, – ихөсит Хацбарат. Нас Омар иахтынраеы днесин иан Ач-цха ус леихөсит: – Бычкөын алакөа дырөабымцан,

абра дкажьуп... Аеы уахь иөсит, иарггы барггы алакөа шөырфааит, сыеггы скөадырггы бычкөын ипсы иастеит. Бычкөын ибзыцөашьа Ахьйбаггы Акөазбаггы рааста сара сихөсит, ицсы иастеит, уахь нар-цөыка ма цсуацас далахөмарьш! – ихөсит.⁴²

Уи анаосан ажөабжьхөаө инартбааны далацөажөоит Хацбарат абна даньлалеи дьлалаанза икаицаз, дзынкьаз-дзынцаз ахтыскөа рацөаны.

Зацшь-ица Омар ибзыцөашьцөа хаз-хазы драцөажөсит Хацбарат.

Шөыхныкөгашьа злаказ ала ашьра шөыкөнагон, аха шөыхьцшуп, ишөанасыжьюеит, сыөони сахөшьцөеи кьыс рмоуроуп, сынхара хьы-лусит хөа иалагаз рцыхөтөа ькөсхусит, сара ара ааигөа сыказаауе-ит, шөцаны шөыхөцха анышө дашөт, – хөа реихөсит. Хацбарат иони иахөшьцөеи иеыцхьакны дырхылацшуан, ашьтахь иеыцхьейкит. Еи-харакггы еыцөахьртас иахьымаз Бзыцын ақытакөа: Отцхара, Цьыр-хөа, Гарц ухөа убас егырт атыц цхьакыртакөа реы акөын. Уи анао-сан Хацбарат цхөыс дигеит, дьзнацхазггы иабхөа иоуп.

Кьахь Хацбарат икра иашьтан рыекынца тауади-аамыстеи, ускан-төи аурыс ихатарнакцөа зөырөы. Ацыхөтөаны чархөарала игөгөаны забхөа иихөыз Хацбарат Гарцка исахьйцөахуаз, иаха иахьцхьакыртаз дцөит. Аха аракаггы ацөгьахөацөа калеит. Маан Дьрмит дзацхьа-гылаз астражникцөа аникөша, иерымтакөа итапанчала иеишьуеит.⁴³ Кьахь Хацбарат изку ашөакөа руак итахашьызы ихөоуп абас:

Ирдырузааит ииуа нхаоыжөлар,
Сзыхдыркьаз, сзыкөдырзыз тауадаа,
Сан мыжда...
...Ицхалшьоит иахьсыпсыртахаз,
Сахөшьцөа рыцхакөа рыказшьала,
Ируа иакөымшөо сан ддырцхашьашт,
Иахьа уажөраанза са сөахөы алан,
Иахьа нахысггы нак иалызгоит...
Астражцөа уманы узыцшусеи,
Ахьы, шьта уааи, Маан Дьрмит,
Узышьтаз Акьахьба дмазеиупеи!
Амала башаза ухы умыргөыгын,
Ма чынк, ма мидалк уоураны укам,
Сажөахө зхазмыршцкөан иназыгзазггы,

Гәыкала салам шэзынсыжьюсит,
Заанапы итабун хэагы шэасхэоит,
Уаа, раидари уаридара гышыпаза,
Уаа, раидари Хащбарат рыцха!
Итапанча илымхарта инадкыланы
– Бзиала! – хэа илсеикэйкшеит иара ахэаша!
Изурызеи, исхэарызеи сара ахэаша,
Апхэыс емба лычкэын-зацэ сами!
Иахьсгэыгыртамыз цсыртас исоуит
Уаа хэашабга, сара агэак рыцха.⁴⁴

Ишаабо еицш, Кьахь Хащбарат трагедияла итэу асоциалтэ еизыка-
заапыакэеи, аколониалтэ тагылазаашьеи ирыхэахз хаеун.

Асоциалтэ мотивкэа зныцшыз афырхацаратэ апшэакэагы еицш-
ам. Иаахгап апшэа «Кэыц Капытеи Самахьхэааи рашэа». Арака асо-
циалтэ мотив цсьеун, уимоу Самахьхэааи Кыц Капытеи рхылщыт-
ра (раамыстарей рыхафрей) зынзаск иалацэажэазом апшэакэафцэа,
ажэабжьхэафцэа. Урт реимак аеы зынзаск иаабазом асоциалтэ мо-
тив. Даеа усун, Бгажэ Салумани Кьахь Хащбарати ирызку апшэакэа.
Арт апыхэтэантэйкэа анииз аамта арахь иаха иааигэоуп. Насгы
ускан асоциалтэ еибарххаракэа Апсны атыц зауз аколониатэ поли-
тика ахылкэа-еылкэакэа апхраауан, ауаа еишпаны еиғанаргылон.
Уи иадгылаз дшыказ еицш издызымкылозгы ыкан. Аха иара абрак-
агы апстазаара иахылеиаауаз апсуа жэлар жэытэ-натэ аахыс иаар-
гоз реизыказаашьакэа, асоциалтэ еикарамракэа рконфликт зырц-
сьеуаз, изырооз ақабзи амораль-етикатэ факткэеи агыцкра акынза
инаргомызт. Атоурыхтэ-фырхацаратэ апшэакэа реы иахпыло афыр-
хаца изы ихэоу ажэакэа: «анхафьжэлар иргэашьамхыз» иацанакуа
апсуа жэлар зегы ракэын. Асовет аамтаз ианцоу апшэакэа реы атыц
змоу апшэакэа: «Аамыстеи тауади дырхацахэын Кьахь Хащбарат»,
ухэа цыарак-фьцыарак егырт апшэакэа реы иахпыло ахэшыаракэа-
гы зыхкэаз асоветтэ идеология ахыцша акэхоит.

Ускан ареволюция калаанзатэй аамта иатэыз апстазаашья, ажэытэ
аамта иатэу хэартара злам быржуазиятэ цэынхақэоуп хэа ипхьаз-
ан. Уа иказ зегы баапсун. Аамта еыц аеы ауп зегы ахыбзиоу, хы-
хынтэ (асовет еихабыра ркынтэ) чыдала илбаашьтыз агэаанагаро-
уп ииапоу хэа, ақэцарақэа закэанла ишыакэыргэған. Ари аамтаз-

тэй апшэакэафцэеи ажэабжьхэафцэеи изтагылаз аамта реанрааланы
имшэакэар ауамызт, аха иахьынзауа реафэырыхьчон, апцэартақэа
рыцшаауан.

Апсуа жэлар реапыцтэ хэамтақэа рытцаафы В. Кэағэаниа имоно-
графия «Апсуа жэлар реапыцтэ поезия аиғанартэышыа» (Акэа, 2010,
ад. 155) акны иоуеит: «Ахьзыртэрақэа реиғанартэышыа ахархэарала
иаццоу асовет аамтазы ииз ахьзыртэрақэа... апыцпаз ажэабжьхэа-
фцэа апоетцэа роуп. Ус шакэугы раццамтақэа ажэлар инартбаа-
ны ирылацэан. Амала еиашьас ироуи, акыбцхыгы ишцанылеи хэа
азпаара цэырпуазар, такс икапатэу аоуп: асовет аамтазтэй атота-
литартэ режим апцаца заахоз, уи иаркэатоз ажэлар рацхьагылафцэа
– ахэынцкарратэ усзуфцэа рымацара ракэмызт, уи «иаркэышуан»
зегы: ажэабжьхэафцэагы, афольклортэ тексткэа аныцпоз апарауа-
агы» (шэакэафцэа асовет аамтазтэй жэлар рпоезия знылаз, Баграт
Шьынқэба 1959 шықэсазы иеикэйршэаз аизга «Апсуа жэлар рпое-
зия», ад. 25-40).

Асовет аамта иатэыз аидеология рныцшит апсуа постцэа, апшэ-
кэафцэа зэырофы. Ипдыру еицш, аидеология аказара ианақэыгэ-
гэо, аказара кырцъара ихысхахоит. Уи изапэымцеит апсуа казара,
акультура, алитература аус знапалакыз цытэык ареиафцэагы.

Апсуаа реапыцтэ хэамтақэа реы моу, асовет аамтазтэй апсуа
шэкэафцэеи апоетцэеи зацэымцеит уи аидеология (аконфликтда-
ра атэория, асоциалисттэ реализм уб. ип.). Аха ус иага иказаргы,
апсуа шэкэафцэеи апоетцэеи иреицбу роымтақэа шыахэла ирныц-
шит иахьысыз апшэышыкэсазтэй хажэлар рыцстазаашья аган рацэа,
ртоурыхтэ цстазаара.

«Ахра апшэа» иахья уажэраанза иахцэажэахьоу ипазгэартаз еицш
(А. Гогэуа, М. Лашэриа, В. Апцариа, Б. Гэыргэлиа уб. ип.), ари ао-
ымта аира апсуа сахьаркыратэ литератураеы хтыс духеит.

Автор аоымта иадигалаз амагеи атцарей (атоурыхтэ тагылазаа-
шыеи, афырхаца хада, уи ижэлар ражэарейара ишаныцшызи) аус
адударей ирыкэйрзит жэа-шыкэса. Уи аора нап алеикит 1954 шықэ-
сазы, инаигзеит 1964 шықэсазы. Ари аоымта ишьтнахит инартбаа-
ны ХХ - апшэышыкэса алагамтазтэй асоциал-политикатэ тагылазаа-
шыа инткаа-аатканы. Аоымта хаесахья хадас даиуит тоурыхла иказ
ускантэй асоциал-политикатэ цстазара иалагылаз анхафы чкэын
Кьахь Хащбарат. Хыхь иазгэахтахьсит автор ари ахаесахьей иарей

реибадырра шыкалаз атэы, уи атоурых атцаарей иара изкыз апэа-кэа ранцарей ирыдхэалоу иыбааакэа ртэй.

«Ахра апэа» иалацэажэахэоу ажанр аганахь ала еиуеицшыи агэаана-гаракэа аадырцшусит, шыоукы ари абымта фырхацаратэ апэоуп рхэ-ит, даеа шыоукы ари драматэ посмоуп хэа ирыцхэазоит, даеа шыоукых посмоуп, ма аромантикатэ поеаа аказшыа амоуп хэа азырхэоит.

Сгэанала, иаха диашоуп М. Лашэриа. Уи Баграт ари ибымта зегь рыла ароман ажанр иеиуоуп хэа ицхэазоит: «По нашему убеждению, «Песня о скале» является романом в стихах гораздо в большей степени, нежели «Мои земляки». В самом деле, Б. Шинкуба в этом произведении воссоздал обширную картину национальной жизни на определенном историческом отрезке во всех ее противоречиях, в сложных взаимоотношениях социальных характеров. В центре – образ Кяхбы. Сюжетная линия романа представляет историю жизни и внутреннего развития героя, что есть одним из основных признаков жанра».

Уи анаэсан, Б. Шынкэба ироман афырхаца иаха игэылыртэааны ганрацэала ихаэсахьа аарцшразы ибымта иалеигалейт ускантэй аамтазтэй асоциалтэ еилазаара иахатарнакцэаз: тауади-аамыстцэеи, анхацэа, Урыстэыла ачиновникцэа, Ольденбургтэй апринц, аенрал, Иаков ауаста, ареволюционер ухэа уб. иц.

Кьахьба Хацбарати, аурыс чиновникцэеи, уи дызкырц ишытоу атауад Марытхэа истражникцэеи, анхабыжэлар рхатарнакцэеи – ароман асы атыц зауз ахаэсахьакеа зегьы ихартеит итбаа-тыцэу, игэылыртэаау ускантэй асоциалтэ цэзаара зныцшуаз асахьа нагзааагза. «Ахра апэа» асиужет аиекаашьа аганахь ала иахгэалахаршэап Д. Гэлиа ирооман «Камачыч». Ари ароман шыакэгылоуп хаз-хазы икоу ановеллакеа рыла. Ановеллакеа зегьы еидызкыло ароман аперсонаж хада Камачыч лоуп. Егьырт ароман иалоу ахаэсахьакеагы: лан, лаб, лаб иашьцэа, Татластан, тауади-аамыстеи, анхацэеи – рызегьы ароман ахаэсахьа хада иадхэалоуп анс акэ, арс акэ.

Б. Шынкэба ироман Хацбарат ихаэсахьа иеиднакыло, хаз-хазы икоу апоемакеа ззухэар ауа рыла ишыакэгылоуп. Урт апоемакеа реы иаарцшу ахаэсахьакееи ахтыскэеи зегьы ароман ахаэсахьа хада Хацбарат ихаэра гэылдыртэааусит. Иара инаур рныцшусит, иара идхэалоуп. Ароман ахы инаркны ацыхэанза ари ахаэсахьа цэахэа кацшыны иагэылысны ицоит.

Дара зегьы аайдкылыны ихартоит 20-тэй ашыкэс алагамтазтэй ацсуа жэлар рыцэзаашьа игэылтэаау атоурых асахьа-хсаала.

Хазчыдала хаатгылыны хазхьацшыи ароман афырхаца хада Хацбарат ихаэсахьа автор ишааирцшыз аказшыа. Зегь рацхьаза ари ахаэсахьа, хыхь иазгэахтахьейт, ажэлар ртоурыхтэ-фырхацаратэ апэа иахьыцшытроуп. Жэлар рашэа афырхаца иказшыакеа зегьы идубаалоит: дфырхацоуп, дыггэгэоуп, дгэымшэоуп, иггэата иакэнаго теитцшла дейбытоуп, ахьзи-ахьымзти рцакы идырусит, аиаша дадгылаоуп, ахэахэа дасагылоит.

Даеа ганкахьала, Хацбарат ароман асиужет асартлацшыцхьаза, аеицнахьыцхьаза игэаанагаракеагы реейтаркуейт, уи дызлиааз, дызтагылоу аамта асоциалтэ казшыакеагы инырусит, уи аамта иарейо азалымдаракеа дыреамгылар амуит. Арткеа зегьы атрагедиа акынза ихалаз ахтыскеа ирхьыцшэаит. Иааркьаэны иаххэозар, апоет жэлар рфырхацаратэ апэеи исахьарку алитературей рсахьаркыратэ лшаракееи еишибааит казара дула, уи иабзоураны ихауит инагоу асахьаркыратэ литература иатэу, ихараку абымта шыахэ «Ахра апэа».

Ароман ахаэсахьа хада Кьахь Хацбарат бахэацшыцас дрылыхэхе-ит ахэыцшзакеа реицш иааикэыршаны игылоу Шабати, Марытхэеи, аурыс енралеи ухэа егьырт ахаэсахьакееи.

Б. Шынкэба жэлар рашэарейарей ражэабжьхэарей иалиааз, бзиа избаз, интканьы итыцзааз азэ еицш, уи алшаракеа ирейараэы моакэцагас иман, каза дук иахасаб алагьы ихы иаирхэон.

Хзыхцэажэо ароман асы апоет инапкымта ирацэаны ажэлар рашэа аказшыакеа аныцшит. Автор ари абымта ду асы урт рсахьаркыратэ казшыей, рылшарей ирцэажэейт исахьарку литературатэ бызшэала. Уи хбартоуп абымта асиужет аиекаашьаэсы, ахаэсахьакеа исахьаркны роычараэы асахьаркыратэ цыраагзакеа: ажэа артэашьа, аепитеткэеи, аиэырцшаракееи, амотивкэеи, ажэацкакееи рхархэашьакееи регы.

Аамта апоет ибымтаэы дшазнейуа, ихы ишаирхэо аганахьала хэхэацшузартгы, иахбартоуп афольклор аамтэй ароман асы аамта ацашыей реикэсытра, реизааигэара. Ажэлар реацшыцтэ хэамтакеа реы чыдала аенос асы, аамтала ахьапракеа ыказам, хтыск анаэс даеа хтыск цоит, ароман асгы автор ихы иаирхэо ажэлар рашэаэсы ахтыскеа рцашыа аказшыа ауп: Кьахь Хацбарат ичкэынра, изхара, нас ацэзаараэы дзыкэшэо ахтыскеа, аамтала еишытагылыны ицоит, алитератураэы еиуеицшыи казшыала аамта ахархэара иамоу (ахьацракеа, хтыск нагзамкеа иааныжьны, даеа хтыск ахь аиасра, ма

афырхаца дызлагылоу аамта иатэу ахтыс намыгзакэа, ма инагзаны, ииасхыоу аамта иатэу хтыск ахь ахьапра уб. иц.) ари ароман иану-баалазом.

Ароман асы ашэа асиужет ахархэара анаосан, атыц чыда аанна-кылоит ажэлар репикатэ ашэа иатэышьтэроу астиль. Ароман, ишаз-гэахтахоу еицш, апоет ишоит апоемакэа ззухэар ауа ахкэа рыла. Урт ахкэа ма иажэацкоуп, ма иафоризмакэоуп. Аоымта актэи ахы иахьзуп: «Ашэа, ашэа ариусит». Уи анаосан ицо ахгы ажэацкоуп излалаго: «Ахахэ уршыргы ицжэоит».

Ас ажэацкала, ма идиомала зхы икуа ароман ахэтакэа имачымкэа иахцылоит ароман асы. Иаххэал: «Ацэгъа зуз – цэгъарыла дтахоит»; «Абцъар лашэуп, иахьурхаз ауп иахьцо» уб. иц. Ароман асы иаагоу ахаесахьакэа роума, ахтыскэа роума, реиэкаара-рацпараэсы апоет кырцъара ихы иаирхэсит афольклор иатэу асахьаркыратэ цхыраагз-атэкэагы. Ажэлар ирхэо афоризм: «Ацсны абаагэара акэыршоуп. Абаагэара аихатэ гэшэ сапатла иаркуп. Абаагэара – ачеицьыкоуп, агэшэ – аламыс ауп», игэахтап апоет ихы ишаирхэаз:

Нацънатэ Ацсны баагэарала икэыршан,
Абаагэара чеицьыкан, уи ала ихьчан.
Абаагэара агэшэаэ асапат асан,
Еицамкуаз аламыс цацхас иазшан.⁴⁵

Ажэлар ркэыгареи ркыбаои зныцшыз ажэацкакэа, афоризмкэа ухэа убас егыртгы афольклор иацанакуа еиусицшым асахьаркыратэ цхыраагзакэа кырцъара иахцылоит ароман асы. Уи анаосан, ихэтэууп дасакгы. Апоет ихы иаирхэо ажэлар реацыцтэ хэамтакэа ржанр аума, рсиужет аума, рмотивкэа роума апоет ироман асиужети акомпозицисеи, ахаесахьакэа рацпараэсы асахьаркыратэ хыкэ-кы аганахь ала иаха иахьахэтоу иргылоуп, аоымта аформеи апаки ргэылыршэараэсы ичыдоу атыцкэа рзалхуп.

Апоет иоымтаэсы ихы иаирхэо ажэацкакэагы ароман аидеиа хада аарцшраэсы цхыраагзара руеит: ирыхэтоу атыц рзалхуп аоымта зеггы ма ахэтак ацакы еидызкыло, ахырхарта азалызхуа магэахэкэоуп: «Ашэа, ашэа ариусит»: «Ахахэ уршыргы ицжэоит»; «Ацэгъара зуз цэгъарала дтахоит»; «Азиас иаго ахэхаабжь иахазом» уб.

ит. Ажэацкакэа арака машэырла иадгалам автор иоымта, урт зеггы цакыла хыкэкык-хыкэкык рзалхуп. Актэи ажэацка, афоризм ззухэ-ар ауа, аоымта аконтекст асы даеа цак дук шытнахусит: жэлар рашэа апоет иашэа ду ахылцит. Уи ашэа ажэацка ахэаакэа иртыцны, инеицьыху ашэа ду апцараэсы хыцхыртаны икалеит.

Аоымта афырхаца хада иказшьсеи ихныкэгашьсеи иугэаладыршэоит ажэлар рфырхацаратэ ашэакэа рперсонажкэа рыхныкэгашьсеи рказшьакэсеи. Иаахтап Хацъарат ицстазаара ацыхэтэантэи амш иадхэалоу ахтыси, ихныкэгашьсеи, иажэеи зныцшыз ароман ахэта акнытэ эпизодкэак:

Хацъарат дхалан даакэгылт ахэада,
Даакэгылт, уаха доаскьарц дыкам уажэшьта,
Икаицозшэа икэшаны иказ рцас,
Даакэгылт уи дтынчза, дцыхза бакапас.
...Ус иаарылаоит иргыло рхэы-ржы,
Акао-акаоха Хацъарат ибжы:
– Уа ишэхашэмырштын сажэа захауа!
Рацхьаза инсыжьуеит нхабырпар ииуа!
Стахсит хэа игэыргыо баша ргэы иажьсеит,
Мцабзк ахьыцэо, шэы-мцабзк лапоит.
Мрахэагак ныкэсырччазар ахэада,
Еыц игыло ирылшап амра ахата!

Иаахтап ацыцтэаха иахэоит ибзианы, апоет казара дула афольклор асахьаркыратэ лшаракэа рхархэара дшазыманишэалоу (ажэацкакэа, афоризмкэа, алексика уб. иц.), аоымта афырхаца хада ихаесахьа аарцшреи ихныкэгашьсеи реиэкаараэсы ажэлар реацыцтэ хэамта иатэу арсенал инартбаа-нарцауланы ихы иаирхэоит, илитературатэу ахаесахьа гэылтэааны аарцшраэсы цхыраагза ду аусит.

Иара абри жэлар рфырхацаратэ ашэа ацаки аформеи роуп иаабо анаосантэи асценаэгы.

Суасиат еитазхэо шэарт, сашьцэа спэхэаусит,
Уи атауад дызласшьыз стапанча
Сан лшэа-лжы иадуп, шэлыхэар, ишэылтаусит,
Еыц игыло исызрышэт, амарцъа!

Лашарак спазықәпоз шыбанас иазхап,
Напышыашәалазаргъ, урт сеилдыргап!⁴⁶

Ара иаахгаз ащыпцәаха иахгәаланаршәоит акәбыларақәа ирызку аспикатә ашәақәа рәы иахцыло афырхацәа (Шарытхәа-ица Мсоуст, Ащыр-ица Данакаи уб. иц.) ащыхәтәантәи руасиат ажәақәа.

Ажәлар рфырхацаратә ашәа ацәа рыкәнуп, уи адоуха рныщшусит Хацъарат ащыхәтәантәи астражникцәа рхы Марытхәа изырханы иихәо ажәақәагъы:

Ахы, Марытхәа башаза узгылоузеи?
Уласыр – умацура иазеицъуп.
Ал зацә узадцуам, ушәама, икоузеи?
Уааи, узышытаз Акъахъба дмазеиуп!
Аха, ма чынк, ма цъарк уоураны избом,
Унапы хәымгаәсы сыцстыцра калом!..
Икъарахә дәахсит, инацәа нацакуа,
Нас ихышәашәаза илымхартә инадкыл
Днацхеит, мыц зымхәозгъы хысит ащықхәа,
Даагъежы-гъежыын дныкәхаусит адгъыл,
Дныкәхаусит уи адгъыл дышшәырза,
Ажы ахыр хәа дшәозшәа, цшыаала, дласза...⁴⁷

Ғырщтәык ахасабала абра иаахгап ажәлар рашәаәы Къахъ Хацъарат иажәақәа шаарщшу:

Ахы, шыта уааи, Маан Димитр,
Узышытаз Акъахъба дмазеиупси!
Амала башазагъы ухы умыргәыцын,
Ма чынк, ма медалк уоураны укам!
Сажәахә зхазмырщткәан иназыгзазгъы,
Гәык ала салам шәзынсыжъусит,
Уаа, раидари, уаридара, гәышыаза,
Уаа, раидари, Хацъарат рыцха!
Итапанча илымхартә инадкыланы,
– Бзиала! – хәа илсеикәикшеит, иара хәаша!⁴⁸

Ароман ахаәсахъа нагзақәа иреиуоу хәа ззаххәар ауа Кәараса лхаәсахъа ачацарасы апост ихы иаирхәсит ажәлар рәащыпцә рәиара асахъаркыратә лшарақәа ирхылщшәтроу аформеи аиәкаашъақәеи.

Ароман ащыхәтәантәи ахқәа руак «Апхызи алабсабси» аәы Къахъ Хацъарат цхызла Кәараса дибоит. Ахацы исахыицәахуаз аәы хәымщ цусит азәгъы дмаиижътеи. Ихәра ахъаа дзыргәамцуази ибызцәа рымаареи шыгәнигоз, ашарцазы хәычык илацәа нтааит.

Убаскан цхызла Кәараса дитааит.
Зных иацхъа даагъылеит лара диашаза...
Дыштыцраап ухәап, уажәымзар уажәы,
Арцыск исеищ дсилахәоуп – лкаба, лкәымжәы...⁴⁹

Хацъарати Кәарасеи реицәажәара аспикатә ашәа ацәа акәнуп, рбызшәагъы ахынтәаагоу афырхацаратә ашәақәа рдуinei акнытә ауп:

Угыл, Хацъарат! Иупхәоит укәлацәа!
Иубома саргъы шыкоу сеикәныхла!..
Кәантра кәадыруп адыххәа усыжәла!
Акамчы найто, ибла дтащшун...
Игәырхацахан лыбжы иахауан!..
– Аха бсыхәащшышь, сагацәа схәынчаны,
Абраскылл исеищ, хәагәыжыла сырхаит...

Атоурыхтә-фырхацаратә ашәақәа рәы ишыкоу еищ, Кәараса Хацъарат игәы лыргәгәоит, иааигәа дыкоуп:

– Хаит, иухъзеи нас, Хацъарат гәеицамха
Еихымцас уаман еснагъ ашъанца!
Уацәнымхартә ухәуп хәа узбахә рхәсит, аха.
Мамоу, кыыс умам, усеибгоуп, ахаца!..
Аргәакцәа ирымазааит ари ахацы,
Уара угыл ақәпарахъ, иааг унапы!
– Хаит, сышщамгыло! – анихәоз иақәыршәа,
Дахъца изымдыруа лара дицәкәалеит.
Дцәарханы даакәтәсит... зегъ калеит шанашәа.⁵⁰

Ишаабо сицш, ари ароман асы ихамоу асахъа, ахтыс иахгэала-наршэоит ажэлар ртоурыхтэ-фырхацаратэ ашэакэа реы атыц змоу Шарытхэа-ица Мсоусти, Пшькыае-ица Манчеи ухэа убас егыртгыы рыхэсеи дарей реицэажэара, рхацэа айбашьрахъ амэа иандэыкэы-рцоз аамтазы. Иара убас абри асценаэы, ароман ахкэа реы кырцъа-ра сицш, аракагы Хацъарати Кэарасей реицэажэара иакэнубаало-ит аспос аромантикатэ пэеи, аепикатэ бызшэеи, алексикеи.

Ажэлар рлирикатэ ашэа аказшьеи аформей аныцшусейт Шабат иахэшьа Шьамсиа ачамгэыр ианцаны илхэо ашэа:

«Адиуан дныкэтэан ишьтылхт ачамгэыр,
Лгэы лыжьжыагэышьап ашэак ахы лкыр:
«...Дтауадума, даамыстоума сызхэауа?
‘Еышьтыбжьыла са дыздырусейт исзаауа!
Шэнеицылакэа, дааусейт, дааусейт ах ипа!
Апта ацыхэан ицеицеиусейт ихтырца...»
Илхэоит, илыркыкыусейт ашэа ахапа,
Аха дыкам, дэыжэымцит ах ипа!»⁵¹

Иахгэалахаршэап жэлар рыбзиабаратэ ашэакэа ркнытэ иахыагы сицырдыруа ашэа ацэахэакэа:

«Апта ацыхэан сыуаок даиусейт», уб. иц.

Афольклор арсенал иатэу аформей ацаки ароман асы апоет кырцъара ихы иаирхэоит. Насгы арака иазгэахтап, апоет ацыхэтэантэи асахьаркыратэ лшаракэеи, ахаесахьакэеи, амотивкэеи реиаоык, каза дук иахасаб ала иоымта шалеицеикаауа, иара иатэны, иацэаны, иажьны акацара шилшо.

Аоымтаеы инарцаулань, инартбааны иаарцшун ацсуаа рыбзазара асахъа лабсаба изныцшуа афакткэеи ахтыскэеи. Ацсуа нхаоы, ацсуа аамста, имачзаргы, ускантэи аамтазы ицэырцхъаз ацсуа интеллигенция рхатарнакцэа (арцаоцэа, ачынуга уб. иц.) ацстазаараеы ишыказ давамгылакэа рхаесахьакэа рыцгара илшеит апоет ари аоымта ду асы.

Автор ироман асы ицабаа ду здидаз Шабат ихасахъа, икэеиакэаз иреиуоуп. Зцарей здыррей цаулоу, ацсуацас заазара хараку, апатри-

от иаша, зыцсадгылыи зыжэлари згэы рзыбылуа, иаамта дызтагылаз Ацсынгыи зышьатакэа рхара иаеыз акапиталисттэ сизыказаашьа акнытэ хеикэырхагас икоу ацсуара ауп, жэытэ-натэ аахыс сихархаз, иахъа уажэраанза ирыман иаауа, аморал-стикатэ цкаракэа роуп хэа ицхъазоит. Ацсуа ихныкэгашьа, илеишэа иалшо рацэоуп, ахеикэыр-харазы абзиаракэа рацэаны иамоуп, ауадаора уакэшэаргыы, ухы анрааланы уеиеукаар ауейт. Убарт зегы, ацсуа дзеиузаалак, ихы ианизархэа деикэнархоит хэа ицхъазоит Шабат.

Иара иажэакэа:

Ацсуаа хаугозар, хара хтэы хазуп,
Хара ххазы ацкыс, азэы изы хразуп...

Хэбацэа ртэы ацкыс сэгызы егысымбейт, – ухэа абас икоу агэаана-гаракэа рыла итэуп Шабат ионьпкатэи идуней.

Аха ацсуа жэлар иааны инарыдгылаз атоурьх-социалтэ сизыказаашьакэеи ржэытэ таскэеи сиеагылоуп. Абри атагылазаашьа даньшэар итахым Шабат, уи акэхейт ицстазаара ацыхэтэагы змыреиз. Апоет иоымтаеы афольклор асахьаркыратэ цыраагзакэа рхархэара анаосангы имачымкэа ихы иаирхэоит ацсуа жэлар рыхныкэгашьа, рыбзазара зныцшуа афакткэеи атагылазаашьакэеи.

Ажэак ала иаххэозар, ароман асы атыц зауз ажэлар рашэа акны зхы ыцызхыз, иара иатэу иашьашэалоу асиужет акэзар, уахьынтэ ауп иахъаауа аоымта астильгы. Адиалогкэа реиекаашьа, ароман афыр-хацэа раццараеы ихы иаирхэо абызшэеи, рмилаттэ дуней аарцшрей, зегы ирныцшусейт ацсуа жэлар рбызшэеи, рказшьеи, рыбзазашьеи, урт зегь уасхырс ироуз ацыхэтэантэикэа роуп. Аеырцштэкэа рзы хара ицатэым, иоымта ахы инаркны ацыхэанза излеибарку ускантэи аамта иатэу ацсуаа рыцстазаашьеи, реизыказаашьакэеи, рказшьакэеи раарцшралоуп. Иахгэалахаршэап Шабат аурыс енрал иеихэо ажэакэа:

Сацсыуоуп, исатэам, уажэакэа рыцкы,
Уасуп, уацсыуамзаргы, уахатыр збоит.

Иааиз акапиталисттэ сизыказаашьакэа Шабат ахэшьара шрито, апатриархалтэ цстазаара иалиааз, уи макъана зшьа-зда иалоу азэ

иесиш ауп дышрыхэацшуа, дагышырзыкоу. Уи иахылщыз, иаазаз ауаа:

Урт тах дызымдыруа, цсадгбыл хэа змам,
Ршьапы хыркыакъазаргъ, ахьта иакуам.
Урт роуп иахьабалак ахэа зыжуа,
Урт роуп иахьаггы нхабыжэлар зыршуа.
Дтауадыз дынхабыз, уахэацш Нахар,
Ишеишьцэоу гэатаны рнапы сикэдыршар,
Кыр хаикэнархозар, убри хаикэнархоит,
Мап анакэха хара хцыхэа ццэоит.

Ари агэаанагара зныцшуа, ишьақэзыргэгэо ахаёсахьақэеи аеши-зодқэеи рацэоуп ароман асы.

Абрака мацк иадамхарггы азаатгылара ахэтоуп апоет дызтагылаз аамта иатэыз аидеология иоымта аццарафсы ныррас иканац-аз азцаараггы. Хыхь зызбахэ хамаз, Баграт ироман «Ахра ашэа» иазкны Мушьни Лашэриа ииоыз астатиафсы ари азцаара мацк да-заатгылеит.

Автор ароман иалеигалаз аурыс революционер Иаков ихаёсахьала ускан ахра зуаз аидеология ахэтаа айтсеит. Аха, рыцхарас икалаз, ицарадаз, ақыта иалиааз ацсуа нхабычкэын ареволюционер акынза иоагара аиаша иацэыхарахоит. 1905-1907 шыкэсқэа раан Урыстэыла атыц змаз ареволюциатэ цысра Ацснынза изымааит. Уи ахылкыа-сылкыа, иаххэап, Ацснынза иаазазарггы ацсуа нхабыжэлар рыоныйцка нырра хэа акаггы азыкамцеит, изымааит, ажэак ала иухэозар ацсуа жэлар уи ареволюция рыдыркылань иахбом атоурых асы.

1917 шыкэсазтэи ареволюция атэы ххэозар, уи иаха анырра канацеит, ажэларггы иаха иадгылт. Уи зыбзоуроу сихаракггы абольшевикцэа рлозунгқэа: «Адгбыл анхабыжэлар иртэуп, азауадқэеи афабрикақэеи – аусуцэа!», «Ажэларқэа зеггы зинла сикароуп!» – хэа иацырцақэаз роуп. Еихаракггы ацсуа жэлар агэыцгра рнатсеит ацыхэ-тэантэи алозунг. Шэышыкэсала ацсуа жэлар зыкэцоз ахақэитра ацэаара рбеит, ацсуаа рцеицэаггы еиёыркааит Ацсны ахақэитразы аибашыцэа ргэыц «Къараз». Ацсны жэлар силыркааит изцаз аколо-ниалтэ угэ апыцразы тагылазаашьақэак шыкалаз, ирымхыз рхыщ-шымразы ақэцара аамта шааиз.

Апоет кыр цьабаа адибалт Иаков ихаёсахьа аарцшреи Хацбарати иарей реитанаиаарей, реизыказаашьақэеи рзы аспизодқэа раццара. Аха рыцхарас икалаз, арака еивахейт асахьаркыратэ иашеи атоурых аиашеи. Атоурых асы атыц змамыз ихьтхэаахаз афакти ахтыси ир-зыкамцеит исахьарку, аиаша акынза иоагоу, типра зуа аперсонаж Иаков ихаёсахьала.

Уи анаосан, иара зызбахэ хамоу аидеология ипырхагахейт автор ироман асы атыц зуаз хтысқэаки хаёсахьақэаки раццарафгы. Асо-циалтэ еиёыхарақэеи аизыказаашьақэеи Урыстэылеи Ацсны о-хэык рыбжьан. Ацсны икамызт Урыстэыла атыц змаз ахра-гэра, Ацсны ахцэеи анхацэеи реизыказаашьа даса цакык аман, уи зыреиуаз аин-ститутқэа рацэан: ахэцхара-абзыцэашьра, акыкахш, аишабы ишац-гылара, аонадара, аиныршэара, ацхэыс пату лыкэцара уб. иц.

Арт зеггы еиёыркаауан, иарцшзон, иарееиуан ажэлар рыцстазаара, хырцашья змамыз хэаақэак канацон, ицқараны уи иапагылон неио-ымсрада даамыстоума, дынхаоума – зеггы, хэарада, икан урт ацка-рақэа силазгозгы, аха уи ажэлар неиоымсрада иақэызбон.

Абри азцаара дазаатгыланы далацэажэо ацсуа етнолог О. Маан иоусит: «Многими авторами XIX и начала XX вв., описавшими бытовую культуру абхазов, а в особенности в материалах Сухумской сословной по-земельной комиссии, отмечалось, что в Абхазии не существовало крепост-ного права в его классической форме, как это имело место в России...»

Причины отсутствия у абхазов, и у других горских народов Кавказа крепостного права, были обусловлены конкретно-историческими усло-виями жизни... Это обстоятельство способствовало сплочиванию всех слоев населения и у становлению демократической формы правления внутри общин. О наличии в обществе: народного правления свидетель-ствует и тот факт, что право высшего сословия как покровителей общин были ограничены, несмотря на то, что занимали в иерархической струк-туре... более высокую ступень, были только первыми среди равных».⁵²

Асоциалтэ еиёагыларақэа ароман асы мацк ирцьбарацэеит апоет, уи зыхкызггы, ишаххэахэоу еицш, асовет аамтазтэи аидеология акэхоит, уи инырит мацк, насггы дасакала азнеишьаггы ус имариа-мызт. Убри азы акэхоит апоет ироман иалоу хаёсахьақэак ишынеи-баку бзиарак рыдубаалом (Гыд, Нахарбеи, Омар уб. иц.), егырт рхы инаркны ршьапы акынза ицкэоуп шэышэырак рымам, ииашоуп.

Мачк ауао игэы сихьнашьуеит, апоет ихи, ипси, икыбаои, иказа-
рей зеггы зыдпаны иапицаз ауаоы лаша, апсуаа рказшьа бзиахэкеа
рныкэгао Шабат, ицсышьа шыкалазгы.

Ари мачк иарцсьеит теитцшлагы гэталагы илашоу ауаоы
ихаесахьа. Апхьао агэра изгом, ауао ду ауао зыда, зегь рыла игэ-
наалаз ауао нага, хагак, нанамгак иеици азлагара ацака итацера.

Узақэшахатхом Шабат инхара, нымха-хымцэак инхара акынза
иларкэны асахьа атыхрагы:

Акэаскьа хырқэакэоит, аарла асынкыл,
Акаламқэа тышэпэахьеит абыркьыл,
Ашыцламшэ ахыб зымфарак,
Ашьтахь иадгылоуп бжаоа-бжаза рак,
Аехырцарта хынааит, апқэа хыжэжэа...

Ари иаахгаз асахьа Шабат ихаесахьа егьацнамцеит. Даса усуп, иах-
хэап, ахаца напы згыз, мчымхарыла зынхара нызмыжьыр амуз Хац-
ьарат иапта асахьа акэызтгы апоет арака дызлацэажэо апстазаара
аиаша акэхон, сахьаркыраллагы аиаша иатэхон.

Аазара бзиа змаз, гэталагы теитцшлагы зашьа ицназгоз Шабат
иахэшьа Сырма илатэоума абас ацэажэара:

Хаи цхашьарами, Шабат ура узын,
Ауалқэа, ауалқэа, нас аназын!
Ччархэроуп, Дон-Кихотроуп, дида, блаатых!
Ицухырц уашьтоуп хабацэа ркэых!
Арахь акэзаара иасуп иртынхаз,
Сан лымта исымаз иабакоу смацэаз?
Исцэузан, иутиит... дида, шэаркы,
Хи-пси роуп, иашьтада сара сразкы!..⁵³

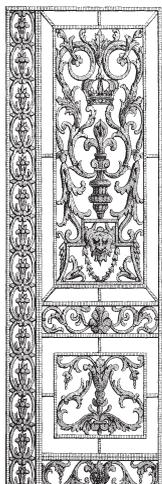
Арт ара иаахгаз ацэахэакэа формала апоет икыбао аоазарагы иоа-
ганы иказаргы, Шабати Сырмеи рхаесахьакэа акагы рыцрымце-
ит, мачк ихьысхарымтэызар.

Ароман асы ипхэоу ала, Зацшь-ица Омар «ататын ызуа ақы-
ранцьцэа» хэа, ицкыпцкыашьаны зызбахэ имоу Хацьарат датэеибом,
ицьбаацса ишэом, дихыччоит, ихьз ацымхэрас «Ахматажэ ица»

хэа ауп дышипшьтоу. Апоет абрака дызлацэажэо аизыказаашьа-
кэа мачк ирагьпэсит, апштэқэа ирыжэпацэсит. Дхырхпэазар калап
асовет аамтазтэи аидеология иатэыз атоурых азнеишьа аказшьа
алитературагы атыц змаз асоцреализми рметодкэа. Дасакуп зынза
иахэо Омари Кьахь Хацьарати реизыказаашьазы афольклорист С.
Зыхэба Ешыра ақытан 1975 шыкэсазы Сангэлиа Шьяабан икнытэ
ианицаз ажэлар рхэамта. Уи хыхь халацэажэахьеит.

Ас сици икоу аоымта ду асы атыц змоу, имач-сачу ззухэар ауа
аихьымзарақэагы алитература атоурыхи аказшьеи ирылацэажэо
алитературатцао дрывымсыроуп. Уи асахьаркыратэ литература
атоурыхи, атагылазаашьеи обьективла раарцшра априцип иатэуп.

Хэара атахума, Б. Шьынқэба икыбаои, иказара дуи, ицышэа на-
гэеи ирыбзоураны дызлагылаз аамта иатэыз аидеология даиаины
иацицеит иахьа апсуа сахьаркыратэ литературагы иалкаау атыц аа-
нызкылаз аоымта ду.

ПШЬКЪАҢ-ИЦА МАНЧА АХАЦЕИ БААЛОУПЦА МАДИНЕИ (АЖЭЛАР РАШӘЕИ АПОЕТ ИРҢИАМҢЕИ).

Ишдыру еицш, Баграт Шьынқәба иреиаратә биография иазелымхау ауабы изы жәлар реапыцтә хәамтәкәеи апоет иреиареи реизыказаашьсеи реиецаареи азцаара иацанакуа акыр ирацәоуп. Ацсуа литературеи афольклори тызцаауа ацарауаа азәыроы апоет иреиамтәкәеи апсуа фольклори реиецаара азцаара азәы имачны, егы иаха инеицыхны, иазаатгыланы иалацәажәахьсит (Хә. Бҗажәба, Ш. Инал-ица, Ш. Салакаиа, В. Ацнариа, С. Зыхәба, В. Кожинев, Л. Арутиунов, У. Далгат уб.иц.)

Б. Шьынқәба постк, шәкәыооык, иңабык-тцаабык иахасабала ишьақәгыларасы зегь реиха ицхрааз ижәлар реапыцтә хәамтәкәа роуп ххәар аиаша акыр хазааигәахоит. Арака ситазгәахтәп уи афакт.

Иара игәалашәарақәеи, истатиақәеи, икәгыларақәеи реы ари азцаара кырынтә дазаатгылахьсит. Ишдыру еицш, Б. Шьынқәба диит Члоу ақытан, анхабы итаацәараеы. Ускантәи аамтазы ацсуа нхабы ицстазаараз, инхашьа-инцдышьаз, ихныкәгашьаз, инеишьа-иааишьаз рыла апсуа оната ишьтнахуаз рацән, игәылтәан, адәахьтәи, итәымыз аныррақәа иаха ирцәыхьчан. Ипостхараны иказ ахәычы изы ари акыр ацанакуан, иаазареи иеизхареи аус аеы хәы змамыз тагылазаашьан, хьцхырта шьахәын нак-нак арәиара зьцстазаахараны иказ ауабы изы, иреиара, аизхареи, аинтәылареи рзы.

Иахәтоуп хәа хгәы иаанагоит абрака иазгәатазар Б. Шьынқәба, зегь рацхьа иргыланы, ажәа азказа дук иахасаб ала, ажәлар реапыцтә хәамтәкәа анырра ду ширтаз, уи иара дахьалиааз адагьы, данеизха урт ранцара-рытцаараеы ацабаа ду ибеит. Ацсны ахи-ацыхәеи дрылсны, кыршықәса иеизигон ажәлар рашәақәеи, ражәабжькәеи, афрагменткәеи, аварианткәеи рацәнаны ақбаад ианицон. Фольклористк иахасаб ала урт рсиужеткәа гәылыртәананы ишьақәиргылт («Абрыскьыл»). Ианицаз атексткәа ирыцицеит тцаарадыррала инеицыху азгәатакәеи акомментариакәеи. Ажәакала, инарцауланы итицаант жәлар ражәарәиара адунеи: апоетикеи, ахаесахьсеи, аказшьсеи. Ари зегьы цыхыраара дупәкьахсит иара ихатәы реиаразы.

Убри инаваргыланы апоет изы имоакәпагахсит Д. Гәлиеи И Кого-нисеи рыреиара, урт ирзырхаз иара имаз рыбзиабара адагьы инткаа-ааткааны итицаант арт ацсуа сахьаркыратә литература аклассикцәа рыреиамтәкәа, рказшьақәа зегьы, урт иара акырынтә ишазгәеи-та-хьаз еицш, еыртцшыга шьахәхсит иара иреиарамоаеы, шәкәыооык иахасаб ала ишьақәгыларасы.

Иаахгәап апоет ажәлар реапыцтә хәамтәкәа дшырзыказ атәы зхәо игәалашәара: «Исхәар сылшоит, схы здыруа саныкала, сгәыргьа-рақәеи схәыцрақәеи реы апшәа иааннакылеит цсахшьа змам атыц. Разкыла убри еицш атаацәараеы сызхауан, иахьсеи-уахсеи апшәа ахьы-оныоуаз, ачеицьыка еицш хәтыр ахьақәыз. Сан ибзианы ачамгәыр алырхәон (иахьагьы исымоуп уи ачамгәыр тәахны), сахәшьа еихабы сан илешьтцаахьан. Сан ланшьа гәакьак дыпхьарцархәаоын, ланшь-цәа шәахәаоцән. Лассы-лассы, еихарак азын цхқәа раан, хәоны еикәшәалон ажәабжькәаоцәа, апшәахәаоцәа, ақьачақьцәа. Исгәалашәоит, арбагькәа аккахәа иааиларцсаанза сгәы хьт-хьтүа ала-кәкәеи ажәабжькәеи санырзызыроуаз.

Абарт зегьы шәышәык еицш бапа инасаосны имцеит, сгәаеы иа-анрыжьт рышьта. Спыхәычыз еилыскаауа салагеит, ауабы ифатә, ижәтә, ишәпатәы рнаосангьы, игәы зыртынчша, игәы зырхацаша, агәыргьа изташа цьара акы шитахыз.

Мшаенеицш исгәалашәоит: апхьн, зуатәа апшара ццәнаны аиарта иамаз ачапшьаоцәа «Ахәра апшәа» шизырхәоз, иаргьы ахапа аарымданы акаоқәа ибжьы антигоз, дадцьазкыланы ишихәа-шихәоз илацәа шьнтаауаз»⁵⁴.

Апоет игәалаиршәоит ажәлар ирхәоз апшәақәа «Атларчоца», «Уа Анцәа дызтоу ибаргәузеи», «Зиуауа», «Ахра апшәа», алерскәа ухәа уб.иц. Шака гәахәа ду изааргоз, урт имфа-имжә ескьынгьы рзызы-рора дшазхиаз. «Ускан иабаздыруаз, аха ари насыц тагылазаашьаза-арын сара сзы. Жәлар реапыц хәамтахьтә ишьтыскааит имачымкәа ажәабжькәа, алакәкәа, аныхәарақәа, апшәақәа (алерскәа). Сроман «Ахахә еиоса» иацхьалакгьы урткәа гәеимтар залшашам. Инткааны ихәатәуп, дара убарт ракәзоуп сгәы итамыз салазыргаз: аора атахуп хәа акалам ааган исзыркызгьы, абжьы тгашьагьы сақәзыршәаз.

Уанхәычыз абас угәы тзыргәыргьааз, имрахәагаха угәы италашаз, уандухалакгьы ухьагәгәа узапырцуам. Исхәарц истаху: афольклор хкқәа реизгара сеилаханы снапы асыркызар, схатә реиамта акынгьы

уи хархэара дуны исзыкалазар, ари машэырым, аханатэ жэлэр рдоухатэ бсиара азыхэа исылаазаз абзиабара иабзоурууп»⁵⁵, – ихэоит апоет еадьара.

Апоет ишазгэеидаз еицш, ихы идыруа данькала нахыс афольклор ицстазаара иахэтакны икан. Ари азцаара иара кырцьара ицэажэарақәа, иоымтақәа рёы инткааны далацэажэахьсит.

Уи анаосан, ажэлэр рёапыцтэ хэамтақәа ранцаоык иахасаб алагы илиршаз рацэазоуп. Иара ианицаз ажэлэр рёапыцтэ хэамтақәа иахызы хэы змам малуп, ацсуа жэлэр зегы рзы идуззоу бакоуп, тынха дууп рдоухатэ культура адырразы, атцааразы. «Ацбынцэтылатэ сибашьра дузза ашьтахь ақытақәа срылан, сизызгон жэлэр рёапыцтэ хэамтақәа, имачым ианысцазгы, апхьао иидыруагы ыкоуп, аха икалап, макьана икыбцхьым сыхазаргы», – азгэситоит апоет. Насыцла урт кыбцхьла, хазшөкөны атыжьра дахьсит апоет апсуа-кыртуа сибашьраиалагаанза. Уи дахьымсазтгы, ақыртуа фашистцэа ирблыз Ацсуа институти Архиви рёы иказ хэы змамыз анапылаоырақөси адокументкөси рлахьынца рлахьынцахон. Ари ашөкөаёсы апоет афольклортэ материалкөа реизгаёсы иеидикылт ианицахьаз ажэлэр рёапыцтэ хэамтақөси аетнографиацэа материалкөси рацэаны «Ахьырцэацэа» хэа хыс изитаз аёы.

Нак апхьао изы изаостөым ажэақәа ааигоит апоет: «Сара сгэы ақэбзиоуп ихэычы-иду исылшаз хажэлэр рёапыцтэ хэамтақәа реизгараёсы, аха усизгы агэынамзара сымоуп. Иарбану уи? Икам, рдуней рыцсахьсит ускан сара сзыкөшөаз, апхьарца азказацэа ссиркөа, ашөахэацэа дукөа. Срыдтэаланы, рёы иаатшөоз сахьзаны снапала ианысцар акөын, уажө еицш ускан икамызт атаога, иказаргы сара исцыхьашөартэ еицш атагылазаашьа сымамызт. Аха ианысцаз ашөа иалаз ажэақәа ракөын, иабакоу дара ашөахккөа рхата?». (Арака Б. Шьынкөба дызеу ашөақәа рмелодиақәа нотала ашьтыхра акөхоит – В.А.). «Ишдыру еицш, К. Ковач ашөақәа реихаразак нотала ишьтыхит. Аха акомпозитор ицныкөацэа ирзанымцеит ашөак иалаз ажэақәа»,⁵⁶ – ихэоит апоет.

Рацхьаза иргыланы, Б. Шьынкөба ажэлэр рёапыцтэ хэамтақәа ананицоз, дрызхьацшит, иаликааит чыдала Нартаа ражэабжькөси, Абырскылы, апсуа жэлэр рпоезиа еиуеицшым ажандркөси. Убракоуп илшара рацэа ахьаацшыз. Апоет ианцамтақәа реизгақәа оба: «Ацсуа жэлэр рпоезиа» (1959), «Ахьырцэацэа» (1990) хэы змазам тынханы икалсит ацсуа культура атоурых азы.

«Ажэлэр рашөахк арёиаратэ мчкөа арёыхоит, иахагы иарцаулоит ацэалашөарақәа, апоет иапицараны икоу ахаёсахьа иахагы силыхьа ибартахартэ еицш мрахэагацас акы изакөнарцхоит», – ихэоит апоет иоымтақәа реизга V атом ианылаз истатиа «Ашөси ажөси силазароуп» аёы.

Апоет икөыцшра ашыкөсқәа ирыпаркуа аамтазтэи иреиараёсы ажэлэр ражөси рашөси атыц ду шааннакылаз халацэажэахьсит автор чыдала илирика иазку ахөтаёсы. Ауаоы данхэычу иибо, иахауа иаха игэникылоит. Уи анырра гөгөа канацоит ицстазаара нак-нактэи аамтаёсы. Апоет данхэычыз иахауаз ашөақәа, ажэабжькөа игөаёсы иаанхоит наунагза.

Уи агөахэа изтоз, иаххөап иаахцэаны, ажэлэр рашөси ражөси рыцшзара, рыхаара, ркөыцара зныцшуаз ракөын.

Ишазгөахтахоу еицш, апоет дызлияаз ижэлэр рказшьси рыхныкөгашьси иказшьан, ихныкөгашьан. Убри азы акөхоит изымариахаз Б. Шьынкөба иреиараёсы, апхьатэи иоымтақәа инадыркны апыхөтэантөикөа ркынза изилшаз, ихы изаирхөаз ажэлэр ражөси рашөси рказара аганкөа зегы. Нцаоык, тцаоык иахасаб ала уихөапшуазаргы уи илиршаз рацэазоуп.

Чыдала хэзаатгылап уи жэлэр ражөарёиара иеиуаз шаницоз, дпазнейуаз азцаара. Убри аган ахьала чыдала ахцэажэара атцаара, иацсоуп Б. Шьынкөба ианицаз атоурыхтө-фырхацаратэ ашөа «Цшыкьаё-ица Манча хацеи Баалоуцха Мадинеи». Аха уахь хаиасаанза иазгөататөуп «афатэ, ажөтэ, ашөпатөы» адагы ауаоы игөыицсы иатаху хэа апоет хаззхьсирцшыз азцаара. Ауаоытөыюса имоуп о-цстазаарак: акы – уи цэала-жылы иказаара, егы – адоухатэ цстазаара – апоет ихөашьала, «агөыртынчга, агөырхацага, узыргөыргыаша» – ажөак ала – ауаоытөыюса ионыцкатэи идуней – ихы-игөи иртоу апстазаара. Уи ауаоы егырт зыцсы тоу, цстэи цсаатэи дреицшызымтөуа ионыцкатэи иказшьа, ихныкөгашьа ракөхоит.

Ацсуаа, егырт амилаткөа рёы еицш акөхап, ирыман рхатэ чыда казшьа, дара иртөу, иахьа лассы-лассы рхы иадырхөо, ажөала иаххөозар – рменталитет. Уи акөхоит егырт амилаткөа хреицшызымтөуа, иахьа уажөраанзагы ихаманы хаиуа, хагысеикөзырхо милатк ахасаб ала.

Б. Шьынкөба иреиара зегы ёырцшыга дууп абри амилат казшьа аарцшра аган ахь ала. Уи иреиара зегы асаркьа еицш ианыцшит

«Абри сықэнагазар, иткыаит, мамзар имыткыаит, лхэан, ашыапы даахан, ианааткыа, дахьагашаз ахы лыкэшэсит». Ларгы лхаца ивара анышэ дартеит (Шэахэацш: Ацсуа жэлэр рпоезиа. Д. Гэлиси, Хэ. Бг-ажэбеси сикэдыршэаз. 1972 шыкэсазы итыгыз, ад. 43-45).

Цшыкыае-ица Манча изку ахэамтакэа, апшэакэа, ажэабжыкэа рны-лахэсит кыр аизгакэа. Убарт иреиуоуп:

1. Ацсуа жэлэр рпоезиа (Гэлиси, Бгажэба, 1972);

2. Ацсуа жэлэр рпоезиа (Шынкэба, 1959);

3. Ацсуа жэлэр ражэабжыкэа, рашэакэа.⁵⁹

4. Ацсуа жэлэр ртоурыхтэ-фырхацаратэ хэамтакэа.⁶⁰

5. Ацсуаа рхэамтакэа.⁶¹

Цшыкыае-ица Манча изку ахэамтакэа хцылоит уарла-шэарла итыгы-уа, ажэлэр рсапыцтэ хэамтакэа зныло апшэкэкэеси аизгакэеси рэгы.

Убарт зегы рахытэ чыдала хазаатгылоит Б. Шынкэба 1959 шыкэ-сазы итижызы апшэкэи «Ацсуа жэлэр рпоезиа» иану, зегь реиха инеицыху, игэылтэау афырхацаратэ апшэа «Цшыкыае-ица Манча хэси Баалоуцха Мадисеи». Д. Гэлиси Хэ. Бгажэбеси сикэдыршэаз аизга ианылт Цшыкыае-ица Манча изку апшэакэа к. Урт рахытэ ц – шэа кыакэоуп, фрагмент хасабла икакэоу (сюжетла инагзакэам) роуп. Акы, «Ацшыкыача-ица Мыча», ишазгэахтаз еицш, иаха ине-ицыхуп. Апшэасы афырхаца хада инаосангы икоуп иани ицхэыси рхаесахыакэагы рыхызкэа амырбакэа. Иара абри авариант аныле-ит Б. Шынкэба исекеиршэаз аизгагы. Аха арака уи ахыз цсахуп «Цшыкыае-ица Манча» хэа. Арт ао-тексткыгы хыцхыртас ирымоу ак шакэу шыкэдыргэгэоит ао-шэкэык реы икоу азгэатаракэа. Баграт Шынкэба иеизгагы иану атекст иацаоуп абас: «Гэлизи Гэарзалиац-ха илхэамтоуп, Очамчыра араион Тхына акыта инхоз, 18 шыкэса лхыцуан, ианцоуп 1928 шыкэсазы» хэа.

Д. Гэлиси Хэ. Бгажэбеси реизга ианырцаз авариант иахэоит: «Гэарзалиа-цха Гэлизи илхэамтоуп, 18 шыкэса лхыцуеит, Тхына акыта, Очамчыра араион. Ианицеит А. Н. Генко, 1928 шыкэсазы» хэа. Б. Шынкэба иеизга иану атекст азгэатеи иацу асы дарбазам ианырцаз. Уи анаосан, Б. Шынкэба исекеиршэаз аизга иану апшэа (ахэамта) иацаоуп: «Ачамгэыр ианцаны ирхэоит» хэа. Д. Гэлиси Хэ. Бгажэбеси реизга иану атекст асы ари абыза ацаоузам. Ишаабо еицш, арт ао-текстк азэы илхэамтоуп, иананцоу аамтагы ао-сизгак реы аамтак ала иарбоуп, ажэак ала азэы ишылхэамтоу аашьом, аха

анцаоцэа, аизгакэа реикэыршэаоцэа разгэатакэа сикэшэом. Уи анаосан Б. Шынкэба иеизга иану атекст иаха икыасхэсит, икоуп 55 цэахэа, Д. Гэлиси Хэ. Бгажэбеси сикэдыршэаз аизга иану икоуп 66 цэахэа.

Д. Гэлиси, Хэ. Бгажэба рышэкэы акнытэ:

– Иухысеи улахы сикэуп, – анылхэа,

– Сылахы абсекеым, схэыцыртакэа рацэахэсит,

Арра ацара сыкэшэсит, – ихэсит.

– Ааит, абаацсы, ухацажэлами, угэы каумыжыын,

Уабцыр матэа уабхэараа идырхиап,

Уеи-укэадыри, утаацэа идырхиап,

Уцэаматэа сара исырхиап.

Урхиа, уеикэыршэа удэыкэахцап.

Б.Шынкэба исекеиршэаз аизга акнытэ:

– Улахы сикэуп, иухысеи? – анылхэа

– Сылахы зеикэу, схэыцыртакэа рацэахэсит,

Арра ацара сыкэшэсит, – ихэсит.

– Ааит, абаацсы, ухацажэлами,

Угэы каумыжыын, – хэа наиаалхэсит.

Хыхы иаагоу иацу апшы-цэахэак (Д. Гэлиси, Хэ.Бгажэба реизга) Б. Шынкэба иеизга атексти сикэшэоит. (Иазгэататэуп абрака иаах-газ ао-цыцэахак еиехарцшыр ишахбартахо реицшырмакэагы. Иаахгап аеырцштэы, актэи атекст: /- иухысеи, улахы сикэуп, аныл-хэа /- сылахы абсекеым, схэыцыртакэа арцэахэсит, - ихэсит/; аобатэи атекст:/-улахы сикэуп, иухысеи анылхэа, -/ сылахы зеикэу, схэыцы-ртакэа рацэахэсит/. Ишаабо еицш, арака ажэакэаки асинтаксиси цса-хуп актэи иаехарцшуазар. Насгы, аобатэи атекст асы иказам актэи асы икоу цэахэакэак. Актэи апшэасы икоу ажэа «иагылырхисит» цса-хуп аобатэи атекст асы (Б. Шынкэба иеизга) «иагыдырхисит» ала уб. иц. Аивгаракэа рымоуп ао-текстк еиеырцшны хрыхэацшуазар. Уи анаосангы, имацзам арт ао-текстк реы ацэахэакэа ахысекеымшэо-гы. Аобатэи аизга ахэоукэа реы ажэакэа реишптагылашыа цсахуп, актэи иасурцшуазар.

Иаахгап абрака иазгәахтаз афакт шыкәзыргәгәо ацәахәакәа ао-
текстк рыкнытә:

I. Ашьжымтан даныаагыла,
«Уаа, ди-ди, исхәо бахауама», – лхәсит,
«Аа, ибуазеи», – хәа иан лыбжы аагеит.
«Иаха бычкәын цхызла дызбеит».
«Изакабызеи иан хкыдкәа» – хәа аафылтит,
«Алахәа сикәацәа игәы икәтәа,
Цхызла дызбеит, сара рыцхәа».
«Дыкамзар акәхап, иан хкыдкәа» –
Лыбжы аалыргеит иан атакәажә.
Уи сибырхәан иахынхәацшыз
Апта ацынцан даатаргалахьан.

II. Ашьжымтан даныаагыла,
– Уаа, деда, исхәо бахауама, – лхәсит.
– Аа, ибуазеи, нан, – лхәсит
– Иаха цхызла бычкәын дызбон.
– Изакабызеи, нан, хкыдкәа!
– Лахәа сикәацәак цхызла избейт.
– Дыкамзар акәхап, иан хкыдкәа! –
Уи сибырхәан иахынхәацшыз,
Апта ацынцан даатаргалахьан...

Б. Шынкәба иеикәиршәаз аизгаеи иану ашәа атексти Д. Гәлиси Хә. Бгәжәбси реизгаеи иану атексти аиеихарцшы иаабойт аивга-
рақәа: аобатәи (Шынкәба) атекст аеи ахәоукәа реи ажәакәеи ажә-
сицаиракәеи рыцсахра адагы ибжәжыуп (иамхуп) ацәахәакәа.
Ажәакәла аобатәи аизга иану ашәа атекст аредакция азууп ухәар
аусит. Б. Шынкәба иеизга иану ашәа иахыуп «Цшыкәае-ица Ман-
ча». Ахы иацаоуп: «Ачамгәыр ианцаны ирхәойт» хәа. Уи анаофан,
иахбартә икоуп моашьарада, арт ао-варианткгы хыцхыртәк шры-
моу (вариантк ауп хәагы злаххәаша акагы хкцәам), рыхыцкәа ше-
ивгоугы. Хгәанала Б. Шынкәба ари атекст (апәкәы ианылахыаз)
имцахцәакәа аредакция азиушәа икоуп (асинтаксис, ацәахәакәа
реиошара, уи акара егь зымхәо, ашәа ацакы ускәк акара ацымцо

хәа иицхыаз ацәахәакәа ралхра), цьара-цьара ахәоукәа рцакы да-
ламкыскәа ажәакәа ртыцкәа ситсеикит уб.иц.

Сгәанала арака иазаатгылатәууп даеа гәаанагаракгы: Гәарзалиац-
хәа лхәамта ашәа хызыс иамоуп «Ацшыкәае-ица Мыца» хәа. Ари
ахыз егырт авариянткәа реи уаха цьаргы иахылазом. Насгы ари
ахыз тәамбашакә ирхәо ахыз чыдакәа иреицшуп. Арака, ари ашәаеи
уи ахшыоцәк аарцшзам изыхкәазаалак. Ус акәзаргы, ари ашәа
ахыз машәырла икалаз ак акәым. Иахгәалахаршәап, С. Зыхәба 1973
шыкәсазы Лыхны, Сақания Манча Цыинцыкә-ица ихәамтаны иа-
ницаз Цшыкәае-ица Манча изку инеицыху ажәабжә. Уи хәхцәажә-
раны хәкоуп анаофска цәка.

Д. Гәлиси Хә. Бгәжәбси реизга апәкәы ианылақәаз рнаофсгы Б.
Шынкәба иеизгаеи икоуп даеа варианткәакгы:

1. «Цшыкәае-ица Манча» Гәдоуца араион, Аацы ақыта, Сеидык
Арчелиа ихәамтаны 1941 шыкәсазы ианцоу (ианызцаз дарбазам).

2. «Цшыкәае-ица Манча». Ари атекст иацуп абас икоу акоммента-
рия: Ацсны зегы сицырдыруа Цшыкәае-ица Манча, даныаагыла-
цәкәа, имч апышәара данналагаз апәоуп ари ажәабжә кәае иахәо.
Очамчыра араион Агара ақытан инхоз Шыаб Бытәба ихәамтоуп,
Л. Кәыцниа ианицеит 1929 шыкәсазы.

3. «Цшыкәае-ица Манча» (иананцои, изхәази, ианызцази арбазам
акомментариакәеи азгәатакәеи реи).

Апыхәтәаны: Б. Шынкәба иеиқәиршәаз аизга ианылт инеицы-
ху, инагза-аагзоу, сиужетлагы игәылтәау, шәагаалагы афыр-
хаца изку егырт апәакәа рааста кыр иеихәу ахәамта, «Цшыкәае-
ица Манча хәпеи Баалоуцхәа Мадинеи» хәа хызыс изауз. Аизга иацу
Б. Шынкәба икаипаз акомментариакәеи агәатакәеи реи иоуеит:
«Цшыкәае-ица Манча иххәаны апәакәа рварианткәа ихы иархәа-
ны, насгы ажәабжыны ихәаз ахәамтакәа дыреыцшыны себитейт,
еирикааит абри ахәамта Б. Шынкәба», – хәа.

Ари агәаанагара ахшыоцәк иазхәацшуа (апәа апәкәы ианылаз,
апост еирикааз, себитәз атекст), иантицаауа ианахәо кыр имоакәца-
гоуп, икәгылоу азцаара: – Ари апәа ажәлар ираццәамтоу, апост аус
анадиула ашьтахь илитературатә оымтахоу? – хәа атак акацараеи.
Уи иацанакуа краанагойт, кырца ицхыраагзоуп итызцаауа изы.

Хыхь ишазгәахтахоу еицш, еиуеицшым авариянткәа рызегь
фрагмент-фрагментла ихәоу ццәамтакәоуп (иаха инеицыху, аха си-

ужетлеи шәагаалеи Б. Шьынкәба «исефикааз» ааста иаха икәәу Гәлиза Гәарзалиаңа ачамгәыр ианцаны илхәоз атәы хамхәозар. Аха уигь Б. Шьынкәба исефикааз ааста шәагаалагы сюжетлагы инагзам).

Прозала икоу ахәамтакәа рахтә иаха иазхьацштәуп ацарауао афольклорист С. Зыхәба Лыхны ақытан инхоз Сақаниа Манча Цьынцьыкь-ица икнытә ианипаз Манча изку, ажәабжьны ихеу ацтамта. (Шәахәацш: Ацсуа жәлар ртоурыхтә-фырхацаратә хәамтакәа. Ианицейт, акьыцхьа иазирхисейт, ацхьажәеи азгәатакәеи иойт С. Зыхәба. Акәа, 1978, 35-34).

Б. Шьынкәба, иара ихәашьала, «исебитази исефикаази» апәеи ари ажәабжьы сюжетла изыкы афырхацси рганахь ала исизааигәоуп, хьцхьыртак ауп ирымоу, аха иахьейвакәоугы мацзам. С. Зыхәба ианицаз ажәабжь ацакы иааркьаәсны абас икоуп: Ажәытәан Ахчыцсы дьнхон Цьыкьае-ица хәа азәы. Даарак пату зкәыз азә иакәмызт иара. Ица Манчагы уао башак иоуп хәа дрыцхьазон. Зны ахчыцсатәык цхәыс дихәейт Апшәтәыла. Уашәоык атацаагацәа атаца дрыманы ишааиуаз, азәы иеыроашьаны даарылалан, дейлыркаанза ртаца дымцарсны дцейт. Ари аус иакәшәаз ахчыцсаа гьежьыт Апшәыка, атаца лыцшааразы. Урт дрыццейт Манчагы. Ахчыцсакәа егырылымшейт – ртаца дырзымцшааит. Манча атаца лырхынхәра иxy иадицейт. Атацаагацәа ускангы игәра ргомызт, аха икәшахатхейт. Илшо хбап карцейт. Дейбыртан сыла, бцбарла, дцейт. Амчыбжь аанцәоны, асхәара иритаз асны атацагы дирхынхәейт, дызгазгы дәахәаны дааигейт.

Манча ихьз цейт – ахацара ааирцшит.

Ари ахәамтаәы ажәабжьхәао иадицейт даәа епизодкгы. Манча ашьха дшышәарьцоз нхьцынтә рхәра иаауаз шьоук ибейт. Манча идырт арт Нхьцынтә Ахчыцсыка рхәра хәа ишаауаз. Апшәакь оарылеицан, азә ида зегь ишьыт. Азәы, шәацхьаәоыс инижьыз, дхысын Манча иуатәашәнара ципцейт. Ашьтахь шәацхьаәоыс инижьызгы дишьыр акәхейт. Ацсәа ресины, рабцбар цхьакны, иишьыз ицма иманы, алаба исанцаны дылбааит икытахь. Ишьапы аказацәа исархәейт, аха ахьаа аман, алаба икын, сшьапы сыхьусейт, ихәалон.

Манча чкәынак диман, ус ихәейт:

– Саб! Абри ура Манча ахаца хәа ухьз цахьейт, ауаа узбахә рхәойт нхьци-аахьци, х-хәычык сшьапы иакәшәейт хәа амцхә хьаас иукцәейт, – ихәейт.

Сычкәын илшара цыспәап, ихәан, ауаа сизганы рхәы каицейт. Ичкәын аишәа иахатәоу рымац иусейт. Аишәа иахатәаз Манча ихәейт ихтыскәа, ихигахьоу, дзыкәшәакәахьоу рзсейтсйхәаразы. Иаргы дакәшахатхан, ивагылаз ичкәын ишьапы илалыркьаны илабашьа лаирсын, кыр аамта дцәажәон. Ичкәын иаб дцәажәонапы ичханы дгылан. Иаб ацәажәара даналга, илабашьа даноаха, иара адәахьы дьндәылщын, ишьапы рыцкьаны, исахәаны дааин, аишәа иахатәаз рымац аура дналагейт. Абас Манча ичкәын ичхарагы ципцейт.

Абра иейтаххәаз атекст иңоойт абас: «Манчагы дыгәгәан, аха ичкәынгы абанс илшейт», – хәа.

Арака иаахгаз ахәамтаәы атыц амоуп ажәлар рәацыцтә хәамтакәа рзы иказшьачыдоу аконгаминация (сиуеицшым асиужеткәа реиццара, реицбаара).

Ишаабо сйцш, ари жәабжьны иейтахәо Манча ихацаракәа ирызку ахәамта, сюжетла иара иейцшкәоу афырхацаратә апшәакәа реиужеткәа рәы атыц змам аспизодкгы адигалт ажәабжьхәао (ичкәын ицышәара иазку). Ас сйцш икоу асиужет сйхарак атыц ахьамоу асапыцтә жәабжькәа рәы ауп. Ари ажәабжь ахаәсахьа хада Манча ихацара игәылтәаны аарцшра иазхәоуп. Уи аоыза исахьарку «амана» (художественный прием) ажәлар рәацыц реиамтакәа рәы атыц амоуп.

Цьыкьае-ица Манча изку афырхацаратә апшәакәа (акьаәкәагы убрахь иналацаны) хьхь ипазгәахгаз сйцш, сюжетла иаха иейцшхуп, инагзоуп ххәар аусейт Гәарзалиаңа Гәлиза лхәамта [Д. Гәлиа, Хә. Бгажәба 1972: 44-45]. Ари атекст, мьцхәы инартбааны акәымзаргы, иаха ианыцшит, ишьтнахит атоурыхтә-фырхацаратә апшәа аиекаашьа, асиужет иапанакуа ахтыскәа зегьы ирзааигәоуп. Иркьаәсны иаахгап ари ахәамта ацакы. Манча аибашьра ацара икәшәейт. Ицхәыс дырхианы имоа дыкәылцойт. Аибашьраәы ахацара ааирцшусейт. Дызгаша ахы икәшәойт. Ицшәма цхәыс ишыкәыс цәымза асхәара анцырцәоз ауха лхапа икьарахә (итапанча) ала лешьшусейт:

Ишыкәс цәымза асхәара цырцәейт
Ацсхәра ду ауразы.
Ицхәыс лтаацәагы ауха иааит,
Аоныха дыргарцгы иакәкны икан.

Уи аамтазы дааонацалан,
Аишәа маҗәа иньлылхын
Итапанча лгәы иньшалкит.
«Абри сықәнагозар, иткәаит,
Мамзар итымкәаит», – лхәан,
Ашьапы даахан, ианааткәа,
Дахьагашаз илақәшәсит.
Ахы илықәшәаз усс илымкит,
Ашьа илылцуаз акашәа илымбсит.
Абас ала уи дниасит,
Ларгьы днага анышә днартсит.

Иаҗа икьәсқәоу (сюжет змам) Манча изку ашәақәа рсы ма иехәац-хьыз рхәоит, ма ихацара ахә харакны иазыртшуа ажәа лыпшаахқәа рыла еисыркаауеит рашәа, ма ихацара зныпшыз хтыск, ма хтысқәак ирызкуп.

Цьындь кьақәоушәа еизицауан,
Быҗкацсан еицш еилаирзызон...
Знацсыргәыца зыхәшә загаз,
Згәыбжымцәа зыхтацалагаз,
Зкәадыр махагы зыматразыз,
Иа дхысцыпхьаза азә длаишьтуан,
Уаа, рада, уаридара. (Гәлиа, Бҗажәба 1972: 45-46)

Афольклор цамтақәа зну аизгақәа рсы иахцыло Манча изку, икьәсү ашәақәа рсы, ишахбо, ашәахәаф хызхьаирцшуа афырхаца ихьз харазкуа ахәшьарақәси ифырхацара аказшьақәси, дзықәшәаз хацарыла дшаиааиз атәы зхәо хтыск, ма хтысқәак имьцхәымкәа ирзааатгылоит: «Цшькьәе-ица Манча хәаша, иара дыкамкәа иқыта симырцәсит, хаха-хымш инькәхьаны, шыбжәанза дрыхьзсит», «Ахацара мгәартә итызгаз Цшькьәе-ица Манча» (Д. Гәлиа, Хә. Бҗажәба, 1972, ад. 42).

Ашәа еиҗкаауп афольклор асы иахцыло афырхаца иказшьеи ихтысқәси ихараку, илыпшааху, аформулақәси атропқәси (аиҗырцшра, аепитетқәа уб.иц.) рыла:

Зкәадыр маха зыматразыз
Згәыбжымацәа зыхтацалагаз.
Ахацара ыканац зыхьз камшәо.
Имшәо ахаца гәы гәгәа змоу
Цшькьәе-ица Манча хаца! (Шьынкәба 1959: 113)

Асыртшәтқәа ицегь иаахгар халшоит аизгақәа иакымкәа-обамкәа ирну ашәақәа (авариантқәа) ркынтә. Апостика аганахь ала хәхәац-шуазаргы арт ашәақәа злеискаау атоурыхтә фырхацаратә ашәақәа рсы ахархәара змоу, итышәынтәалахьоу ашәа аиҗкаараҗы ашәахәацәа рхы иадырхәо афольклор асы атыц аанызкыло атропқәа: асахьаркыратә жәеискаарақәси, ахәашьақәси, ажәа ртәашьақәси, аепитетқәси, аиҗырцшрақәси, зны-зынлагы инейцыху аметафора ззухәар ауа рыла ауп. Ажәарсиара, ажәартәара, ажәахыркара аганахь ала атоурыхтә-фырхацаратә ашәақәа егырт ажәлар реапыштә хәамтақәа ржанрқәа рааста инагза-аагзоуп. Ажәа асахьаркыратә лшарақәа рганахь ала атоурыхтә-фырхацаратә ашәақәси, ахьзыртәрақәси, алирикатә (имацзаргы) ашәақәси рпостика иаҗа итҗәаауп, асахьаркыра-индивидуалтә реиара иазааигәоуп, уахьынтә ауп ахы ахьытнахуа, еыц ашьақәгылара иалагаз абыратә литературагы, зыхтартаҗы иамоу уи акәхоит.

Асыртшәтқәа рзы хара ицатәзам. Иаахган урт еиқәахцхьазаз ажәлар рашәақәа рахьтә хазлацәажәо агәаанагара шыақәзыргәгәо еыртшәтқәак атоурыхтә-фырхацаратә ашәақәа рахьтә:

Цшькьәе-ица Манча

Уаа, раидара, уаридара,
Уаа, Цшькьәе-ица Манча хаца!
Цьындь кьақәоушәа еизицауан,
Қәыцьма лацшәа даарылсуан,
Быҗкацсан еицш еилаирзызон (Шьынкәба 1959: 111).

Шарьтхәа-ица Мсауст

Инарцә мөа дыкәлагәышьеит
Иагыр лхаца днаихагылан,

Акка-ккахаэ итаарых зегы
Дахьцэуагэышьоз илхауан.
Иуа-игэыцхэы ргэы ныкэылгесит,
Иыызцэаггы ишрыхэгаз дныкэсит. (Иара уа: 120)

Ацыраа рашәа I

Раид ахацэкәа, шәанацбалбесит,
Раидагэышьагга раид сиуама,
Раид агәакцэгга, уан лхылсесит
Иара адунеи мыжда уаароуп, – ихәесит.
Иара адунеиггы мардуануп, – ихәесит.
Агзаа шәырга шәшызынтәыку,
Ашәарси ацрси симагәагэышьам
Дад, ахацэкәа шәааидибацал,
Шәзыргәырггаша шәакәшәесит, – рхәесит,
Ажәытә ахацэкәа, шәнсебац рымхәси!
Доусу ианиашья ихацашьоуп хәа
Уарада гәышьа, дад гәырггара. (Иара уа: 139).

Ацыраа рашәа II

Уаа, ес ииуа ирыциуа,
Уаа, ес ицсуаггы ирыцсуа,
Ацыр-ица Данакаи хаца!
Задан ацсара зыхчымхараз,
Аркыз абаара хыла итазырбаз... (Иара уа: 139).

Алитературатә жәсинраалакәа ирзааигәоу аказшьақәа мацым-кәа иахцылоит ашәакәа рсы: «Абагь-ица Цара», «Инацха Кьагәа», «Башныхә Хәит иашәа», «Абыжьо сишьцәа рахәшьа зацәи Акыш Гьаргьи», «Еды Мчы», «Ахәатышь Смиал иашәа» уб.иц. Алитературатә жәсинраала кыр иазааигәоуп ахьзыртәрақәеи абзиабаратә ашәакәеи. Уака иахцыло асахьаркыратә цыраагзақәаггы атоурыхтә-фырхацаратә ашәакәа ркнытә иаауа мацзам. Ажәлар раццамтақәа – рашәакәеи алитературатә жәсинраалеи реизааигәара шьахәла ианыцшит «Кәыц Капытеи Самахьхәаи рашәа» ахәтақ:

«Уи макьана дмацьанам.
Азын цыхггы мацзам,
Ашьхарахь мцәылашацт,
Шарцы иацәа мгылацызт,
Аркыз макьана илашьцоуп,
Ацстхәа сиқәацәа ахатәоуп.
Аз-цәацшь себафоит,
Агрыбза мақаруеит,
Асаршьлар атахуп,

Шарцы иецәа иазыцшуп», – хәа, атак ритесит Кәыц Самахьхәа тәамбашақәа ианихцәажәа. Дарбан поету, иага иажәа дазказа дузарггы зажәарсиара амырццзара ари жәлар рказара ду зныцшыз иажә-синраалоу ашәа!

Б. Шьынкәба, иара ишихәаз сицш, «Цшькьае-ица Манча иаххәааны (иаццоу) ашәакәа рвариантқәа ихы иархәаны, насггы ажәабжьны ахәамтақәа иказггы дырешцшны исибитеит, сефикааит абри ахәамта». Иханахәозеи ари апоет абра иаахгаз иажәа ацакы? Аибыгареи аиекаареи апоет иреиара иатәуц, иацпамтоуп хәа хазхәода? Иааигаз ажәлар рашәа, «исибитаз, исефикааз» анаосанггы, ареиара аганахь ала иара апоет иитәу хәа кыр адахбалартә икоума? Ажәлар иацырцаз кыр иацпама апоет? Абарт ацаарақәа ртак хзыкацар исилкаахоит ари асымта ажәлар рымацара иртәу, апоетггы иитәу ацпамта, ихәтаа ахьынзакоу.

Ацхьа хазатггылап ари апоема (поемоуп, хымцада, шәагаалаггы, казшьалаггы) ажәлар ражәарсиара иахьынзахьылцшьтроу, иахьынзатәышььтроу ацаара. Хәарас иатахузеи, ари ашәа ду ацызпаз ажәлар роуп. Уи шьақәыргәгәарас иатахузеи! Д. Гәлиа, Хә. Бгажәба, Б. Шьынкәба, М. Лакырба, К. Шьакрыл, Ш. Салакаиа, С. Зыхәба, А. Аншба инадыркны иахьа ацсуа жәлар ражәарсиара тызцаауа ацарауаа: З. Цьопуа, В. Кәагәаниа, Ц. Габниацха ухәа убас егыртггы ркынза ажәлар рашәахәаоцәеи ражәабжьхәаоцәеи рыкнытә ианырпахьсит атоурыхтә-фырхацаратә ашәакәа иреиуоу ацпамтақәа рацәаны. Хзыхцәажәо Цшькьае-ица Манча изку ашәаггы уи ажанр иацанакусит.

Атоурыхтә-фырхацаратә ашәакәа Нартаа рашәакәеи ражәабжькәеи, Абрыскьыли, Ацанааи ирызку ажәабжькәа рааста аамтала

иаха арахь иааигэоуп. Урт ажэлар ианапырцоз ихышэоу афеодалтэ аамтазы ауи хэа ицхьазоуп. Дара уртгьы шоит казшыла сипшым аптамтақеа рыла. Ш. Салакаиа излазгеситаз ала, арт аптамтақеа ушар аусит х-гэыцкны (шэахэацш: Салакай Ш. Х. Избранные труды в трех томах. III-том Сухум, 2008):

1. Ақэыларакэа ирызку апэакэа, ажэабжықэа; 2. Асоциалтэ еикарамра зныцшуа аптамтақеа; 3. Амхацшыраа ирызку жэлар реацыцтэ хэамтақеа.

Иеиқэахьазаз ажэлар реацыцтэ бакақеа хцаны ишахшазгьы иеидызкылогьы рацэоуп. Арт реы иахпылоит ирзеицшу асиужет, амотивкэа, аидеиатэ хырхарта, асахьаркыратэ цхыраагзақеа, апоетика ухэа уб.иц.

Апэа Цшыкьае-ица Манча изку уи аамтазы жэлар рыцстазаара агэтылса иахылеиааз цтамтоуп. Уи анаосан, ари апэа иеиднакылаз ахаесахьақеа зегьы ажэлар ражэарсиара иахылщыттроуп. Шэала ихэоугьы, жэабжыны ихэоугьы цакыла, хырхартала иеивгазам. Ажэак ала, ари апэа апыцпаз ажэлар роуп.

Хазлацэажэо, Б. Шынкэба иеирикааз апэа «Цшыкьае-ица Манча хацеи Баалоуцха Мадинеи» ажэлар рхэамтақеа излареицшу шыкоу еицш излареицшымыгьы ыкоуп. Харзаатгылап урт аказшыбақеагы. Рацхьаза иргыланьы, ари апэа ацаки асиужети иааркьаены иеит-аххэап: дынхон Апсны Цшыкьае-ица Манча хэа хацак. Иқэрагьы кыр ифахьан, ихьз-ицшагы хара инаохьан. Уи ихьз-ицша наохьан бжьы-еишыцэа рахэшьазацэ Баалоуцха Мадина лкынзагы. Уи илеиырбоз ахьырпар рацэан, лтызшэа иахахьан Манчагы. Дызбарц инеиуаз зегьы рзы ишылхэоз «азэ дааусит» хэа акэымкэа «акы ааусит» хэа акэын.

Ус ишыказ Баалоуаа рынхара-рашта дааталт иеииацэа дакетэаны хаца еицкаак. Уи гэлтсит Мадина, ахан дахьыкетэазынтэ. Рацхьаза акэны, ари иааиз ахаца ицшра-исахьа, ичацашьа дыгнахит Баалоуцха Мадина. Иагьылхэсит: «Апта апыхэан еыуаоык дааиусит...», – хэа. Лашьцаагы ларгьы асас дрыдыркылт пату иқэцаны. Ажэакала, Манчеи Мадинеи гэацхеибашьсит. Мадина лашьцаа ачара цаул уны рахэшья диртсит Манча. Манчагы нхьци-аахьци ажэлар адгаланы ачара цаул иуит. Хаха-хымш чаран, апшымыш рыены Манча амхараеы дааин, ицхэыс илеиэхэсит Апсны апстыр шақэлаз. Манчахаца ар драцгыланы деибашьит Хэагэашэ. Апсуаа аиааира ргесит, аха

ларгьы реы итахақаз калсит. Фырхацацас иеибашьыз Манча дызгарыз ахы иқэшэсит. Хымш иаанкылан айбашьра. Апшымыш руха Мадина апхьыз лбоит: Шьха харакык аеы деахэаны дышыцоушэа, лгэы алахэа еиқэацэа ыкетэоушэа, хацыцлагьы илхькеласуашэа. Мадина лыпхьыз ланхэа илзеиталхэоит. Анхэа лтаца лгэы лыртынчусит, уи иаанаго Манча цэгьара изыстаху амч еиқэапэақеа зегьы ртахароуп хэа.

Аха убри аамтазы агэашэахьтэ «О, Манча хэа абжы гоит. Иан да наадэылц, илбоит Манча иоыцэа иара асакаса данцаны ишааиуаз. Дцааит лара: – Икалазеи, – хэа, дара атак апымхэрас ахацэа рапшэа аатдыркьесит. Иан илдырит еси шыкамыз. Уи иоыцэа рыкнытэ иеилылкааит лычкэын хацацас дыштэахаз.

Ахаца ишихэтаз дцэуаны, Манча анышэ дамареит.

Апсыжра апьтахь Мадина лхаца имацэақеа аалышэцаны дцеит лхаца ишыоура, Хэагэашэка. Хымш апцы ар айбашьра хьртит, еилашьыкит, аха азэгьы ацахара итахзам, рымчкэа кацссит. Убри аамтазы апсуа еибашьцаа рышытахь ала еыуао гэгэак

Дшааиуаз апстыр даарылаххит,
Дцэиуа, дхынхэуа даарылагьежьт,
Еыхэцэылагьы шыоук кейкьон,
Ихцша цэгьа шыоук арблакьон,
Ицэаабжы гэыцпэагазан.

Апсуаа рыр аиааира агесит иаарылаххьыз аеыуао ибзоурала. Ар рышытахька ианыхынхэуаз ах итаххесит абри аеыуао иеилкаара, хамта дук иатэашьара. Манча ихацара аазырцшыз аеыуао иааигэара ах данааи, иара даасыжэцан

Акэалз хьлца нак ихихит.
Лыхцэы сымсыл лакьы-лакьуа,
Иныкэыцссит лыжэоахьыркэа.
Лхы-лэы гэыкы мра кацхаран,
Асеиқэа еыуао, афырцхэыс,
Абжьошишыцэа рахэшьязацэы,
Цшыкьае-ица ицхэыс лаша,
Баалоуцха Мадина.

Абас ихыркэшоуп ажэлар ражэарсеиара иахылцшытроу, рказшыеи, рыхныкэгашыеи шыахэла, казара дула изныцшыз, еицакра зкэым ажэабака ду.

Арака хазлацэажэаз атоурыхтэ-фырхацаратэ ашэа асиужет Цшыкыае-ица Манча хацеи Баалоуцха Мадинеи» Б. Шынкэба иеирикааз, иеибитаз, аус здиулаз (реиаратэла ица здицаз) ауп. Ари, ишаабо еицш, иеидкылоуп, иаха ихатэаауп, инагзоуп егырт Цшыкыае-ица Манча изккэоу ашэакэа рааста: «Он, естественно, полнее каждого отдельно взятого варианта песни. Но заметим, что в сводный текст составителем не внесено ни одного эпизода, даже штриха, не характерного для народных вариантов историко-героических песен. В своде нашли лишь более систематизированное, последовательное изложение.

Сюжет, приведенной нами эпической песни находит двойную разработку в абхазской народной поэзии. В одних случаях героиня – жена погибшего воина, заступает на месте мужа и победа в бою фактически одерживается ею. В других же случаях роль жены более ограничена. Она как и в первых вариантах, вдохновляет мужа на подвиг, а затем с почестями хоронит его, но сама вместо того, чтобы выступить с оружием против врага, кончает жизнь самоубийством, доказывая тем самым свою преданность супругу. Именно, так завершаются лирико-эпические песни «О Пшкыч-ипа Манче-герое» (Гулия, Бгажба 1941: 98-100), «Шарытхуа-ипа Мсоуст (Шинкуба 19594 116-121) и некоторые другие».

Абрака иаахгыз Ш. Салакаиа ари ашэа иазку игэаанагара иахнатоит азин иаххэарц, апоет – ажэа азказа, иреиаратэ хэтаагы шыкоу ари апцамта айбытараеы, аекаараеы. Шынкэба ццаоык, тцааоык иахасаб ала, ипаулазаны инархэы-аархэны итицааит ари ашэа ацабара, аекаашыа, ибзиазаны идырусит уи «ацсы ахытоу». Апоет илшон ари ашэа асиужети афырхацэеи ирызкны, жэлар ражэа еиекаа, ражэартэра ихы иархэаны иащицар ихатэ оымтак. Аха ажэа азказа ду ус каимцеит. Уи ажэарсеио, поет дук иахасаб ала ари ашэа давамгылакэа, фрагмент-фрагментла иказ, ианцакэази иара инапала ианицакэази зегы еишыршэшэаны итцааны, ихы, игэы, ицы иалжны иеирикааит (ари ара апоет иажэоуп) апоема ду, ацсуа исахьарку ажэа харазкыз, изыргыз асахьаркыратэ ццамта хатэра. Хэарада, ара икоуп апоет иреиара, икыбао зныцшыз аеыртштэкэагы, афакторкэагы. Хыхь ишаххэаз еицш, ажэа азказа ишыакэиргылт, итиртэаит

апцамта цыццэаха-цыпцэахала иказ ахэтакэа, еиыбааны (ус баша еицшырала акэымкэа) иаку, логикала асахьаркыратэ цкаракэа ирыкэшэо, инагзоу аоымта ду хайтеит.

Уи анаосан, ажэлар рашэа апоетика алшаракэа иоагзаны, ихы иархэаны асахьаркыратэ литература иазааигэаитэит псабарала. Ус анакэа, иаххэар аусит, ари апоема ажэлар реащытэ хэамтакэа ирылхны икацоу исахьарку иоымтакэа иреиухатоу ццамтоуп хэа. Ус ахэара азин хазто даеа факткэакгы аахгап.

1990 шыкэсазы итыцыз Б. Шынкэба ианицаз жэлар рхэамтакэа сидызкыло аизга «Ахыртэацэа» иацу апхыажэа аредатор икнытэ» аеы Ш. Салакаиа иоусит: «Абри аизга иалукааша асовет шэкэыооы, ... Б. Шынкэба шыкэсы рацэалеи лщшэа дулеи имоациго ареиаратэи ацарадырра-еилкааратэи усура ахытэ ичыдоу ганкэак еихызшыаало шэкэуп. Арака цыаракны сидкылоуп уи ичкэынра шыкэскэа инадыркны иахыа уажэраанза хатала акыаад ианицаз, еиуеицшыым ажанркэа ирыцаркуа ацсуа жэлар реащытэ хэамтакэа...

Ашэкэы иагэылалт иара убасгы фырхацэакэак ирыххэау ашэакэеи ажэабжкэеи рварианткэа ирылхны, даара дрыцклацшыны, рфольклортэ цэаоа меицаккэа Б. Шынкэба иеикэиршэаз, иеидкылоу атексткэагы («Абрыскылы», «Цшыкыае-ица Манча хацеи Баалоуцха Мадинеи»)...

Инеидкыланы, ашэкэы имоашыо ианыцшуеит Баграт Шынкэба афольклортэ материалкэа акыаад ахь иахыиаигыз мацара анаосангы, урт уи ирыдицаз иреиаратэ мчкэагы. Убри азоуп иара иахэт-ацэкэаны аизга айкэыршэаоык иахасаб ала ихыз арбара азмырхакэа, ашэкэы авторк иахасаб ала дзарбоу». Ш. Салакаиа игэаанагара иашоуп хэа исыцхызоит саргы. Аха аредатор игэаанагара иаха игэылтэаахоит ихэоу: «...ашэакэеи ажэабжкэеи рварианткэа ирылхны, рфольклортэ цэаоа меицаккэа» хэа ахыиоуа иащицацтгы уи ахшыоцак чыдала иаха игэылзыртэаауа даеа ажэакэак: «ашэакэеи ажэабжкэеи рварианткэа аидкыланы, ирылхны, рфольклортэ цэаоа меицаккэа» хэа. Ари агэаанагара иахагы ишыакэнаргэгэон ацыхэтэаны аредатор Б. Шынкэба иеидкылаз ашэкэы авторра цацгэыс иеитаз ахшыоцакгы.

Абра хыхь хзыхцэажэаз ахшыоцак ашыакэыргэгэаразы кыр ацанакуеит Б. Шынкэба аизга «Ахыртэацэа» иагэылсеицаз апоема «Цшыкыае-ица Манча хацеи Баалоуцха Мадинеи» цыхэтэажэак

ахасаб ала иацитаз игәәанагара. Мацк иоуцәазаргы иаахгап иара шеибгоу: «Аибашьрапшахтәи ашықәсқәа раан, ацсуа жәлар рпое- зиа хаз-шәкәны итсыжырт санафыз, Ацснытәи аинститут анапшы- рақәа рархив асы имачымкәа исцпысит еиуеицшым аамтақәа рзы ианпаз, иеицырдыруа ацсуа жәлар рфырхаца Цшькәае-ица Манча изкыз ахәамтақәа. Урт рахтә поезиала мацара ианпаз аизга иала- спсит (уахәацш «Ацсуа жәлар рпоезиа». Акәа, 1959 ш., ад. 108-114). Абарт ирчыданы уа икан инеицыхыз апрозатә хәамтақәагы, урт Цшькәае-ица Манча ихацарақәа рыдагы, инартбааны ирныцшуе- ит Баалоуцха Мадина лызбахә, иаххәап, Манчеи лареи шеибабаз, ишеинасыцхаз, нас лхаца аибашьрасы дантаха, иабцъар лкәынцаны, исы туған дақәтәаны, ацстыр дшыреагылаз, убри алагы лхаца ишба шылуз ухәа уб.иц. Иалкаангы иазгәатәтәуи: урт ахәамтақәа проза мацараны ишыкамыз, жәпацъара жәеинрааланы ишуцылоз.

Икалап абарт әжәеинраалатә цыцпәахақәа әжәабжьхәацәа иашәаны ибжьадыргылозтгы, уи еицш азнеишья, иаххәап хә- мтақ асы апрозеи апоезиеи реилацсара, жәлар реацыцтә хәамтақәа реы лассы-лассы уафы ипылоит. Урт цыцпәа-цыцпәа ишыказгы ахәамта иагәылыччон, сахьяфыра хәпшарафы апыжәа дара ироуртә икан. Инеицынкылыны ахәамтақәа ражәабжь ртәашьяқәеи ахәтақ- әеи реикәсытрәи уанрызхәыцлак, абри еицш агәәанагара уазкылсуе- ит: жәлар рфырхаца Цшькәае-ица Манча изкыз инеицыхыз хәамтақ шыказ, иара ианасакбәхәыз азәгы иахызанымпаз иахкыны ише- ибгаз изымаазеит хара хәынза, әжәабжьхәацәа иахья цыцпәахақ- әак роуп иргәалашәо. Агәра ганы сызлакоу ала, ари ахәамта иара иашьашәалоу, иаххәап, «Инацха Кьагәа иашәа», «Цыраа рашәа» реицш ашәаны ирхәауан, аха тоурыхла, иара апақы злакоу ала, ажәытәрахь иаха инаскыан. Цшькәае-ица Манча избахә ладагы- өадагы ирацәоуп, кашәарак ақәым, изку ашәагы мшаснеицш иа- хьягы акафхәа ирхәоит, аха ихамамызт хара атекст нагза.

Цшькәае-ица афырхаца изкыз ахәамтақәа зеггы сихырцганы сац- хья инықәыспсит. Рыхкәеи рцыхәақәеи неиеырцшуа сынасхсит.

Бжакы – ажәабжь алагамта мацара иазкын, егырт агәта, иаанхаз – афырхаца ицсадгыл ихы шақәицпаз адагы, иаадырцшуан афырц- хәыс Мадина лфырхацарақәа... Арт хәамта сибгак ишацыцпәахақ- әаз сацәымфашьо агәра сгеит. Прозала ахәамтақәа реы асиужет иаха иеиыккан, убри схы иархәаны, еицыспшит, силассеит урт апоезиатә

цыцпәахақәа, егырцпит инагзоу аспикатә хәамта «Цшькәае-ица Манча хәцеи Баалоуцха Мадинеи».

Апоема аиндивидуалтә реиара ахафы шаныцшуа, арәиафы инапы шадкылоу, уи иабзоураны ишхадароу бзианы ирхәоит ара иаахгаз апост иажәақәеи ихәоукәеи. Ажәала ихәази ажәабжьны иацпази зегь нагза-аагзаны итцааны, ажәлар рашәеи ражәеи рыцсабара дагәыла- ланы игәатаны ишьяқәиргылеит, (уиггы хазчыдалатәи арәиара иак- азшьоуп), иаицсит иоригиналу асахьаркыратә фымта нагза. «Еиц- ыспшит, силассеит урт апоезиатә цыцпәахақәа, егырцпит инагзоу аспикатә хәамта», – абри иаахгаз апост ицитата ибзиазаны иахәоит уи ари афымта кыр аамтәи цъабааи шадицаз, фольклористк иахасаб алагы, авторк иахасаб алагы инарцауаны, инткааны иштицааз ацсуа жәлар репос ацсабара, аказшья, жәлар реацыцтә хәамтақәа реизгафык иахасаб алагы.

Б. Шьынкәба абри хазлацәажәо апоема иавторра цыбыргызтәуа гәәа- нагароуп акыбао шьяхә змаз ацсуа фольклорист Артур Аншба иажәақ- әагы: «... песни и сказания о Манче относятся к известным по многочис- ленным записям песням о набегах. Точнее об отражении набегов.

Необходимо произвести сопоставление различных, вариантов и версии сказаний о Манче, тем более учитывая, что есть попытки поэму Шинку- ба о Манче и Мадине выдать за народную эпическую поэму. Ш. Х. Са- лакая пишет, что в «сводный текст составителя (т.е. Шинкуба. – А.А.) не внесено ни одного эпизода, даже штриха, не характерного для народных вариантов историко-героических песен. В своде они нашли лишь более систематизированное, последовательное изложение». Это совсем не так. Дело даже не в том, что Шинкуба более пространно, более развернуто излагает известные в абхазском фольклоре мотивы и эпизоды, что само по себе свидетельствуют об индивидуальном поэтическом творчестве. По его собственному признанию, при создании поэмы он использует не только песенные варианты, но и прозаические тексты о Манче, т.е. пере- лагает прозу в стихи. Но этим не исчерпывается его работа над поэмой. Он добавляет в поэму мастерски стилизованный им эпизод о мести жены героя за смерть ее мужа. Этот эпизод не только не встречается в народ- ных вариантах песен и сказаний о Манче, но его нет вообще во всем фольклоре абхазов».

Абра иаахгаз ацсуа жәлар реацыцтә хәамтақәа рыгцаара цъа- баа ду адыцпахьоу, иара иазкны акапиталтә тцаамтақәа адыцпа-

хьюу ацсуа царауаа Ш. Салакаиеси А. Анпбеи ргѣаанагарақѣа мацк сѣсагылозаргы, дара ишѣақѣдыргѣгѣоит Б. Шьынқѣба инапы ицихыз ари хазлацѣажѣаз апоема иоригиналу хатѣы цѣамтақ ахасаб ала ишахѣацштѣу.

Уи анаѣсан аѣоурыхтѣ-фырхапартѣ ашѣақѣа рфырхапѣақѣа рыхѣсақѣа сѣхарак рыхызқѣа хѣазам. Цшъкъаѣ-ица Манча ицхѣыс лыхыз Асланыхѣа ѣаша хѣылоит цѣарак:

«Ахацара мгѣарта итызгаз Цшъкъаѣ-ица Манча,

Асланыхѣа ѣаша цхѣыс даазгаз,

ѣнак шъыбжъаанза лбара змоуз»

(Шѣахѣацш Д. Гѣлиси Хѣ. Бѣажѣбеи итрыжъыз ажѣлар рашѣақѣа реизга иану Цшъкъаѣ-ица Манча иашѣа, Гѣынба Алиас ихѣамтаны Хѣ. Бѣажѣба 1941 шықѣсазы ақ. Ацандара ианицаз атекст); Шарытхѣа-ица Мсоуст ицхѣыс лыхыз Иатыр хѣылоит афырхапа изку ашѣақѣа реы; Баалоуцѣа Шъамсиа хѣа хъзыс илыманы икоуп цѣарак «Баалоуцѣа Шъамсиа» хѣа хъзыс измоу ажѣабжъ аѣы. Ари атекст афырхапартѣ ашѣақѣа, ажѣабжъқѣа ирхылцшътѣроуп ххѣар аусит. Иаахгап ажѣабжъ ацакы иааркъаѣны. Баалоуцѣа Казырхан, зыцшзареи зеиѣкаареи хара инаѣхъаз, дымцаирсит ашѣуа Цъаным. Ари захаз Казырхан лахѣшьеицъы Шъамсиа хацаматѣала лесеилахѣаны дишъталт лахѣшьа дымцазырсыз. Дрыхъзеит. Ашѣуа Цъаным дылшьусит, лахѣшьа длырхынхѣусит. Шъамсиа абна дылалт. Цытрак анцы, абна дылымцыр амуит. Даалаган, Ашѣырха дцаны Цъаным изааигѣаз хѣычъык дымцарсны даалгеит, аазарахѣа. Цабал, Маршьанаа реы дналгеит, ашѣуа Цъаными лареи реиныршѣараѣы цхыраара лзырурц. Ари захаз Дал Маршьанаа рхы иакѣырцеит, хтынхацѣа руазѣк дышъны рхѣычгъы дымцалырсуа хѣа.

Абри ацыхѣала Цабал Маршьанааи Дал Маршьанааи ахка рыбъжалт, айбашъра акынза инсебагеит.

Ишаабо ала, ари ахтыс ѣоурыхла идыру, XIX ашѣышықѣсазы икалаз усуп. Амхацъырра калаанза Баалоуаа рыжѣла исиуаз Кѣыдырта иштганхаз шыақѣзыргѣгѣо абырақѣа ыкоуп.

Баграт Шьынқѣба исеиѣикааз ацѣамтѣаы аперсонаж Баалоуцѣа Мадина апоема алагалара зыбзоуроу иара иакѣхоит: ѣбагы ахыз Мадина апсуа жѣлар реацыцтѣ хѣамтақѣа ирыздырзом, уи Нхыцынтѣ (аедыгъақѣа реы сѣхаракгъы) иаагоу хъзуп. Ихаѣсыз ашѣышықѣса аѣбатѣи азыбжа аахыс ауп ацсуаа рхѣычқѣа ирыхъзырцѣо ианалага

ари ахыз. Ажѣак ала, ари ахаѣсахъа лыхыз апоет ирѣиара иадхѣалоуп, иара иихѣышыз, иалихыз хъзуп ххѣар, аиаша хацѣыхарахом хѣа хгѣы иаанагоит.

Уи анаѣсан, апоет ашѣа айѣкаашъа, апѣстика ихы иархѣаны асахъаркыратѣ литература иашъашѣаланы исеиѣикааит ари апоема. Аѣымтѣаы ахра зуа алитературатѣ жѣеинраала иатѣу аформоуп. Арака иказам ажѣлар рашѣа мелодиаала исеиѣызкаауа арѣфренқѣа, ашѣа аргызцѣа ирхѣо ажѣақѣа. Уи цсахуп асахъаркыратѣ литература ажѣеинраала ртѣашъала. Ашѣеи ажѣеи реилагзара (арѣфренқѣа, жѣлар рашѣа ахѣашъа ачыдарақѣа), апоет иажѣақѣа рыла иаххѣозар, аказшьа арака ицсаххеит исахъарку алитература, чыдала ажѣеинраала артѣашъа, айѣкаашъа аказшьала. Насгъы апоет исеиѣикааз аѣымтѣаы ахра аусит алитература иатѣу аритми арифмеи, иара убас егъырт ажѣеинраала жѣеинраалазтѣуа аформақѣагъы.

Иаахгап сьырцштѣкѣак, ажѣлар рашѣеи Б. Шьынқѣба ажѣлар рашѣа иалхны, исеиѣикааз апоемеи рахытѣ текстқѣак. Ажѣлар рашѣа:

1. Манча иашѣа

Ани цкѣыни исеибаираазомызт
Цшъкъаѣ-ица Манча!
Згѣыбжъымацѣа зыхтацалагаз
Знацсыргѣыца зыззагаз
Цхѣыск иаалыхшаз хацак
Изы захѣа иамыхауаз...
(Гѣлиа, Бѣажѣба 19724 42)

2. Цшъкъаѣ-ица Манча

Цшъкъаѣ-ица Манча Цабал дынхон
ѣыц даныѣагылазцѣкѣа акѣын,
Дныкѣон, ацышѣара дашътан,
Зны исеиқѣа хышьаш дақѣтѣаны,
Дгъыл харакрахъ дхынхѣны дшауаз,
Еиқѣных ецѣа-шѣѣык иара инаицылт.
– Мшыбзиакѣа! – реиѣеит урт,

Аха атак хәа имахәсит иара.
Ихьымздишьсит абри цөгъаза,
Днарықәкъашан амоа рзикит...
(Шьынқәба 19594 108)

3. Уаа, Цшькьаә-ица Манча хәаша,
Иара дыкамкәа иқыта еимырцәсит.
Хаха-хымш иныкәахьаны,
Шьыбжъаанза дрыхъзеит,
Уаа, раидагы уаридара
Уаа, Цшькьаә-ица Манча хаца!
– Уаа, симцәаны шәарт ицо,
Сазәун, аха схәатха шәсыргом,
Сыуаажәларгы соушәыжъ! – ихәсит...
(Иара уа: 111)

Уажәы хәхәацшып Б. Шьынқәба рсиарала напы здикылаз аццамта
«Цшькьаә-ица Манча хацаи Баалоуцха Мадинеи» акнытә цыццәахак:

Цшькьаә-ца Манча ахаца,
Импәазо агәы зызтаз,
Имаапсазо ашъамхы зпаз,
Зтәылаәы иуаә нагаз,
Нхьци-аахьци зызбахә наохъаз,
Иқәрагы крифахъан,
Цсра зқәым ахъз ирхәхъан.
Цшькьаә-ица Манча ахаца,
Иихәаз наигзар акәын,
Иага дишьыр акәын.
Иуа-итынха рацәаөзан
Цхәыс дизырхәар ртахын
Игәацхоз хәа уаә димбеит,
Аамталагы кыр цақәсит.
(Иара уа: 123)

Арака ацыхәтәаны иаахгаз ацыццәаха хыхь иаахгаз атекстқәеи
мышхә сивгара рымамкәа икоуп адәахьтәи рформеи реиәкаашьалеи.

Ахаәсахъа аиәкаашьеи асахъаркыратә цыраагзакәеи ахархәара за-
узгы арсеналк акнытә иаагоуп, ажәартәашьалагы уи акара сив-
гамшәа убоит азык азы. Аха чыдала урзаатгыланы ианеиурцшлак,
излеицшымгы ыкоуп: актәиқәа реы иаха атыц амоуп ашәа иатәу
аказпъа, ажәақәа реицааира ажәеинраалаәы еицш ишәам-изам (уи
ханартәауан, еиәнакауан ашәа иапу арефрен, абжыыкақәа реиц-
ыхра – амелодиа аетагзара, анагза-аагзара); ацыхәтәантәи аәы иаах-
газ ацыццәахаәы икоуп аритмика, аихшәа-сизшәара, арифма.

Уи анаәсан, ари апоема ззаххәаз иамоуп инеицыху, хтысла сидхәа-
лоу, афырхаца дызнысыз амоа хзырбо инагза-аагзоу асиужет. Хәарас
иатахузеи, ари аоымта злеибытоу, излеиекаау асахъаркыратә цыра-
агзакәа, афырхаца аоымта иалоу зегъы, ажәлар рәапыцтә хәамтақә-
әа ирышьашәалоуп, уантә иаагоуп, шыатасгы ирымоу афольклор
адунеи ауп. Аха аказа ду инапәы ари ажәлар рашәа сихыццәә-
еиәыццәә еиуеицшым ахәамтақәа реы фрагмент-фрагментла иа-
хцылоз сидкылахсит. Уи залыршахаз ажәлар ргенира пьала-дала
игәнызкылаз, изнырыз апоет икыбаә ду иабзоураны рацхъазатәи аде-
итыцши, аиәкаашьеи, асиужети хазирхынхәит, уи ала иагъапицсит зе-
игъатам алитературатә сахъаркыратә оымта шыахә. Апоемаәы ихамоу
ахаәсахъақәа: Манча, Мадина Манча иан, инеизакны ара рхаәсахъа
гәылыртәаууп, алитературатә хаәсахъақәа реиәкаашьа реиәкаашьоуп.
Ируа-ирхәо, фрагмент-фрагментла акәымкәа инагза-аагзоуп, апоемаәы
атыц змоу ахтысқәа иналс-аалсны (афольклор аәы ишыкоу – ихадоу
ахтысқәеи ахаәсахъақәеи реиқәыпхъазара мацараәы ианмыжкәә)
акәымкәа иеицыхуп, итыртәаууп, ахтысқәеи ахаәсахъақәеи рганқәа зе-
гы инткаа-ааткааны рсахъа тгоуп.

Ажәлар рашәақәа реы ахтыс ааркәәны, ихадоу мацара иалацәажә-
озар, апоет уи ахтыс инагза-аагзаны игәыпиртәауеит, литературатә
хаәсахъала иеиәикаауеит. Ажәлар рашәаәы афырхаца ицхәысхәара
иешазыкаицо цәахәак, о-цәахәак азхозар, Б. Шьынқәба ипоемаәы
уи асахъа, иаха итбаауп, афырхаца ихаәсахъагы иаха ганрацәала
иаарцшуп: Манча лтышәа иахаит Цабал инхоз Баалоуцха Мадина.
Хъзи-цшеи згымыз, имракацхараз Баалоуцха дызбап хәа избейт
Манча:

Лашта акынза сназап, – ихәсит,
Дсынасыпзар, дысхәап, – ихәсит.

Шықәсы нақбак дызқәымтәаңыз,
 Исыхәа иапәа аатигаит,
 Езгьагь кәадыр нақәицахит,
 Иаргьы убас исааилеихәахит:
 Ихьтәы мақа, иғәакьиа кама,
 Ихтарца шкәакәа, икаитан сикәа,
 Исактан симаа, шыаңәха-шыаңәха,
 Ахәа чаца, икьарахә цыр-цыр,
 Деихьтыруа, деихьшәашәо,
 Ахьхә-хьхәхәа дынеыжәлахит,
 Деыркәашауа иашта дтыцит,
 Иашта аханы Кьышьмеи каицит,
 Нас аеыо икамчы икьейт,
 Иахьытахыз иеы тькьейт.

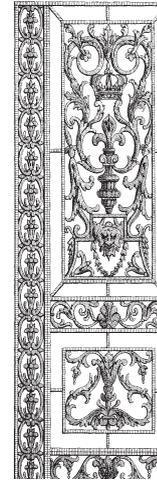
Ас еицш инткаа-ааткааны игәылыртәау асахьақәа, аказшьақәа рыла сикәауи ари жәлар рашәа зьыцхьртахаз, Баграт Шьынкәба инарпаулазаны итцааны инапы ицихьыз ари апоема шыахә. Асахьаркыратә ғазара ахьынзақоу ала хәхәацшуазар Баграт Шьынкәба иапцамта «Цшькьәе-ица Манча хәцеи Баалоуцха Мадинеи» Иуа Коғониа ишедевр «Абатаа Беслани» иреиуоу, кьбаола ишьтибахуа, апсуа сахьаркыратә литература иахьзырхәагақәоу, адунеи алигература иапцапахьоу ашедеврқәа ирылауцхьазаша ғымтақәоу. Дара рыобағьы хьлтцшьтралағьы, еиқәашьбалағьы, цакьылағьы зынза иеизааигәоу, казарыла ихараку, апсуа литература ахьз тьзгаз ғымта дузоуи.

Апцыхәтәаны еитазгәахтап Б. Шьынкәба каза дук иахасаб ала ашьбабаа здибалаз, инарпаулазаны зьыцабарей, зейскаашьей, хәыцхәыц итицааз, иеиқәикааз, инагза-аагзаны, ажәлар ртоурыхтә-фырхацаратә ашәақәа ирылхны иапцаз апоема «Цшькьәе-ица Манча хәцеи Баалоуцха Мадинеи» апсуа сахьаркыратә литературазы ихтыс дуны икалейт.

Апост ажәлар рашәа апостика алшарақәеи асахьаркыратә литература еиқәашьей (аритм, арифма, алигературатә бызшәа) ищырхрааны апцхәаңәа иритеит апсуа сахьаркыратә литература иатәышьтратхаз, зегь рыла ишьахәу алигературатә цамта ду.

АХӘЫЦҚӘА ИРЫЗКУ АПОЕЗИА

Ажәсинраалақәа

Хаз чыдала ирзаатгьыланы рылаңәажәара, рытцаара ахәтоуп Б. Шьынкәба ахәыцқәа ирызкны иапцаз ажәсинраалақәеи алакә-поемақәеи. Арака омашәа ибзианы иаапцит апост икьбао алшарақәа жәсинраалала аиқәарааеы, ажәа артәашьаеы, ажәлар рашәа, рбызшәа рказшьақәа апост иреиараеы казарала ахархәараеы.

Апсуа жәлар реащыцтә реиамтақәа реы ичыдоу атып ааннакьлоит ахәыцқәа ирызку еиуеицшьым асащыцтә реиамтақәа: агарашәақәа, ажәархәмаррақәа, ахәыц-ыжьжьагақәа, ахәыцқәа «рыбз цьзеуа» ажәеицааирақәа, ажәарщакқәа ухәа аб. ип. Апсуаа рхәыцқәа шықәсык ғышықәса иртысаанза аазага хадас ирымаз агарашәақәа ракәын. «Ажәлар шәышықәсалатәи рщышәа иднарбейт: апцқа данурцьсуа, иаха ирлас аңәа дтанағалойт. Убри азоуп цьбаба дук апцымкәа ирцьыс-га мағәахәны агара зырызбаз. Аха уи арцьысра мацарағьы аздырхейт, агара агарарцьысра аритм инащыршьбит иара иашьашәалоу ашьтыбжьейскаарақәа, амузыкатә: «Шьышь наани, уа наани, хәыхә наани, уа наани». Ари аитәхәа (арсфрен), мейжьарада, апсуаа рмузыка фольклортә традицияеы ақәра ду змоу амелодиақәа иреиуоуп... Ас еицш зритмика еилыххоу аитәхәа аңәырпра иабзоураны агарашәа икәандоу амелодиа шьтнахусейт еихьшәшәо ритмейскаарак ахта аетанагзойт.⁶⁷

Машәыршақә икамлазейт Баграт Шьынкәба иреиара рацхәтәи ашьаеақәа ахәыцтәы поезиа иахьадхәалаз, уи иара дызлаааз, дызлияаз, дызлашәаз адунеи, – зегь реиқа изааигәаз атагьылазаашьа дазхәащит.

Рацхәза ииоыз ажәсинраала иахьзуп «Ажәытәтәи агарашәа». Уи анаоған апост иащыцойт актәи иажәсинраала тематикала иазааигәоу даса ғба: «Агара ашәа», «Амхәацьыраа ргарашәа». Ажәлар ридеал еиуеицшьым аамтақәа рзы агәтакрақәа иааиуа шыахәла ирныщит арт ах-жәсинраалак. «Заатәи иреиара иацанакуа актәи ажәсинраалаеы апьжәара амоуп игароу ахәычы дшәарьыцао наған икалара («Уа, исыхара базьыщыыз, Ала алыркьан аса зшьыыз, Уа,

абри арцыс иакөымхой, Шыкөсык ала дхацямхой»). Арака апоет жөлар рсацыцтө ахөаштыбжь шамахамзар, дазгөакыан даанхсит, ацакы еицеимкит. Аобатөи агарашөасы ацыжөара атоуп аамта ыщ иарсиаз, асоциалисттө ргылара иатөышптроу аидеал – ауабы дусуө гьсоны икалара, ацбаус азышпөахөара...

Уцөа, сыщска, тынч ухала
Уабиз умгөыроан.
Уи дшахтиоруп, цыр напыла
Дашьтоуп амаден...

Раса махөцас укатароуп
Амзеицш укачча
Уаб иускөа имудароуп,
Арцыс еилфача.

Ажөлар иаха ирылацөаз «Амхацыбраа ргарашөа» захьзу егыи ажө-синраалац Б. Шынкөба дазышпөахөоит ацсуа абицаракөа азөырофы рхы зкөырцаз аус – ахьыщшымреи ахакөитреи ридеа:

Шьышь нани, шьышь нани,
Уцөа сарцыс уанани,
Рыоны укам уаби уани,
Амшын еикөа уамами.
.....
Нас уи ахөа уцсадкылаз,
Ахьыз зларгоз уабацөа,
Ахаца-ихаца уцсадгьылаз
Рацхьа унагыл ақөцаөцөа».⁶⁸

Арт сикөахацхьааз, хазлацөажөаз ах-жөсинраалак ирныщшусит алитературатө жөсинраала аицартөышья инаваргыланы, ажөлар рсацыцтө аццамтакөа, – чыдала ажөлар рашөа ажөала аицкаашья – апостика аказшыкөагьы. Ажөак ала, арака атыц амоуп ө-казарак рсахьаркыратө лшаракөа реицыбаара, ртибагара.

Апоет иреиаратө цстазаара зегьазы, ишазгөахтахьоу еицш, имөанызаөхсит ажөлар рашөеи ражөеи рсахьаркыратө лшаракөа. Дан-

хөыгчыз игөасы, ихасы атыц аанызкылаз ажөлар рашөеи ражөа сикөаарахь иоуз абзиабара аказара сиханахаит, игөылнартөааит цакылагы теитцшлагы (аформа), урт ихадоу акы акөны икалеит автор иказаразы, иреиара аус зегьы азы. Уи хьыгьы кырынтө иазгөахтахьсит. Арака аус злоу, апоет ихы иаирхөаз, дзызхьацшыз ажөлар ражөарсиара иатөу атемакөеи, аидеиакөеи, ахацсахьакөеи рнаосангьы атцаабы ихаданы иазгөеиташа, урт реицкаашьсеи ражөартөашьсеи рказшыкөаеи апоет ихатөы өымтакөа раццарацы, иказара аөазарацы тыцс иааныркыло акөхоит. Ажөак ала, апоет иказареи ажөлар ражөартөашья аказшысеи реицаара, апоет реиаөык иахасаб ала исизхьазыгьарацы урт цхырарас иртаз, иказара ахьынзаөаргаз акөхоит. Апоет ажөлар рашөа-ражөа ихы иархөаны, алитература абьзшөахьы ииаганы икаицаз, иеицеикааз аганахь ала иеыцу кыр изхөама, изычацама? Абри азцаара атак акацароуп апоет иреиареи ажөлар рхөамтакөеи реицкаара, реизыкказаашья тызцаауа ауабы изы ихадоу аус.

Б. Шынкөба данхьычыз нахыс, иахауаз апөақөа (сихаракгьы ахөыцкөа ирызкыз, дара ирхөоз) ақьаад анцара далагахьан.

Абар уи азыхөан апоет иихөо: «Ажөсинраалакөа рыөора сзалагаз. Уи сгөазырцхаз, егьарааны сазхөыщхьсит, аха еилкаашья сзатом. Салагеит ус, сара схала. Аха сызлагаз оуп иухөаша!

Аоны ма агөылара исахақөоз, насгьы сара схала ғырхөала исдыркөозгьы налацаны ажөлар ражөсинраалакөа, ахьзыртөрақөа ақьаад ранцара салагеит. Уажөгьы исгөалашөоит акык-өбак, иаххөап ханхөыцкөаз апөаны иаххөон, амщцөгьа ианахнаркьыалак:

Көеи си Цабалка уца,
Амра ицхо арахь уааи!

Ма еицырдыруа ахөычы хөмарра иацу ажөакөа:
Ина, ина,
Өаца, өаца
Ссиуандька!..
Ма ахьзыртөра иалацан ирхөоз:

Өажөижөаба цут кьлигеит,
Абаз цса чак атнихит,

Мыкә дөсиаанза зегь иамхафсйт,
Члоу дөсиаанза хы-змахк ижэйт...

Ма цакык змазамыз ажәа еиқөыпцхьазарақәа:

Уанаана уана-кьыркьыр,
Цендарада, дача хәацса.

Рифмала ихьыркыз ажәеинраалақәа (ускан арифма абаздыргөышпыоз, амала ацәахәа апцәамтаҕы ашытыбжыкәа реиқөыртәара сыхнахуазар акәхарып):

Атахмада қабада
Ала дырфеит лабада.

Абартқәа иреицшыз ажәеинраалақәа рыла ихасыртәааит ишаанара иказ зеицп тетрадк... Сызцөыпцхамшыоз азөык-өыцьяк стетрад аахтны сырзапцхьалон.

Ахцатәи акласс аҕы сантәаз акөын (1928) Члоу ашкол ахь рпаөыс дахзаарышптит Тарас Гындиа... Уи апсшәа хирцон... Өнак аора хаман. Дасу хаөтөкәа ххы рыкөыртсны аора хаҕын. Арбага акөзу, апөро акөзу акы сҕаххан, сеимдо спөыра сынтәлеит. Сажәеинраалақәа зныз сзеицп тетрад цөырганы, сапцхьа апарта икөпаны, сеимдон. Ашытахь уа ишыкөыз схаштны, аора сеитаналагеит. Харцаөы хөышыбақәа дрыхәапшуа дшааиуаз, стетрад аакөхны днахәапшит. Аурок ианалга даасыпцхьан, ари уаха аоныка изгоит, сапцхарц сҕахуп хәа сеицхәсит. Аиашаз, даара иааспөымыцхәсит, исеицхәарызеишп хәа хьаас икасцеит.

Адырөаены аурок алагамтазы, Тарас апаөцәа даарылагылань, стетрад өеицыхны инадирбеит. Бзиак кәзцаз азө иеицп сирехәсит. Уи моу, санцямтақәа акык-өбак ракараггы апаөцәа дырзапцхьсит.

Хымш ракөу, цшымыш ракөу агөыргьара схагаланы саман, цьарак сызтөомьызт, мцөыжөөада сцыруа адөы сыкөын...».⁶⁹

Ара иаахгаз ахтыс апоет игәалашәара иацанакуа рацөоуп ҕыц аира амөа икөлаз алитературазы. Б. Шьынкөба ихөычра аан, ашәақәа ананицоз апсуа литература апцхьатәи ашыаҕақәа аныкәанәпоз ауп. Ускан итыцхьан Д. Гөлиа, И. Коҕониа, даса азөык өыцьяк рышпө-

көкөа, роымтақәа. Аха дара убартггы рырөеиара ахы шакыз жөлар рашәақәа ранцара, ақьаад ахь аиагара ала ауп. Уи акөын ҕырцшыгас ирымаз ҕыц аора знапы азыркыз апоетцәа ҕарацәа зегьы. Абасцөк-ьоуп Д. Гөлиа данхөыгчыз аора дшалагаз, уи ақьаад ианицон ажөлар рашәақәа, рыхьзыртәарақәа. Иахгәалахаршөап ацәахәақәа:

Аб хөычы төыөа ду,
Абнахь иагеит абга ду. Уб. иц.

Иказамьызт алитература апышөа. Цхыраагзара рзыуаз рҕапыцтө хөамтақәа ракөын. Уи ала акөын ҕыц ииуаз алитература ахы шакуазггы, уасхьырс иамаз.

Б. Шьынкөба зегь рапцхьа ииөыз иажәеинраала иахьзуп «Ажөыгтөтәи агара ашөа», автор иажәеинраала ахьз иацаиөит ахьцкәа иртакны: «Ажөлар рхөамта иаҕырцшуп» хәа. Апоет ҕа иажәеинраала хьцхьиртас иаиуз аахтны ихөоуп. Иара иөит 1930 шыкөса рзы. Апоет ускан ихьшуан 13 шыкөса. Убас, рапцхьатәи апышәақәа иреиуоуп:

«Сара сгөыргөит, сара сыцөит» (1931ш), «Зыркөи» (1932 ш.), «Цәацәа» (1933 ш.), «Махази азызлани» (1934ш.), «Акөеи аси ашыхака шөца» (1934ш.), Арт ара еиқөыхапцхьазаз ажәеинраалақәа ажөлар рҕапыцтө хөамтақәа рформеи рмотивкөеи рныцшуеит, уи ашыбақөыргөҕәара аҕахзам.

Ахөыцкәа ирызку жөлар рпөезиа тызцаауа ацарауаа ишырхөо ала, урт ишоит өбаны: 19 ахөыцкәа ирызкны адүцәа иапырцө ашәақәа: 29 дара ахөыцкәа ирхөо, иапырцө ашәақәа. Абра хыхь еиқөахапцхьазаз апоет иажәеинраалақәа аөбатәи агөыц иацанакуеит ххөар аиаша хәцөыхарахазом. Избанзар, апоет ҕа ажәеинраалақәа ананицоз жөлар рашәақәа рнырра гөҕәала ишыныпшуа өапыазом. Уи далиааит, иахьеи ухеи иахауан иарггы ихөон. Даса усуп абарт ажөлар рашәақәа икыбаө иабзоураны шака асахьаркьыратө литература аказшыа изатаз формалаггы цакылаггы.

Иаахгап ажөлар ргарашөа авариянтк апоет иажәеинраала аҕырцшразы: Ажөлар иапырцаз агарашөа:

Хөыхө наани, уа наани,
Шьышп наани, уа наани!
Уан даанза умцөыуан,
Уаб даанза умөыхан!
Шьышп наани, уа наани,

Хэыхэ наани уа наани!
Рабнацэа дыцэоуп,
Рабнагэ игэуп,
Разынакэты цсары-цсары,
Рабнакэты бзары-бзары.⁷⁰

Б. Шынкэба иажэсинараала «Ажэйтэтэи агарашэа».

– Уа, абри арцыс дыцэоума?
Игара-лас тынчума?
– Уа, дыцэами, дыцэоуп.
Ихам хэычы цыцэоуп.
– Дыцэоу-дыцэаму сыздыруам,
Аха усгыи уи дцэуам.
– Уа рабнагэы игэыми,
Уа рабнацэа дыцэами.
– Уа абри арцыс дыцэазар
Бара ишыбхэо дыказар,
Уа, иеыхара базыпшыз,
Ала алыркыан аса зшыз,
Уа, абри арцыс иакэымхой,
Шыкэсык ала дхацамхой.⁷¹

Излеицшусеи абарт ажэсинараалакэа, – актэи ажэлар иацырцаз, аобатэи, – апоет иомыта? Иеицшуп рыобагы – изырку агара игароу ахэычы иоуп. Ахаесахыа аарцшраэы ацхыраагзакэа ргэыпкэа ахэицэсыртэуа ыкоуп. Апоет ихы иаирхэо алексикеи ажэа сцааиракэи ашэаэгыи иахцэлоит («Рабнагэ игэуп, Рабнацэа дыцэоуп», Разынакэты цсары-цсары, Рабнакэты бзары-бзары» уб. иц.).

Излеицшым. Апоет иажэсинараалаэы атыц амоуп адиалог. Ацэахэакэа реискаашыа, ажэа артэашыа, афольклор ацэа рыкэнуп, аха арака ахра зуа алитература аказшыа зауз апоетика ауп (аритмика арифма, арэфрен акамзаара). Апоет дышкэыпшазгыи, иара изгэакыаз дызлаазаз, ажэлар рашэа, ихы иархэаны иаицеит илитературатэ оымтахаз сыхыпшэа-сыхыпшэо икоу, ажэсинрала шыахэ. Ари зегь рацхыа иргыланы изыбзоуроу апоет кэыпш икыбао зыдыа акэхоит. Арака арсаабы ицэахэакэа ргэоуп, иажэсинараала асахыар-

кыра литературатэ хэаакэа иртагзоуп. Арака ахра зуа алитература иатэу аформеи ацаки рыцкаракэа роуп.

Ажэлар рашэа анырра шамоу оашьом апоет иажэсинараала «Сара сгэыргэоит// сара сыцоит». – Иахгэалахаршэап апоет о-томкны итыпчыз иомытакэа реизга актэи атом ианицаз «Ашыкэскаа рышытаэы» иааиго ашэа ацэахэакэа:

«Кэеи си Цабалка уца, // Амра ицхо арахы уааи!». Иаахгап о-строфак икоу ари ажэсинараала шейбгоу:

Сара сгэыргэоит, сара сыцоит,
Шыта хэылцазуп, ашэшыы хылоит.
Са стэазамызт иахыа тынч,
Са иеизызгоит хамх акэынцэ

Уара укэиа, уара учиа,
Сара иеизызгоит абарбанцэиа,
Хэылцы ецэеицш нак хара,
Уаэыз нас акаччара.⁷²

Акытан ииз, изызхаз ауаабы ила иаахгылоит, иацхыа ииасуеит анхара иадхэалоу аапыназтэи игэырсыпцоу асахыа. Илашоу, изыбыдоу асара иахылцуа бжыла ашэа азихэоит апоет эа ацэа, ацэа ауаабы игэы зырэшыуа, агэахэа изаазго, игэалакара бзиаэтэуа.

Аапынтэи анхара иадхэалоу апоет омашэа гэыкала итихуа аусура асахыа ацхыаагыи инырусит, игэалашэараэы иааиусит ихэычреи иеареи ирыдхэалоу илашоу, игэахэоу асахыакэа.

Ахэычкэа рыхэмарра иазкуп апоет иажэсинараала «Зыркэи». Ажэсинараала шыакэгылоуп хэ-строфак рыла, иамоуп имариоу асиужетгыи. Ацхын ахэылцазтэи асахыа, азыркэикэа илаша-лашо ианаацэырцуазтэи асахыа, ацхыао гэалашэара гэнаалак изаазго ахтыс-сахыа! Дарбанзаалак акытаэы ииз, изызхаз ихэычраэы инхаз асахыа лаша игэаланаршэоит, ари ажэсинараала.

Хгэыла цхэызба хэыч Зыркэи,
Рацхыа ианылба азыркэи,
Ссирс, цыашыахэыс илымки,
Сара дсазцааит: «Изакэи?»

Хара хаоуа, хаоуа хон,
Соупцэа хылца ныхэысон.
Уи аныказ хэылцазын,
Ахауа кэандаза иласны,
Амза чацшон хара хзын.

Омашэа иеилыкка казара агымкэа илшоит апоет ацхынтэи ахэы-
лцаз асахьа атыхра, ацхьао ибоит, иахауеит ари аамтазы имоапысуа
ахэыцкэа рыхэмарра аазырцшуа аспена, уи моу иара ацхьаогы да-
лахэуп ари ахэмарра. Шака игэнааланы итыхузеи ахэыцкэа рыхэ-
марра зныцшуа ахтыси асахьеи:

Азыркэикэа еилас-еиласуан,
Ацшарткэац еицш дара ткэацуан,
Хрыхьзеит шаххэоз, дара бжьазуан...
Аха усгы урт хрыхьзон,
Рымцэыжэоакэа неикэацсон,
Иааган снапы иансыртэалон,
Зыркэи хэычы дсыдсыртэалон,
Иара убасгы ашэа схэон:

Еитах ашэа, агарашэа хгэалазыршэо, ажэлар рашэа ацэа зыкэну,
рыбжьы хаа-гэнаала зхоу, аха апоет эа икыбао зэыда иабзоураны
ажэлар рашэеи апоет иажэеи рхарта-сырта умбо иахьеиласахаз,
иахьеиэыбаахаз:

«Уан даанза умцэуан,
Уаб даанза умэыхан,
Урт анааилак удырхиап,
Хышла-гэышла уркэабан.

Ажэлар рашэа, ахэыцкэа ирзырхоу «Цэацэа» асахьаркыратэ лша-
ракэа, аказшьякэа аныцшит апоет иажэеинраала формалагы цакы-
лагы уи иахылцшэтроуп. Б. Шьынкэба иажэеинраалагы иазыни-
жыт уи ажэлар ирхэамтоу ашэа ахьз, «Цэацэа».

Ажэлар рхэамта шьякэгылоуп апрозеи ажэеинраалеи рыла:

«Цэацэа дышнсеиуаз, апыс амахэ икэтэаны ашэа шахэоз иахаит.
«Схы тнакьеит ари апыс, изырпарпаруазеи» – ихэан, апыс дашьта-
гыжьын икит. Ахэыцкэа зегы аацхны ицэхэынтацсаза иоуишьтит.
Аха цытк анцы, апыс ахэ эыц ааит, ашэагы ишахэац ахэара иала-
геит. Цэацэа дыпсын, дыржит. Инышэынтра иахагылаз ацла амахэ
икэтэаны апыс абас ашэа ахэон:

Цэит, цэит, цэит,
Цэацэа цэит.
Цэацэа дыпсын,
Дэамгылеит.
Хэыжэ ирцыцын,
Хэса ааит.
Цэит, цэит, цэит.

Ари ажэлар рхэамта асиужет ала ишьякэгылоуп апоет иажэе-
инраала ацакгы. Амала ажэлар рхэамта апоет жэеинраалала
иеиеикааит. Насгы, арака иаха ажэеинраала иаказшэоу аконкре-
тра анубаалоит:

Дынхон азэы, ихьзын Цэацэа,

Акыр ижэпан Цэацэа игэацэа.
Акармапыс абжьы карцэа
Ашэа шахэоз иахаит Цэацэа

Цэацэа итахеит ахэда ныхцэа,
Амцэыжэоакэа неилапышэцэа,

Икырц ишьтырц, апыс иацэа.
Абас икан Цэацэа игэацэа.

«Енак абахчаэы икэтэаны акармапыс ашэа шахэоз аниаха алаба-
ламсы агэыдицсит ашэахэара иакэихразы, аха

Иамуит апыс прит,
Ахэыжэ баша инкаббит.

Цәаңә даньсы ашьтахь, ес ааңыра, акармаңыс иара изкны ашәа ахәоит абас:

– Гәагәа-ңәи, Гәагәа-ңәи, Гәагәа-ңәи,
Са сакәыцуам иахьси уаңәи.
Цәаңә дыңсын, дзымгылеит,
Хәыжә каңсан, хәса ааит,
Цәи, ңәи, ңәи.

Излеиңшузеи такылагы формалагы абарт ао-аңдамтак? Раңхьаза иргылыны рцакы акою. **Оба, Б. Шьыңкәба** иажәсинраалей ашәи рперсонажкәагы азә роуп. **Хна**, афольклор форма иазааигәоуп апоет иажәсинраалагы (ахьзыртәра аказшьа, аллитерация, ашәа ахәта ацакы **оба-оба** ңәахәа ртагзара уб. иң.).

Излеиңшым: ашәа иамам иазку аформа **Б. Шьыңкәба** иоымта али-тература иатәу ажәсинраалала ичаңоуп. Ахшыңоцак апашья, ашьак-әыргылашьа, ажәсинраала аказшьа чыдакәа ахархәашья, – апоет иоымта шыатасгы матәахәысгы ишьтнакааз ажәлар рашәа арсенал ишеиуоугы, автор илиршеит иеыцу, илитературатәу ажәсинраала шыахә аңцара, аоымта тагзоуп асахьаркыратә литература ацаки аформей.

Б. Шьыңкәба абарт абра хзыхңәажәаз иажәсинраалакәа аниоуаз зынза дкәыпшзан, ихыңуан 14-15 шыкәса.

Иажәсинраалакәа доухала дырзааигәан, ахәычкәа рыхәмарракәа рыцстазаара шыала-дала, гәатала иара итгәыз, дызлагылаз дунейн.

Апоет кәрала доухала изхәиңхьаза иреиаратә интерескәагы реы-рыцсахан, ирызхан, иуаора дантыс, постк иахасаб ала иреиара аңышәи иказарей аңсинтәылаз ашьтахь ауи уи ситах ахәычкәа ирызку ажәсинраалакәеи алакә – посмакәеи аниоыз. Хәарада, апоет ихәычра аамта ескынгы игәалашәон, уи шыакәдыргәңәоит а-40-60-тәи ашыкәскәа раан инапы иңихыз иажәсинраалакәа: «О, шәа-бакоу, шәымәа абахоу?» (1940ш.) «Акәантәи Члоунза» (1967.), «Хәи шыыри сыкандә (1967 ш.) уб. иң.

Хаз чыдала апоет ахәычкәа ирызку апосзиахь данхьаңшыз, реиаоык иахасаб ала дантышәынтәала, алирикаәгы аепос аәгы ихатәроу аоымта дуқәа инапы ианыңих ашьтахь ауи. Чыдала аамта-ла уи иапанакүеит сыхарак 1958-1984 ашыкәскәа. Арт аоымтакәа реихарак апоет ихытхәаа иатәу роуп, аха урт рыоңыңкагы иуңыло-

ит жәлар реаңыңтә ңамтакәа рказшьа змоу, урт «рыматәала» иоы-чоу, ма дара рсахьаркыратә ңхыраагзакәа (асиужет, ашәа айбыта-шьа, «Аилахәашья») релементкәа рыла иоычоу ажәсинраалакәа. Убас икою жәсинраалакәоуп: «Аңыңыңдра (1974ш.), «Цис (1974ш.), «Аңәыкәбар (1974ш.), «Ашәкәы захьзузеи (1984ш.)» уб. иң.

Хәзаатгылап омашәа исекаау, афольклори асахьаркыратә ли-тературей рыоазара акынза казарала иоагоу апоет иажәсинраала «Цыхәабаба абгахәычы». Ари аоымта шыахә хәычгы дугы ире-иңшу, гәахәарала зыңхьара угәаңо ңамтоуп. Ари драмоуп. Аңса-бара зоыда тыңчуп. Чыт бжык уахауам ңаргы. Ус:

Икәас-кәасуа бгахәычык,
Абна иааңалеит шыжыкы.

Чытбжык гомыт, икаууа,
Абна гылан изроуа.

Абгахәычы шааиз гәазтаз аңстәкәа зегы ааилауагырит. Ахәыңә-раңшы, ахьажь, алахәа, ардәына, акармаңыс, – зегы дара рказшьа-ла рыбжыкы дыргейт, аха зегы ираңагеит акармаңыс:

Ус иааңәырит акармаңыс,
Ихаракыз зегь рыцкыс

Цлак иныкәтәан – Шәиит! Шәиит!
Мура гәатан ишәышәит.

– Иаины икоюу хара хеы,
Цыхәабаба абгахәычы!

Мура наңкәсит, силашит,
Абна рңәажәо иара шит.

Цыхәабаба ңейт ганха!
Цыхәабаба ңейт хагәха.

Уи ашьтахь абнасы тыңчрахеит. Аңсаатә гәыргәейт, – исеқәхеит. Аңсабарагы атыңчрей аңшарей азынхеит:

Абна ҫыхан, силыцьдьон,
Зқыш пәәхәала амра ччон.

Амахә хәычкәә тартаруан,
Реилахәага шәыршәыруан.

Апсаа гәыргъон, ашәа рхәон,
Мура тынч аоныка ицон.⁷³

Ажәсинраала ишаабо сицш, ажәлар рашәа аңәа акәнуп. Уи злашыкәхәргәгәо амзыккәә хамоуп. Ажәсинраала злеиекаау ажәлар рашәакәә рсахьаркыратә цыхыраагзакәә рыла ауп, урт ирзааигәоуп. Ара атыц амоуп афольклор аҫы иахдыло аспитеткәә, аиҫыршәрақәә: абгахәычы пыхәабаба, ахьяжь кыж-кыж, уб. иц. Автор ахаҫсахьякәә шааиршәуа дара апсаатәкәә итырго рыбжькәә рылоуп: Ахәынцәрацшь, – чыт-чыррыт, чыт-чыррыт; ахьяжь, – кьяажь, кьяажь, алахәажә, – кырр, кырр; ардәына, – ҫыкә, ҫыкә, ҫыкә; атларкәыкә, – тыгә, тыгә, тыгә; акармапыс, – шәиит, шәиит. Казшыбалагы ацстәкәә ирызку алакә иеицшуп апоет ари иажәсинраала ххәар, аиаша иазааигәахоит. Арака апоет итихыз асахья цстазаара нагзак ыкоуп. Апсабарей апсаатәкәәи ацстәкәәи игәнаалоу ртынчра, нас ашәарта-ра, аилауатырра, нас сиҫах атынчра, уи иаанагаз илашоу, иеилыцьдьо апсабарей ацстәкәәи реицынхара иахылшәуа, иарейо агармония, ацшзара ауп.

Ажәлар рашәәи ражәәи рыкәнышышы апоет иажәсинраалакәә: «Азыхь», «Ашәкәы захьзузей?», «Кәыкәыни Цәабажәи», «Шәарт исашәхәәишь уи змаанузеишь?!» «Шәааи-сааи, шәааи-сааи» (ари ажәсинраала иацаоуп Аибаркыра хәа), «Ахьяжь», «Ардәына» (ари ахәычкәә рашәакәә, ажәлар рашәа ахәычкәә ирызку иазааигәоуп), «Ианба?», «Гач хәатәхамца», уб. иц.

Ажәлар реы иахьягы атыц змоу, ахәычтәы фольклор аказшыа иашышәалоуп апоет иажәсинраала «Аезара». Ари ажәсинраала иахгәаланаршәоит ахәычхәмарра «Цыит». Игәахтап апоет иажәсинраала ахы шыкуа:

Инна-ина, ааца-ааца
Ашта ацыхәан икоуп амба.

Шәааи, нас, хәикәшаны хәидтәалап,
Хнацәкьарақәә несидаххәалап.

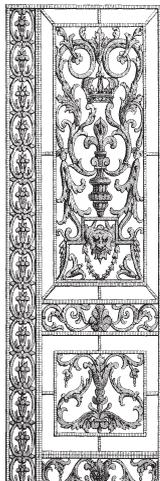
Автор ари ахәмарра апроцесс тыхуеит, далырхуеит зыла хы-зоо, нас егырт реырзоит. Ашытахь зыла хызоаз зысзззз ипшаароуп, ианибалак рацхья амбаҫы дааир алахәара еазы икәшәоит... Ажәсинраалаҫы ахәычкәә рыхәмарра иапу ажәа сицааирақәә ихы иаирхәоит апоет:

Цыит зоухәаз уара уиапысроуп
Кьац хәа амба шыака уахысроуп!
Ина-ина, ааца-ааца,
Ашта ацыхәан икоуп амба.

Аацаршәшәа, ссуандыка,
Цыит зархәаз арахь уецәырга.⁷⁴

Ишаабо сицш, апоет ари иажәсинраалаҫы ажәлар рашәакәә, ахәычкәә рыхәмарра иазкны ирхәо аа-шәак «Цыит», «Ина-ина, ааца-ааца» рформақәәи рсахьаркыратә лшарақәәи ихы иаирхәоит.

АЛАКӘ ПОЕМАҚӘА

Хаз чыдала рызхьацшра, рыхцәажәара иацсоуп апоет ажәлар рлакәкәа рсиужеткәа ирылхны, ихы иархәаны, иапицаз алакә поемақәа. Ацсуа жәлар рсапыцтә хәамтақәа ржанртә силазаараҕы иагырацәам ацстәкәа ирызку алакәкәа. Изыхкьазаалак Б. Шьынқәба ипоемақәа раццараҕы ацстәкәа ирызку алакәкәа аликааит. Иааидкьланы автор ипоемақәа иритаз ахгы иханахәоит урт хьцхьртас ирымоу. Уигь азмырхакәа урт еидьзкьло ахы ахьцкәа иртакны апоет иацаиоит «Ажәлар рхәамтахьтә» хәа. Ус анакәха, арт абымтақәа хьцхьртас ажәлар рхәамтақәа шрымоу шыақьыргәғәара атахзам. Арака аццаабы изы ихадоу: иабанзаилшеи

автор жәлар ражәареиара асахьаркьиратә цхьрагзақәа ибымтақәа рғы рхархәара, иныркьлозеи урт апоет иоригиналтә оымтақәа реиҕыраара – рычацара аганахь ала акәхоит.

Б. Шьынқәба ипоема «Иаирума» (амшә кәашара) ацсуа поезиа, чыдала апоемақәа рахьтә ашедеврқәа ируаку, иоит 1960 шықәсазы. Ари апоема жәлар рашәа ахьцхьртә аган алагьы иахьзын, акьыпцхь збахьоу даара имачуп. Акы зацөык, «Амшә рашәа» ануп Б. Шьынқәба иеиқәиршәаз «Ацсуа жәлар рпоезиа» ашәкәаҕы. Ари ашәа М. Сақаниа ихәамтаны ашәкәы ианицсит Ив. Лакрба 1954 шықәсазы.

Иара уи атекстқәаҕы даара икьаеуп, иаахгап ишеибгоу:

Еерума шугьарума,
Иарма-ныкәа Кәарсарума,
Ааи-маиа Кәарсарума,
Чаарымкьыра Кәарсарума,
Шьапатәума, Кәарсарума,
Уца-сыца! Цакь-сакь!⁷⁵

Апоема «Иаирума» инткаа-ааткааны итызцааз ибоит ари абымтаҕы Б. Шьынқәба конкретла амшә иазку, ма даса цстәкәак ирызку ашәкәа рхархәара мацара аҕы дшаанымгылаз. Апоеит ихы иаирхәеит жәлар рашәа иатәу, иацанакуа асахьаркьиратә цхьраагзақәа (асиужет, амотивқәа, ахаҕсахьа артәашьа-аиҕсаашьа уб. иц. нарцбаа-

ны. Акьыпцхь иабахьоу ашәа хәычы асиужет амазам. Б. Шьынқәба ипоема иамоуп ахтысқәеи асахьақәеи нткааны иахьаацшуа, инагзааагзоу, исахьарку асиужет. Амала иазгәахтәп: абрака иаахгаз ашәа аформа, абызшәа, аиҕырацшра, ажәеицааиракәеи астрофеи рчы-дарақәа адгалоуп, иагьаныпцит апоет ипоема. Арака атыц амоуп ажәлар рашәеи алитературеи рсахьаркьиратә лшарақәа казара дула реиҕекаара, реиларсра.

Б. Шьынқәба, ажәа азказа дук иахасаб ала, абри абымтаҕы максималла иааирцит икьбао алшарақәа зегьы, ажәа сахьарк инарцау-ланы аус адулара илиршеит. Иаххәар ахәтоуп абра, Б. Шьынқәба поетк иахасаб ала, икьбао дуи иказара хараки рнаоангы ибзиазаны ишидыруз дызлияаз ижәлар рбызшәеи, рсапыцтә реиамтақәеи, рдунсеи, иаахгап абра, апоет ажәа дшазыказ, уи цаулазаны ишын-нуруз, атәы зхәо игәаанагарак: «Поет хасабла сара дасакы иеиц-шымкәа гәғәала крызцазкуа хәа исыпхьазоит ажәа аус адулара. Абызшәа рдыруеит зегьы, иалацәажәоит, ргәы итоу алархәоит. Азә данцәажәо исахаланда ухәап, сикьыршәаны, ацсы ахацаны ихәоит, егьы данцәажәо силажәжәа-силацпы, иаразнак угәы аакьиднахуеит. Ус анакәха, икоуп абызшәа азказәа, аха урт рацкыс хараза дказазароуп ашәкәыооы... Идырузароуп ажәа акапан, цкьа иахауазароуп уи ажәа иахоу абжы хаа, есымша иацхьа игьлоушәа ибозароуп уи ажәа итнахуа асахьа. Абарт зегьы инапакны иааигарт азы ашәкәыооы иуалуп ихатә цәаоа инацаз асахьаркьиратә цәанырра, анао-сангы, иахьеи уахеи тәамоахә мукәа ижәар арбеиаразы аусура.»⁷⁶

Абрака апоет зтызшәа ихәо «ажәа аус адулара» ацхьаоҕы аццааоҕы ирбартә ианыцит апоет хазлацәажәо ипоема. Ажәа аус аду-лара анакәха, уи иацанакуеит арака ажәлар рашәа асахьаркьиратә чыдарақәа инарцаулааны тцааоык реиаоык иахасаб ала, аццаара, урти апоет ибымта апоема иадигало иреиаратә хьтхәаа иацанакуа амаҕеи (аматериал) реидкьлара, реиласара, реинраалара. Абра (ах-шыоцак) хазлацәажәо шыахәла иаадырцит Б. Шьынқәба иажәкәа: «Ажәа ишәаны изаны атыцаҕы ианургылалак, агәашьа еицш игәғәахоит, ицшзахоит, ихаахоит, иуанахәо агәра уго укалоит. Ус акәымкәа, ажәа иара иахьатыпу ианузмыргьлалак, ирзымбжьаз асы еицш иуарчануа иалагоит, ицсыдахоит, игәыпжәагахоит. Идыруп, ахаан аахыс, зегь рацхьазаҕы ашәкәыооы ибызшәа ирбеиароуп егьараангы ицәашьа змам ижәлар рбызшәала.»⁷⁷

Апост иажэакэа «нцэашьа змам ижэлар рбызшэа» иацанакуа хымцада, абызшэа мацараггы акэым, уи иштнахуа ажэлар рдоухатэ культура иацанакуа итбаа-тыцэу хкырацэала исиларсу жэлар рказара ахккэа зеггы ракэхоит, – чыдала ажэлар рсацыцтэ рсиара иацанакуа зеггы.

Б. Шьынқэба апоема «Иаирума» аниоуаз ирсиаратэ цышэа синтэ-ылахьан, рсиаоык иахасаб алаггы ихатэроу инагоу аказара аганахь ала алирикеси аспикатэ оымта дукэси дракторын. Ариггы хэарада апост дзырманшэалоз, игэхьхэтэы дахьызыгзоз тагылазаашьан.

Апоема сиекаауп амонологи адиалогы рыла. Амшэггы, амшэхэарггы, ахьчаггы «ирхэо» иаха амонолог иатэуп адиалог ааста, ажэакала арака атыц змоу агэтахэыцра гэныхэпыстала ацэажэароуп, аоганкгы ирзымбатэбарахаз атагылазаашьа иахьлфеиааз асцена далацшусит апхьао. Апоема ацакы иааркьяены абас икоуп: Шьхацан ашьха икэыз, шьхьцын агара иаваз ахьча енак избейт икытарахь дцарц. Ихьатра аашьтихын, ишэакь хэаа-заа ньлабга» ижэоа инхьшын амоа дныкэлейт. Дышнсеуаз «ахьа наа аду иамцаны, ахьацэкэыншья иашьтаны, иару-мару шыкарцоз даарылашэсит дшымгэыгзоз». Амшэй амшэхэари ахьча данырба азнакызы иаашанхейт, мышпэкэыш икэышыз амшэй амшэхэари акэашара иалагейт. Ари збаз ахьчаггы рцкэашара далагейт, далашьюкит. Цытк анцы дкыыцаха данаангыла, даахьацшзар, иабакоу амшэггы амшэхэарггы, иньцаба ицейт: Абас амшэ амшэхэарггы иарггы рыпсы ргейт.

Шьта апоема ацашья асиашья хнашьтагыланы игэахьтап аиекаашья, ахаесахьакэа «реилахэашья», апост иоымта асиужети акомпозицисе. Апоема аиекаараеы автор ихы иаирхэсит адрама аформа, уи ихаракит аоымта адинамика. Ахаесахьакэа рытгараеы, хымцада, автор ихы иаирхэсит урт конкретла ируа-икарцо, рыхныкэгашья рказшьакэа раарцшрала. Дара зеггы хазхазы «рцэажэарсеи» рыхныкэгашьей рхаесахьакэеи рацараеы автор ихы иаирхэсит афольклор иатэу асахьаркыратэ казшьа, сихарак икарцо аазырцшуа аказшьакэа рыла: «Каха-бгала Кэар-сар», – амшэй амшэхэари; «Хэаа-заа ньлабга» – ашэакь, «дкамсароума, дкэашароума», уб. иц. Ажэак ала, автор афольклор аеы асахьаркышья аказшьа ихы иаирхэсит. Еихарак апоема иалоу ахаесахьакэа рхаеы злаапшуа икарцо, рхьмоацгашья алоуп. Ажэлар рашэа апоема зегьазы имоакэцагоу рефренра аусит. Уи анаоосанггы апшэа ацэахэакэа апоемаеы кырцбара

лейтмотивра аусит апоема зеггы азы. Ариггы иаанаго апост шака ажэлар рсацыцтэ хэамтакэа дырзааигэоу, шака интырхэцааны итицаахьоу оуп.

Апоема ахы куп ажэлар рашэа ацэахэакэа рыла:

Иаирума, шугьарума?
Иару-мару, шугьарума?

Нас иаразнак апоема аперсонаж хадакэа ируазэку ахьча ихаесахьахь диасусит:

Шьхацан дыкэын ашьхара,
Шьхьцын даван агара,
Дадынцэалон ахьчара,
Дахьцалакгы азацэра,
Ишьтацало ишьтазан
Абас ахьча дыказан⁷⁸

Енак ахьча изацэра иамейкит. Избейт «Иаас лаба цагэаза», «Ихьатражэггы иазкэынцэа», акытарахь амоа дыкэларц. «Дцоит уи дкахабгалошэа, // Азыблара далорушэа». Дцэыркья-цэырасуа дышнсеуаз дшанхейт:

Мшэй мышэхэари шынтаацэаз...
Ахьа наа аду иамцаны,
Иару-мару шыкарцоз
Даарылашэсит дшымгэыгзоз!

Амшэггы азынказы иаашанхейт. Амшэхэарггы дгэартейт ахьча. Амшэй амшэхэари инсеимда-аимдо икарцара иалацэажэоит, ашьтахь ирызбит акэашара иалагарц. Иибаз изымбатэбарахейт ахьча. Арт рыкэашара дышпьтнацааит иарггы, акэашара далагейт.

Амшэхэар ран ахь рхы рханы ирхэоит:

Узыцэпшэозеи, кэар-сар?
Рапа-рапа кацала!

Даса пытрак хаакөашар,
Нас узцозаргы уцала.

Чи-чи, дац-дац,
О, реро, рерашья
Абнарахь хнеихап,
Ожө ихамбеит ацашья!

Ара иаахгаз ацөахөакөа аказа ду инапы ицхуп, жөлар рашөа ак-азпьякөа азныжбуу, аха алитература ахыцшагы аныцшуеит (ацөахөакөа рыртөашья, аритмика, арифма, ахөоу нагза).

Ажөлар рашөа асахьаркыратө лшаракөа апоемафы уабы ибартоууп, «Иаирума көарсарума, иарманыкөа шугьарума» уб. иц. Афольклортө формоуп зсаххөар ауа, пак змам ажөакөоуп, аха апоема аиекаашьяфы, ахы акрафы автор дарманшөалеит. Ашөа амелодиа абжөоуп апоет ибымта зеггы ианыюуа, ашөа ашөашья-азашья аууп апоема формас, ажөсинраалартөашьяс иамоуггы:

Иаирума, шугьарума?
Иару-мару шугьарума?
Иарманыкөа Көарсарума?
Көарсар ахөда цюухарума?
Лабсабоума, лакөума?
Амшө ирымоу чароума?
Апыкьхөагы сыхырыма?
Рыкөашара цыскрыма?

Амшөи, амшөхөари, ахьчи рхассахьякөа раарцшрафы абас еицш икоу ажөсинраала аформа аликааит апоет. Хөарада ара иахбартоууп ажөлар рашөа амелодиеи ажөартөашьяси кыр ишхөартахаз апоет иоригиналу ибымта аццарей аиекаарей реы.

Апоема асиужет иааркьясны хыхь халацөажөахьсит, уажө хөахөацшып апоема шхыркөшоу:

Ахьча даагылт дкьыцаха,
Уи дхаш-цышуа дхьышьярхха,
Даанацшызар дныцыкксит,

Мшөи мышөхөари ныцабгеит.
Хөаа-заа хьшөашөаза,
Ус инхейт иуауаза...
Абгыжө зацөык, ишьтыббыз,
Шьяпы рацөа ицнарпыз,
Ахөауа цкья иалууа,
Цака итөон ихиялауа.
– Хөаит, сышцаржьей, икөынцөаз,
– Иарамшк абна иланцөаз! –
Дыцкьейт ахьча дыцкьазейт,
Иабцьяр пытыхны дрышьталейт!

Аха иааг, дара ныцаба иейт, ахьчагы «ишьтацало ишьтаз» из-ацөра ааизынхейт. Апоет ари ахөычкөа ирзырхоу апоема ибымтакөа зеггы чыдала ирылыччаауейт формалагы цакылаггы. Аиумор згөылыжжуа икоу ажөлар ражөарейара аказпья лапакөа зныцшуа агөахөа рацөа изаанагойт ацхьаө. Уи зыбзоуроуггы ххөап: ари абымтафы насыцла иейкөшөейт ажөлар ражөарейара асахьаркыратө форма лыцшаахи акыбаө ду змоу, арейаратө пышөала инагоу ака-зацөкья инаккра зөыдеи.

Баграт Шьынкөба ипоема «Акармацыси абгахөычы цыхөабасей» иоаанза ари алакө дазхьацшхьан, – иохьан ажөсинраала «Абгахөычы цыхөабаба» хөа хьзыс изитаз. Ари алакө-жөсинраала асиужет аууп иамоу апоемагы «Акармацыси абгахөычы цыхөабасей.» Рыюбагы шыатас ирымоу лакөк асиужет аууп.

Ажөсинраалафы иааркьяезаны иаарцшуп абгахөычи, алей, апсаат-өкөей реизыкьазаашья.

Абгахөычы збаз ацсаатөкөа ааилауатырит. Акармацыс ала Мура иацхьейт. Мура анаай абгахөычы бналт. Абри аууп ажөсинраалафы икало ахтыс сиужетс иамоу.

Апоемафы ахтысқөархыцхьазарагы харазасихаууп, ахөссахьякөагы иаха инейцыхны ихыркууп, рказпьякөа, рыхныкөгапьякөагы иаха инткаа-ааткааны, игөылыртөаны иаарцшуп. Ари апоемафы афольклор амацөахө анаөсангы алитература иатөу аиекаашьягы инартбааны атыц ааннакьлоит:

Зны иаатгыло зны икөас-көасуа,
Ацыхөа акөзар асаара ишьтасуа,

Цъара ишнейуаз бгахэычык,
Ацла ахынтэи иахаит бжык.
Инацшызар абна аеықған,
Акармапыс амахэ иқетэан
Амахэ акэзар шөтыла ихған,
Избан акэзар аапынран.

Нас, алакэ аеы ишыкоу еицш, автор уи ашыта дынхылан ддэықэлоит.

Абгахэычы гэыбыцуа акармапыс ажбарц иалагеит, аха егьалымшеит, – акармапыс азымжэеит. Ацыхэтэаны цөгьала алақэа ирыцэпаз, ацла агэафараеы зезыцэахыз абгахэычы ацыхэа иазгэаан ианаатнархэа:

Амапуарқэа налапапан,
Икны илахан цыхэабаба
Ажэған кьакьа надырбеит,
Абгахэычы неимдырхшеит.

Ишаабо еицш апоет алакэ анцэашьа еицш ихимыркэшеит апоема. Уи абгахэычы ацсы штаз инижът. Ажэакала, автор алақэа абгахэычы ацсы штырхуаз атэы имхэеит. Насгыы ипоема хиркэшоит игэнаалоу анхафэа рымхурстаеы русуреи ацсабара апшзарей асахьа атырала:

Арашэацэа ресилахала,
Ахахаихэа русқэа русеит.
Амхы еиужь ацша хыхэхэала,
Ацыкэреикэа шэыр-шэыруеит.

Акармапыс абжы еихсыгьзом,
Ишахэац еицш ашэа ашэоит.
Ажэған иацэа шэхэацк хыршэлам,
Ишкацхац еицш амра цхоит.

Идиалла итэу ацсабара асахьоуп арака иаабо. Ари афольклор аеы иуцылазом, асахьаркыратэ литература иатэу казшыоуп, методуп.

Аобатэи апоема «Азыс гэымшэа» – гыы еицырдыруа, – азыси, атсыси, ахэыси, зықэшэаз ахьантарей, азыс акэыгарей агэымшэарей ирыбзоураны ишеикэхахз иазку алакэ шыатас иамоуп.

Алакэ асиужет цсахрак аимтеит апоет. Арака атыц змоу прозала икоу алакэжэеинраалахь аиагароуп. Аус злоу апоет иажэеинраалей итэыз алакэ поезиала шака ацсы ахапаз ауп. Хнапыюланы иаххэап, апоет абри апоема жэеинрааланы аекараеы ацышэа дуи, идыррей иказарей дшырмеижьаз. Иаахгап хгэаанагара шыақэзыргэгэо строфақэак:

Атрым! Атрым! Азыс шытыцоит,
Иахьынхалоит абыгь еа.
– Уаангыл азыс, ахьча дықэлоит,
Амахэ уитап икаеа! –

Азыс иартаз амахэ ннажыит,
Абнаршэырахь ахы археит,
Азарақэа зегь канажыит,
Ахьча изгэамтеит, ицэынхшеит!

Азыс рыниоит икьалаз атсыси ахэыси. Урт цлак аеы решыцхаркит, аха ааигэа иказ абгахэычы, абга дуи, амшэи игэартшеит. Азыс гэымшэа ахшыфпарра иабзоураны, иага мыкэмабарақэа ирықэшэазаргыы, ириааит, абызцеи иарей еицкэхеит.

Ашарцаз ахьча Кьарантыхэ дрыхьзеит:

Ирахэ иман абна дылцуан,
Ишыхцазгыы дара еицын.
Абна аргэыргьон, абна архэыцуан
Ахьча инеигоз аеырпын!

Цагьа-цагьа азыс неиуан,
Ажакьа па харакуа,
Акьаца хэыц кэаталсеиуа,
Атсыс цон ахы шытакуа.

Ахэыс акэзар, ашыап ауқэа
Ньцаркэало иццакуеит.

Абас урт цырхыга рмоукә
Азыс гөымшәа сикәнархсит.

Б. Шьынқәба ипоемағы икоуп алакә иазымдыруа казшыақәакгы: автор иоымта аперсонажкәа ирзицшаауеит чыдала дара рказшыа-рхаесахыа аазыртшуа ацштәкәа, рыхныкәгашыи ртеитши гөыл-зыршәо асахьаркыратә цхыраагзақәа: «абгахәычы, – асас мыжда абла кәицуп, икәеи-кәеиуеит имцаха»; абгаду, – ихнарцацәеит ахац-ыц»; «кәар-сар аблақәа цымцымит»; «азыс гөымшәа, цацкәаталей», атсыс, – «кыаца хәыч кәаталейуа, ахы шытакуа»; ахәыс, – «ашыап дукәа нышаркәало». Арт рыдагы асыртштәкәа шмачым апоемағы ацхьао ибартахоит.

Хәарас иатахузеи, апоемағ автор ихы иаирхәоит афольклор аказ-шыа чыдақәагы: асиужет аекаашыа, аепитеткәа, алакә ағы атыц змоу аитахәарақәа (атриада), алакә абызшәа.

Иеицырдыруа ацсуа лакә «Аостай ацсуа ччией рлакә» асиужет ала ишыақәыргылоуп апоет ипоема «Аостааи анхаои». Аостаа амәа дықәуп, дцоит азә дабазбари, азә дабазжъари хәа,

Цюок ироашьарц, цюок ижъарц...

Кыанәаак икамыз аостаа ахахә дшыкәгылаз даидгылоит нхаоык. Настәи реицәажәара – реицлабрасы анхаоы дацамхазакәа аостаа изцаарақәа зегы ртак каицоит. Ацыхәтәаны амш ианалацәажәо аостаа ус ихәоит:

– Ус анакәха амш хәычын,
– Ғархасымтак иазхазан!

Анхао атакс:

– Хәи, ишцасаухәо, мшәан абас?
Зегы ирдыруеит амш зеицшраз:
Ахәыс тырцеит шыжымтан,
Цак ахшеит уа хәылбыехан!

Аостаа егылымшеит, анхаоы акагы дизасамкит, ражәеиқәпарағы аиааира игсит. Апоема хыркәшоуп алакәағы икам хшыоцакыла:

Оыстаа мзышәа дааҕахсит,
Даахәыц-хәыцын, усгы ихәсит:
– Ассир салацшит абар,
Хшыола дбеиазаап ағар!
Оыстаа дуеиғашам уажәшьта!
Сымәа иоумтеит нарха! –
Ихәан дныцабеит хәгәха.

Ажәлар реацыштә хәамта, чыдала алакә «Зыжәи цажәи»¹⁾ асиужет акомпозицисей (аиҕартәа-аиҕекаашыа) роуп Б. Шьынқәба ипоема «Имтәаз азыс» шыатас иамоу. Аха арака заа иазгәататәуип, ари алакә шыахә апоет реишоык иахасаб ала дшазнейуа. Алакә ағы аз аоыза аца азы ианхнаца, азы иамнахырц азы кыр ацштәкәа реы ирыхәоит, шәсыцхраа хәа. Урт мап ркзом, аха аца иацхрааразы акака рҕаххеит. Урт иртахкәаз зегы рынагзара аз аенапы, аца азы иагеит. Ажәак ала, ари алакә аидеа хада ауаа ргөымбылра, хи-цси мацара хәа рыказаара ақәзбароуп.

Б. Шьынқәба ари алакә асиужет акомпозиция ипоема шыатас иеитсит, аха аидеиа дааа хырхартак ахь ирхсит. Уи апоема ахгы ианыцшит, – «Имтәаз азыс». Имтәакәа аапсара камца зхықәкы анагзара зеазыкызгы дарбанзаалак ақәеиара бзиа изыцшуп, игәыхәтәы назоит хәа агәаанагароуп ари апоема идеиа хадас иамоу.

Аихацгыларсеи аицхыраарсеи рызхьацшра («Зыжәи цажәи»), агәнымыора, – уаоымроуп, рыцхароуп, хырцәагоуп; ари хымцада ақәзбара зықәнагоу усуп. Хацәнымырха ауаоы инапы злейкыз ацыхәтәанынза анагзара, – хацароуп уаороуп («Имтәаз азыс»), уи ахатыр иацсоу, ауаоы дхаразкуа, дуаоызтәуацәкьо казшыа зыдоуп.

Апоет абри аидеиа хада анагзара шилшаз гәахтап ипоема ашьтра ханхыланы:

Анкыа иказ азыс шкәакәа
Иахьыз шәаххәап иацымцакәа:
Атрым-трымхәа азыс шнеиуаз...
Иаарыхкәашеит аләыс дацкәа.

Иахьынкахаз икан ажра,
Азыс шкәакәа азамәа тацшыра

Җәһыңцәә цырак надтаталейт.
Азыс алҗыс иамцадалейт.

Азыс изыкәшәаз агәамцхейт, ус анахәойт алҗыс:

– Сымәә апыхәа уааин уангыло!
Җәһыңцәак сыкәтәә, нас саанкыло!

Бгьыцла ашышыхәә сзамәә рыцкәа! –

Алҗысгы ус иуршәә ак акәзамыт, иацамхазакәә атакс ахәойт:

– Уаха сымам, нак усцырцкәа! –
Ус иаацәажәейт алҗыс хытыр.

Азыс шкәакәә иахаз агәы ицаст, алҗыс ианахәаз шагәамцхаз анар-дырт иаразнак:

– Хайт, ура алҗыс, алҗыс хымдыр!
Сзамәә урыцкьом ура бгьыцла,
Ушсызныкәаз ас ламысла,
Ауасақәә рлымха акынза,
Сара инасап хәылцазынза! –

Абас ахы икуейт апоет иәымта. Нас иахзейтәйхәойт азыс шкәакәә аныкәарақәә, уи зынкәаз, изынцаз ахтысқәә.

Рацхәаза азыс неиуейт ауасақәә рәы.

– Са сзыкәшәаз абас-абас оуп.
Алҗыс хаха амахә цәшәыртәә!
Алҗыс хаха ацыхәа цышәтәә! –

ахәейт азыс шкәакәә. Ашыац тата иапыцылахәаз ауасақәә мап крйт, ахәачақәә ирфо албгы афара!

Азыс гәаайт. Ицейт абгахь, уигы мап акит. Нас инейт ашәарыцаә Зама иахь. Уакагы еси амахаит. Уи ашытахь азыс цойт ахәынацкәә рахь ашпра, аха уртгы иацахыз анеилыркаа дара рзы ишцоурамыз

рбейт, азыс иахамцгылейт. Азыс гәаан цис иазцейт, аха азыс иахәаз зынза ианамырхаит. Азыс шкәакәә зыкәшәаз ранахәойт хаз-хазы ахи ахкәажәи, уртгы азыс иахәаз иахамыцгылт. Изыкәшәаз гәын-го ишгылаз азыс иабейт арашы. Уи ианахәейт изыкәшәаз-изынцаз. Арашы, ура узыкәшәаз насыцдароуп, ахәейт:

Нас ироузан иаакьыркьырит
Уи змааназгы ах идырит...
Ах дшәан ахкәажә днацхаирсит,
Ахкәажә лыцгәы ахы дныкәсит.

Ацгәы аацкьан ашә инасит,
Ахәынацкәә нацханарсит.

Нас ахәынацкәә Зама иабцъар ацәа инакәпапейт, Зама ишәакь ацәа ахәынацкәә ирфошәа аниба, абга дейхсит, абга ауасақәә ирысит, ауасақәә трысны алҗыс иажәлейт. Алҗыс иагәа асарцацъазаргы азыс шкәакәә «азамәә иаәахәмарит»

Азыс гәыртган иаахәар-цсарит.
Абгыцкәагы цшыала,
Идрыцкьозшәа ампахышыала,

Азыс замәә дырказказит,
Инакәыртшәан цшалак насит...

Азыс гәыртгойт иамам тәаха
Иацакәашойт алҗыс хаха!

Абас икоуп, абри омашәа иеиәкаау, Б. Шынкәба инапы итихыз апоема шыахә иааркьафны ацакы.

Ари аәымта иацхәаз ауафы имбарц залшом апоет иацпамта акәсиарақәә рагырак, икыбаә зобыда иказара хараки рнаәсангы, жәлар рәапыцтә хәамтақәә рыхазынарақәә (асиужет, акомпозиция, апоетика) ишрыбзоуроу. Уи ианыцшуейт апоема алагамтагы: «Анкәа иказ азыс шкәакәә, /Иахьыз шәасхәап иацымцакәә»... Иахгәа-лахаршәап алакәкәә ралагашәа: «Икан лыгажәыки такәажәыки»,

«Ажэытэан зны икан ажэабжык»... ахзыртэракэси, абзиабаратэ лирикеси иреиуоу ахэамтақэа ралагашыа: «Ацхэыс сиба лычкэын зацэы ихыыз шэасхэап». Апоемаэы имацым атыц ааныркылоит айт-ахэарақэа:

Алэыс абггы ауаса амысит
Ауасақэа са исхымхэыцит.
Алэыс абггы ауаса амысит,
Ауасақэа абга рмысит,
Абга зынзак исхымхэыцит...

Апоемаэы икало ахтысқэа ирыцлацышхыаза ацхыатэи ахтыс анаосан ицо атэы зхэо ацэахэа ацлоит. Ус мацара ацыхэтэанынза:

Алэыс абггы ауаса амысит,
Ауасақэа абга рмысит,

Абга Зама дашькламхысит,
Зама иабцъар ацга бжымсит,
Ахэынацқэа рыц сихымсит,
Цис ахэынац цханамырсит.

Ус мацара ахи ахкэажэи ркынза ицоит ахтысқэа реитахэара. Иара убас ажэлар реацыцтэ хэамтақэа рпостика иаказшыақэоуп ажэ-инраала оба-оба цэахэала ршара, иааиуа ахшыоцак урт аоцэахэак ртагзара. Апост ипоемаэы ихы иаирхэсит ажэлар рашэа аиеқаашыа аказшыақэаггы.

Ацыхэтэаны иаххэар аусит, Б. Шьынқэба ипоема «Имтэаз азыс» асы афольклори алитературеси рсахьаркыратэ казшыақэа реиёсыбаареси, реицырхыраареси аганахь ала хэхэацшуазар, уи илакэ поемақэа казара дула ирыллыхэхэақэо ируакуп.

Б. Шьынқэба, ара хаззаатгылаз апоемақэа рнаосанггы инапы ицихит даса о-посмакгы: «Ахи анхаои», «Адауи ачынчеси». Арт аобаггы, хзыхцэажэақэаз апоемақэа реицш, казара дула иеиеқаау сахьаркыратэ оымтақэоуп. Абарт апоемақэа зеггы ааидкыланы хрыхэацшуазар Б. Шьынқэба иреиара мацаразгы акэымкэа, ацеуа сахьаркыратэ литературазы ихтыс дууп, иара иарсиаз аоымта дук-

эа цакылаггы сахьаркыралаггы иаарылыхэхэақэо иреиуоуп. Апсуа сахьаркыратэ литература ацоурых асы арт бака дукэан иаанхоит. Аурыс поет ду Пушкин ипоема-лакэқэа аурыс литератураэы иааныркыло атыц аоыза атыц ааныркылоит урт апсуа литератураэы.

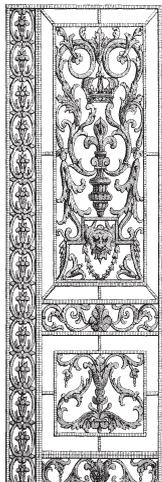
Апсуа бызшэа зыда шытызкааз арт апоема шыахэқэа, Баграт Шьынқэба иреиаратэ моаэы иалкаау атыц ааныркылоит.

Апост иреиара зегыаэы ажэлар ражэарсиара, ражэартэашыа атыц ду шааннакылаз шыақэыргэгэара дукгы атахзам, уи ескынггы иреиарамоаэы мыругас, моанызаос иман.

Хатала иара уи азцаара дазаатгыланы кырынтэ далацэажэахыан (иахгэалахаршэап иажэақэа: «икам, икам шухэо цыара ахы аакылархэхэоит»). Аха абарт апоемақэа раццараэы апост иказара даара аеицнахт, арака икоу жэлар реацыцтэ хэамтақэа рхархэашыа даса иаха ихараку оазарак акынза иоеигеит ажэа азказа ду. Арака арт ао-казарак рсахьаркыратэ лшарақэа рхарта-сырта умбо еила-соуп. Афольклори алитературеси реиёцаара азцаара аганахь ала арт аоымтақэа епныхэак узрыдбалом, ишэоуп, изоуп иеиеқаауп; апост инапкымта зда царта амам аказара аоазара акынза иоагоуп. Акритик Р. Қалба ишазгэситаз еицш, «Б. Шьынқэба ахэычқэа ирызкны иацитаз ажэеинраалақэеи апоемақэеи «абырлаш еицш иагэылычца-аусит апсуа хэычтэы литература».⁸⁰

АЖЭЛАР РЕАПЫЦТЭ ХЭАМТАКЭА РАНЦАРЕИ РЫЦЦАРЕИ

АБРЫСКЪЫЛ

Б. Шьынкэба ажэлар реапыцтэ хэамтакэа ранцареи рытцаареи аус аганахь алаггы илиршаз рацеоуп.

Ацсуа жэлар реапыцтэ хэамтакэа ранцара, реизгара Б. Шьынкэба данкэыцшыз нахыс нап аиркит (уи хыхьггы цыра иазгэахтахьсит). Апост уи аинтерес иахаггы икит 1934 шыкэсазы, Акэа арцафратэ техникум дантаз, Самсон Чанба ашэкэыооцэа ҫарацэа сизганы М. Горки ацсуа шэкэыооцэа ҫарацэа ирзиоыз ашэкэы данырзацхьа ашьтахь. Апост Қарт аспирантура дантаз ажэлар рхэамтакэа дрызэлымхазарц иабжьигейт, ацсуаа ртоурьхи рыбзазареи бзианы издыруз, уи иазгэакыаз, иеицырдыруз ацарауао ду С. Цыанашья. Уи ашьтахь, Б. Шьынкэба ихасыз ашэышыкэса а-40-50-тэи ашыкэсқэа рзы аус иуан Ацсуа бызшэеи, алитературеи, атоурьхи ринститут аеы ацарадырра усзуоыс. Абарт ашыкэсқэа рзы уи есышыкэса дцалон ихала, ма акспедициақэа дрылахэны Ацсны араионқэа рахь, афольклортэ маҫаахэқэа реизгаразы. Урт ашыкэсқэа ирылагзаны уи дрылсит ацсуа қытақэа зеггы. Насыцны ускан рыпсы тан ажэабжьхэаоцэа шыахэқэа, жэлар рашэахэаоцэа, асыршын, ацхьарца, ачамгэыр азырхэоз, акыбао шыахэ змаз ауаа.

Ганкахьала, арт ашыкэсқэа шыуадаоызггы, Б. Шьынкэба гэахэара дула игэалаиршэоит, насыцсггы ицхьазоит ацсуа жэабжьхэаоцэа, ашэахэаоцэа ссирқэеи иареи реикэшэара – реиенаара. Убарт ашыкэсқэа ирылагзаны апост илиршсит хэы змам ажэлар реапыцтэ хэамтакэеи рашэакэеи хкырацэала ранцара.

Ажэлар реапыцтэ хэамтакэа ананицоз аамта далацэажэо Б. Шьынкэба иоусит: «Уанза уарлашэарла, аха 1946 шыкэса инаркны мызла ақытақэа срылан, ианысцон ажэлар реапыц хэамтакэа. Исгэалашэоит, тагалан шыкымтақ азы, амашьына саакэцны, сналаleit Гагра араион Бзыц ақыта. Иниасит хцака шыкэса, ақытақэа инарылга-аарылганы инагаз сымоа снанагеит Гал араион Чхэартал ақытанза. Иаха ицпэароуп хэа, амоаду снаныцны моахэастала ссынасон. Зны амхы ахьыдрашэоз, даса зны ажь ахьыртаауаз,

апсыжраеы снанагон, снанагон ачара ахьырузггы... Хэылбыехак агэашэ аартны сахьазымдырзоз ацшэоымак имзырха сынталон...

Ускантэи снапоымтақэа аацэырганы, абгьыц оазақэа сихыршэшоо сэанынасхалак, цыра бгьыцқэак ацшышэ шрыкэпцоу збоит. Ус анакэа сзацэажэози сареи ускан аеҫхэа хэсхэатэан, ихааза амца ханшуа... Иаасырхэусит даса бгьыцқэак, аоы цэыкэбарқэа инрыжьыз ашэытақэа ақбаад ианпыккалоит, иоашьазом, ари астал, ма аишэа ханахатэаз ианысцаз абгьыц шакеу.»⁸¹

Ауаоы дазэлымхэхартэ икоуп апост ажэлар реапыцтэ хэамтакэа зыкнытэ ианицоз ажэабжьхэаоцэа ркыбаои рказшыақэеи ахьызгэсито. Урт теитцшлеи казшыалеи ишеицшымыз еицш кыбаолаггы гэынкыраллаггы еицшзамызт. Азэы иахаз шиахаз иеитеихэон ак ацымца, ак агмырха: егыи дынтгыла аатгыло, дызлацэажэо ахтысы афырхацэа рыхныкэгашыақэеи ахэшьарақэа нарыцшыуа, иара дшырзыкоу (акоментариакэа) азгэато еитеихэон: «урт атхамадцэа ссирқэа азэи-азэи хэсыла иеицшыз, аха казшыалаггы цэажэашьалаггы еицшымызт. Азэы алагара ицэыхьантан, зцаарақэак найто, аицэажэара ахы узырхэыхэыр, нас иара иааумицауан, убасггы дацраланы иеынсеихон, апыккахэа ицаны имазшэа... Егыи, дузыцшны дтэазшэа, иаразнак ихиртлон иажэа. Азэы иихэаша дазхэышуа, ибжыы таа-мааны дналагон иажэабжь, егыи аҫацагьацахэа ибжыы агэылацэа ркынза инаоуан, иеитеихэоз ахтыс иара ихата далахэызшэа, иблақэа ирбазшэа, убас агэра ухаирцон иажэа. Ахэык – «ирхэоны исахахьоу...» хэа иажэабжь ахы икуан, аитахэарахь иаха иадицэылон, уи акэын лассы-лассы ихы изаирхэоз «ихэсит – ихэсит».

Дасазэых, ицэыригоз ажэабжь убри акара даланахалан дамоуп, ианцо ушишьтоу гэеитазом, аха ишцакаутцари, ускан иажэа аицкыра узыгэагьуам, ианцо уцалароуп. Атаога сьмазтгыы, ажэабжьхэацэа ирхэоз абжыамыжьрадаггы, урт рыбжькэеи рхэашья ачыдарақэеи сикэымхози.⁸¹

Абрака иаазгаз апост иажэакэа рцакы маҫаахэ дууп ажэлар реапыцтэ хэамтакэа тызцаауа ацара уаа рзы адаггы уи иазэлымхэу, ацхьаоцэа зеггы рзы.

Б. Шьынкэба напшэы-тцаоык иахасаб ала акэымкэа, иара дызлияаз, ажэлар рдоухатэ культура иазгэакыоу, абзиабара дула иазэлымхаз азэ иеицш дахьазыказ ауп ари аус аеы ақэеиара бзиақэаггы зирхаз. Ари хымцада, аиаша хата акэхоит.

Апоститацәуаамтәкшааиоулакақьаадахьииаигонажәабжьхәацәси ашәахәацәси, исиоымхрыда ирхәоз зегьы. Аха, чыдала, Б. Шьынкәба дрызельмхан, сиҳарак аспикатә цтамтәкәа: Нартаа ирызку ашәақәси ажәабжьқәси, аґоурыхтә-фырхацаратә ашәақәа; ақьабзтә поезиа, ахьзыртәрақәа, алирикатә поезиа, Абрыскьыл изку ахәамтәкәа.

Хатала ара ианицақәази, иара иацхьа акьыцхь збахьаз жәлар реапыцтә хәамтәкәси аайдкьыланы 1959 шықәсазы итижьит, ашәкәы «Ацсуа жәлар рпоезиа». Ускантәи аамтазы ари ашәкәы атыцра хтыс дуун ацсуа доухатә культура аґоурых азы.

Иара убас апоет хазчыдала а-40-50тәи ашықәскәа рзы даара ирацәаны ианицит Абрыскьыл изку ахәамтәкәа. Урт рызегьы фрагмент хасаблоуп ишыкоу, идуу, инагза-аагзоу, хәамта дук ишахәтаку убартә икоуп дара.

Иара ианицақәази, иара иацхьа иркьыцхьхьаз,авариантқәси ихы иархәаны Б. Шьынкәба исеқәиришәсит, ишыақәиргылт, афольклортә реиамта аказшьа инақәыршәаны, ак иара иатәым адымгалакәа, игәылтәау, иара ажәлар рыреиамта жанр иатәу аказшьала исекаау аптамта ду.

Ажәакала иаххәозар, апоет тґааоык иахасаба ала ижәлар сита шыақәыргьыланы ирызирхынхәит рацпамта ду Абрыскьыл.

Абас сицш сиужетла, композициала исеидкьылоу, игәылыртәау атекст Б. Шьынкәба рацхьаза икьыцхьит ажурнал «Алашара №2» акны, 1957 шықәсазы. Аурыспәахь исеитаганы 1961 шықәсазы хаз шәкәны апоет икьыцхьит «Абхазские сказания» захьзу ацсуа епоси аґоурыхтә-фырхацаратә ашәақәси знылаз ашәкәасы.

Аинтерес ду аґоуп Б. Шьынкәба ишыақәыргьыланы хазшәкәны итижьыз «Абрыскьыл» иащицаз ацхьажәа. Ари ацхьажәасы ибзианы иаацшусит апоет иґабааи иусушьа аказшьеи: «Ашәышықәсақәа ирызрыщамырзыз жәлар рфырхаца иажәабжьқәа иахьагы қытас уахьнеилакгы, инеимда-аимдо, ишырхәац ирхәоит. Цабыргуп, ажәабжьхәацәа сицшны ирыздыруам, иуцылоит уи ажәабжь ибзиазаны изгәалашәо, инароунгы иалацәажәо, егырт ирхәоит ицыцәпәа-цыцәпәа, аха Абрыскьыл избахә змахац, изакәызаалак уи итәык згәалашәо, сара сыхәтаахь ала Абжьыуаа реы азәгы дсықәымшәсит...

1949-1951 шықәскәа раан шыардаоык ажәабжьхәацәа рахьтә ианысцит Абрыскьыл изку ахәамтәкәа, икьаеугьы исеицыхугьы иеиццаны зынза 25 вариант... Урт ааихьыргганы, инықәпаны уанрыхәапш-

лак, иугәаладыршәоит, анкьа зны исеибгаз, нас иґеыз, зыґеыхақәагы цырцыруа икацсоу ахьтәы гәыгәым.

Аицшырґақәа аныцшыргьы, ибзиамзи ситашьақәыргьылазар уи ахьтәы гәыгәым? Ажәакала, иаххәарц иахтау, авариантқәа ирылхны сизадоу атекст аццароуп.⁸²

Иаха исеицыху авариантқәа шыатас иныкацаны, егырт авариант мацкәа неидкьыло, ичыдоу эпизодк нмыжьзакәа иаку атекст шыақәыргьылт апоет. Иаахгип уи апроцесс иазку Б. Шьынкәба иажәақәа: «Убарт (авариант сеицыхқәа – В.А.) шыатас иныкацаны, егырт авариантқәа рахьтә иаха иоригиналу, иаха «ацсы злоу» аасыдхаланы асиужет ахәақәа иртымгакәа, цакьлеи композициалеи сеґеыбаау, ак ахьынамзо дасакы иалахартәауа, иара иамоу астиль азныжьуа, сеґынасхан, Абрыскьыл изку ажәабжьқәа сеқәсыршәсит, силассит ихартәау хәамтәкны».

Иаку атекст аиқәыршәарасы Б. Шьынкәба иара ианицақәаз рнаосангы ихы иаирхәсит иара иацхьа ианырцахьаз атекстқәагы.

1962 шықәсазы Акәси Москвеи рацхьаза акәны итыцит Нартаа репос «Нарт Сасрыкәси 99-оык иара иашьцәси». Ари культуратә хтыс дуун ацсуаа рыцстазаарасы. Уи атекст рґабаа ду адцаны сеқәдыршәсит ацсуа царауаа К. Шьакрьли, Шь. Инал-ицеи, Б. Шьынкәбеи. Абри ашәкәы антыц ашьтахь 1963 шықәсазы, сефратагалан Акәа имоацган нартаа репос азцаарақәа ирызкны Зегьсеидгылоутәи атцарадырратә конференция. Ари аконференция ацшыгареи амоацгареи реы ацхьа игылақәаз дырузәкын Б. Шьынкәба. Уи моу, абри аконференция Акәа амоацгара инициаторс иамаз иара иакәын.

Абри атцарадырратә конференция ашьтахь ацсуа жәлар репос иаха иазельмхәхсит аеспосқәа тызцаауа апаруаа рацәоны. Уи нахьсоуп ацсуаа Нартаа ирызку репос егырт Кавказ иқәынхо ажәларқәа репосқәа рыгәтаны иара иатәыз атыц анааннакылагы.

Хьых зызбахә ххәаз Б. Шьынкәба ианицаз, иикьыцхьыз ацсуа жәлар ражәарсеиара (рашәақәа, рхәамтәкәа) исеиуоу аптамтәкәа хәы змам культуратә бакақәоуп хажәлар рдоухатә цстазаарасы. Урт зегьы рыхә харакны иршьахьсит атцааоцәагы, ацсуаа реапыцтә хәамтәкәа ирызельмхауи абзиаоцәси зегьы.

Хаз чыдала иазаатгылатәуп, зыхәшьара харакны ишьатәу Б. Шьынкәба ианцамтәкәа ажәлар реапыцтә хәамтәкәа сеидзкьылоз, 1990 шықәсазы итыцыз ашәкәы «Ахьырцәацәа» (Акәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара». 1990 ш.).

Ари аизгағы иеизакуп Б. Шьынқәба кыр шықәса иеизигоз, хатала акьыпцхь ианицахьази акьыпцхь зымбацзи ажәлар рҕапыцтә хәамтақәа, ашәақәа. Урт зегьы аклассификация рзиуит; жанр-жанрла иеихишеит, апоесиа хазы, апроза (ахәамтақәа) хазы; арака ианылеит ажәытә хәамтақәа инарываргыланы асатә хәамтақәагы. Ашәкәы иацуп тцаарадыррала иоу апцхьажәа, аизга анцәамтағы иануп инеицыху азгәатақәа. Ашәкәы ианылаз ахәамтақәа рапцхьаза акәны икьыпцхьуп, урт зегьы иара ианицақәаз роуп. Ақьабзтәи абзатаратәи поезиа Нартааи Абрыйскьыли, алакәқәси, алегендақәси, ажәацкақәси инарываргыланы ашәкәы ианылеит атцаарадырратә хыпцхьыртак ахасабала изызхьапштәу, адоухатәи аетнографиятәи бзавара акнытә иаагоу апцамтақәа: аныхәагатәқәа ирызку аматериалқәа, анапльхқәа рыкапашьа, анапказарақәа ртәы зхәо ахәамтақәа, иара убас чыдала иазгәататәу – апсуа кәашарақәа ирызку ахәамтақәа. Урт зыкнытә ианцоу хатала уи иазказаз ауаа хатәрақәа, зуафреи, здыррей, зпышәси тибагоз ауаа ракәын. Арт зегьы иахьагы атцаарадырратә интерес адагы апрактикатә интересгы рymoуп, имоакәцагоуп апсуа кәашарақәа ицкьаны рышыақәыргьылара зсазышәо ахореографиятә – аказатәа рзы.

Абра имьцхәхарым хазатгылар иеицырдыруа апсуа парауао, афольклортцаабы Шь. Салакаиа иажәақәа: «Ашәкәыооы, апарауао Б. Шьынқәба ижәлар рхәамтақәа иргәылацәаху ахазынара апцхьаза ишынырыз, ишидикылаз, шәкәыла-быгышәыла орала-цхьарала акәзам, ишынырызгы псабарала, цәаныррала, шыала-далоуп. Уи идоухатә цхьанеио ду Дырмит Гәлиа иеицш ихатәгы арт ахәамтақәа дрылиааит, дрылаазоуп, уи иара ихатәы псабароуп, ихатәы доухатә дунеиуп. Уи иаанагом, хәарада апоет ипсабара инағаз мапарасы дангылт, жәлар ражәа-рашәа иацоу амазақәа рыпцхра иазкны теоритә зыкацарак имоузсит хәа. Еицырдыруа усуп, ари аганахьалагы Б. Шьынқәба реица иазыкацоу аказатәа дшырузәкугы».⁸³

Дасак ала иаххәозар, арака насыцла сиқәшәсит апоет хыпцшьтралла дызлияаз, дзаазаз атагылазаашьа инағаз акьыбао збыдеи, апарадырра зыкацарей. Урт ирыцуп дара ирзырхаз, ипаулазав апоет ибзиабара.

Зегь рапцхьаза иргьыланы абарт сиқәыхапцхьазаз аказшыақәа: акьыбао збыдеи уи жәлар ражәа – рашәахь имаз абзиабарей, атцаарадырратә зыкацара бзиеи, ирыбзоуроуп апоет, апарауао иреиаратә сихьзара шыахәқәагы.

1. Б. Шьынқәба. Иоымтақәа реизга х-томкны. III-атом, Акәа. 1979 ш. ад.510.
2. Иара уа. Ад. 510-541.
3. В.Л. Цвинариа. Творчество Б. В. Шинкуба. Тбилиси. 1970.
4. Б. Шьынқәба. Хыхь иарбоу ишәкәы. Ад.483.
5. Иара уа. Ад. 484.
6. Б. Шьынқәба. Ажәсинраалақәси апоемақәси. Хә. Бгажәба. Апцхьажәа. Акәа, 1956 ш.
7. В. Цнариа. «Амилатә поет ду» Агазет «Ацсны кацшь». 1987, май14.
8. Б. Шьынқәба. Хыхь иарбоу аизга. I-атом. Ад. 23.
9. В. Цнариа. Хыхь иарбоу иусумта. Ад. 37-44.
10. Иара уа.
11. Б. Шьынқәба. Иоымтақәа реизга III-томкны.I-том. Акәа 1978. Ад. 25.
12. Иара уа. Ад.25.
13. иара уа. Ад. 35.
14. Иара уа. Ад. 34.
15. Б. Шьынқәба. Иоымтақәа реизга.V-атом. Акәа. 2003. Ад. 306–313.
16. Б. Шьынқәба. Иоымтақәа реизга цшь-томкны. I-Акәа 1987. Ад. 146
17. С. Зыхәба. Баграт Шьынқәба ицстазарей ирҕеиамтеи. Акәа. 2009. Ад. 125.
18. Б. Шьынқәба. Иоымтақәа реизга X-томкны. Акәа. 1979, III-атом. Ад. 511.
- 19.Б. Шьынқәба. Иоымтақәа реизга. V-атом.Акәа. 2003. Ад. 511.
20. М. Ласуриа. Творчество И. А. Когониа и развитие этических жанров абхазской советской поэзии. Сухуми. 1979. Стр. 116.
21. Иара уа. Ад.116
22. Апсуа жәлар рҕапыцтә хәамтақәа. 12-томкны. VII-атом. Иеиқәлыршәсит, апцхьажәси азгәатақәси ләит. Ц. Габниацха. Акәа. 2002ш. Ад.107-112.
23. С. Зыхәба. Иарбоу аусумта. Ад.125.
24. Краткая литературная энциклопедия. Москва, 1967, т.-IV. Стр. 90.

көйршөсит, акышчы иазирхисит, апхыажәси азгәатакәси иөит афи-
лологиятә тцаарадыррақәа ркандидат В. А. Кәагәаниа. Акәа, Апцхә-
ыншәкәтыжырта. 2008 ш. Ад.377.

71. Баграт Шынкәба. Хыхь иарбоу атом. Ад, 37.

72. Иара уа. Ад.38.

73. Иара уа. Ад. 39.

74. Баграт Шынкәба. Иөымтақәа реизга цшь-томкны. I-атом.
Акәа. Апшәкәтыжырта «Алашара». 1987. Ад. 472-472.

75. Иара уа. Ад.486.

76. Ацсуа жәлар рпоезиа. Еикөйршөсит апхыажәси, акомментари-
ақәси, азгәатакәси – Б. Шынкәба. Акәа. 1959. Ад.282.

77. Баграт Шынкәба. Иалкаау иөымтақәа ө-томкны. I-атом.
Апхыажәа: Апшыкәсқәа рышьта. Акәа – 1967 ш. Ад. 30-31.

78. Иара уа.

79. Баграт Шынкәба. Иөымтақәа реизга. Цшь-томкны. Актәи
атом. Акәа. Апшәкәтыжырта «Алашара», 1987. Ад.497. Шьтарнахыс
хазлацәажәо ахыгчқәа ирызку апосмақәа рцыщцәахакәа ахынтәаа-
гахо абри апшәкәы акнытә акәхоит. Адакықәа: 497-535.

80. Р. Қапба. Ацсадгыыл цыс иахоу. Акритикатә статиақәа.
Арәиаратә хәссахықәа. Апцхәынтшәкәтыжырта. Акәа. 1911ш.
Ад. 7.

81. Баграт Шынкәба. Ахыырцәацәа. Апхыажәа ацымхәрас. Акәа.
Апшәкәтыжырта «Алашара». 1990. Ад.3.

82. Баграт Шынкәба. Иара уа. Ад. 271-272.

цч. Ш. Салакаиа. Баграт Шынкәбәи ацсуа фольклори. Агаз. «Ац-
ны кацшь». 1992 ш., 15 май.

АХҚӘА

Апхыажәа

I Алирика.....

II Абалладақәа.....

III Аепос.....

1. Ахра иаҫахаз.....

2. Ахра апшәа.....

3. Цшькаҫ-ица Манча хәҫеи Баалоуцха Мадинеи (ажәлар рашәеи
апост ирәиамтәи).....

.....

IV Ахыгчқәа ирызку апоезиа.

1. Ажәеинраалақәа.....

2. Алакә посмақәа.....

3. Ацсуа жәлар рхәамтақәа раншарәи рытцаарәи.

Абрыскыыл.

ВЛАДИМИР БАБАХЬ-ИЦА АГРБА

**Б. ШЫНҚЭБА ИПОЕЗИИ
АЖЭЛАР РЕАПЫЦТЭ ХЭАМТАҚЭИ**

ВЛАДИМИР БАБАХОВИЧ АГРБА

Поэзия Б. Шинкуба и устное народное творчество

Аредактор **Е. Ажьйба**
Акорректор **Р. Арстаацха**
Акьыцхьоны **Шь. Цьапуацха**

Аформат 60x90 1/16. Икацэ. акьыцхь бгы. 11,5.

Атираж 500. Ацкацпа № 33.

Ацсны ахэынтқарра
«Акьыцхь оны»
Акэа, Ешба имоа, 168.